

บทที่ ๑ : บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

กระบวนการที่สังคมไทยก้าวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มเห็นชัดเจนตั้งแต่กลางศตวรรษที่ ๑๙ และทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งเริ่มเมื่อ ๔ ทศวรรษที่แล้วมา ได้ส่งผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อการเปลี่ยนแปลงด้านโลกทัศน์และระบบคุณค่าในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อสถาบันศาสนา นักการศาสนาและปัญญาชนนักคิดหลายท่านทั้งพระสงฆ์และฆราวาสได้แสดงความห่วงใยต่อการที่สถาบันสงฆ์ไทยค่อย ๆ สูญเสียบทบาทผู้นำทางปัญญาและความสัมพันธ์ทางสังคมหลายด้านที่เกี่ยวเนื่องกับชุมชน อย่างไรก็ตาม ภาพของสถาบันสงฆ์ที่ถูกลดบทบาทนั้นไม่น่าจะทำให้เข้าใจผิดไปว่า ศาสนาพุทธถูกลดบทบาทด้วยในฐานะเป็นส่วนประกอบสำคัญในวาทกรรมทางการเมืองและสังคมตรงกันข้าม ผู้วิจัยเชื่อว่าไม่มียุคใดในประวัติศาสตร์ไทยที่ “ความเป็นพุทธ” จะถูกเลือกสรรมาตีความอย่างหลากหลายในขบวนการต่างๆ จำนวนมากเท่ายุคปัจจุบัน เราจะเห็นความเป็นพุทธที่หลากหลายสอดแทรกอยู่ในขบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเมือง (เช่นขบวนการปฏิรูปธรรม) ในนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศของรัฐบาล (ขบวนการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง) ในยุทธศาสตร์การพัฒนาของชาวบ้านที่ต่างอย่างมากจากนโยบายรัฐ (กลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาในอีสาน) ในขบวนการคำพระเครื่องที่เติบโตอย่างรวดเร็ว ในความพยายามจะปรับและสร้างความเป็นพุทธแบบเมืองสมัยใหม่ (กลุ่มวัดพระธรรมกาย) ในความพยายามสร้างพุทธทวณกระแส (สันติอโศก) ในการทบทวนและตีความแก่นความหมายของพุทธปรัชญา (ท่านพุทธทาสภิกขุ) ตลอดจนกระแสการบูชา “มหานรุษ” ที่ล้นไหลไปแสวงหาพระพุทธรูปและเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นภาพความเคลื่อนไหวที่มีชีวิตชีวา บางขบวนการแม้จะไม่มีมีการปะทะสังสรรค์กันโดยตรง แต่พอมายเทียบเคียงกับขบวนการอื่นๆ ก็เป็นสัญญาณที่ตักเตือนอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับความไม่มีสีสันขององค์การกลางในการบริหารคณะสงฆ์หรือมหาเถรสมาคม

นักการศาสนาบางท่านอาจมองความเคลื่อนไหวของบางขบวนการ ด้วยความวิตกว่าเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นความคลาดเคลื่อนในการเข้าใจพุทธธรรม เป็นลัทธิธรรมปฏิรูปหรือลัทธิธรรมเทียม ความกังวลดังกล่าวมักนำไปสู่ความพยายามที่จะชี้ชัดตัดสินว่า อะไรคือ “พุทธแท้” พร้อมกับเสนอให้ขจัดสิ่งที่เป็น “พุทธเทียม” ให้หมดไป อย่างไรก็ตาม เป้าหมายการดำรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ถูกต้องของพุทธธรรมนี้ บางครั้งก็อาจทำให้มองข้ามไปหรือไม่พยายามที่จะเข้าใจเหตุผลและแรงบันดาลใจทางสังคมเบื้องหลังขบวนการทั้งหลายเหล่านั้น ในสังคมพหุลักษณะ ผู้คนที่ตกอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว มีแนวโน้มที่จะแสวงหารากฐานของระบบคุณค่าที่จะอธิบายอย่างมีพลังถึงความหมายของการมีอยู่ของเขา ระบบคุณค่าดังกล่าว นอกจากจะเป็นส่วนประกอบสำคัญของอัตลักษณ์ (identity) ของปัจเจกหรือกลุ่มทางสังคมแล้วยังชี้ให้เห็นความคาดหวังทางสังคมและการเมืองของกลุ่มนั้นๆ อีกด้วย

พุทธทัศน์อันเป็นคู่ที่ลุ่มลึกของรากฐานวัฒนธรรมไทย จึงถูกนำมาตีความ ขยายความ ผสมผสานกับองค์ประกอบของความเชื่อหรือระบบคุณค่าแบบอื่นครั้งแล้วครั้งเล่า

การปฏิรูปศาสนาที่มีความหมาย จึงน่าจะต้องคำนึงถึงกระบวนการทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบหลากหลายของการตีความพุทธธรรมด้วย การศึกษากระบวนการก่อตัวของพุทธทัศน์แบบใหม่ๆ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะทำให้เข้าใจโลกทัศน์ อัตลักษณ์ และความคาดหวังทางสังคมการเมืองของกลุ่มพลังต่างๆ และทำให้เข้าใจปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างศาสนาและสังคม

๑.๒ ประเด็นปัญหาของการวิจัย

ในบรรดากลุ่มและขบวนการใหม่ๆ ที่เกิดมานั้น กลุ่มวัดพระธรรมกายมักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ในสื่อมวลชนต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ว่ามีลักษณะเป็น “พุทธพาณิชย์” สิ่งที่น่าสนใจของกลุ่มนี้ นอกจากความสามารถในการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง รูปแบบการจัดองค์กรที่มีประสิทธิภาพ และการดึงดูดคนหนุ่มสาวที่มีการศึกษาแล้ว ก็คือการสร้างเอกลักษณ์ของ “ความเป็นธรรมกาย” ด้วยการยอมรับให้ความชอบธรรมและผนวกค่านิยมบางประการของสังคมทุนนิยมบริโภคเข้ามาประสมประสานกับค่านิยมพุทธ ทำให้ต้องอาศัยตรรกะที่จะมาอธิบายการผสมผสานดังกล่าว ตลอดจนต้องสร้างรูปแบบองค์กรลักษณะหนึ่งขึ้นมารองรับตรรกะนั้น เพื่อทำความเข้าใจการก่อตัวของศาสนทัศน์แบบธรรมกาย ผู้วิจัยจะมุ่งประเด็นศึกษาดังต่อไปนี้

๑. กระบวนการที่ผู้วิจัยเรียกว่าเป็น “กระบวนการเลือกสรร” (selective tradition) ซึ่งหมายถึง กระบวนการที่แนวคิด ค่านิยม และปทัสถานทางสังคมที่เคยเป็นจารีตของพฤติกรรมสังคมในยุคนั้นถูกนำมาเลือกตีความ ขยายความ และประสมประสานเข้ากับระบบคุณค่าหรือปทัสถานของพฤติกรรมทางสังคมของกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งของอีกยุคหนึ่ง ในที่นี้จะศึกษาว่าองค์ประกอบอะไรบ้างของพุทธทัศน์ในแนวจารีตนิยม

(traditional Buddhism) * ถูกเลือกมาขยายความ ตีความ และประสมประสานเข้ากับองค์ประกอบบางอย่างของระบบคุณค่า รสนิยมและแนวคิดของสังคมทุนนิยมบริโภค ตรรกะเบื้องหลังการผสมผสานดังกล่าวคืออะไร

๒. กระบวนการผสมผสานดังกล่าวนี้ แสดงตัวเป็นรูปธรรมผ่านลักษณะโครงสร้างการจัดองค์กร ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในองค์กร ความสัมพันธ์ของวัดกับกลุ่มสมาชิกที่มาปฏิบัติธรรม แนวคำสอนและแนวการปฏิบัติธรรมที่เลือกเน้น ตลอดจนลักษณะของพิธีกรรมในลักษณะใดบ้าง

๓. ในศาสนทัศน์แบบธรรมกาย “การปฏิรูป” เพื่อให้พระพุทธศาสนาอยู่รอดได้ในสังคม ปัจจุบันควรเป็นเช่นใด บทบาททางสังคมที่ควรจะเป็นของพระสงฆ์คืออะไร

๔. ลักษณะอัตลักษณ์ของกลุ่มวัดพระธรรมกาย หรือความเข้าใจที่สมาชิกมีต่อภาพลักษณ์อัตลักษณ์ของกลุ่มตน ทำให้กลุ่มมีปฏิสัมพันธ์อย่างไรต่อมหาเถรสมาคมและรัฐปฎิกริยาที่มหาเถรสมาคมและรัฐมีต่อธรรมกายสะท้อนให้เห็นพุทธทัศน์ที่เป็นองค์ประกอบของวาทกรรมทางการเมืองของผู้ปกครองอย่างไรบ้าง

๑.๓ กรอบคิดที่ใช้

๑. จิตสำนึกทางศาสนาในบริบทโลกาภิวัตน์ : การตระหนักรู้ถึงอัตลักษณ์ของ “ตัวฉัน” ในโลกปัจจุบัน (inner-worldly self reflectivity)

แนวคิดหนึ่งที่เคยมีอิทธิพลในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคมสมัยใหม่ คือ ทฤษฎี secularization ซึ่งใช้อธิบายการเสื่อมอิทธิพลของคริสตจักรเมื่อยุโรปก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ สะท้อนการคลี่คลายของประวัติศาสตร์สังคมตะวันตก จากยุคกลางที่ศาสนาจักรมีอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ การทหาร และหยั่งรากทางวัฒนธรรมในยุโรปอย่างลึกซึ้งซึ่งมาเป็นการค่อย ๆ เสื่อมอำนาจลงเมื่อหมดยุคกลางทฤษฎีนี้เชื่อว่าศาสนจักร

(รวมถึงศาสนาอื่นๆ) มีทิศทางและอิทธิพลไม่มากนักในโลกและสังคมยุคใหม่ เมื่อวิทยาศาสตร์เข้ามาตอบคำถามหลายอย่างเกี่ยวกับความเป็นจริงทางธรรมชาติแทนศาสนา คริสตจักรจึงถูกผลักเข้าไปอยู่ในมุมแคบแคบเป็นเรื่องของ “ความเชื่อถือส่วนบุคคล” นักเทววิทยาและนักปรัชญาต้องทำงานหนักในการหาทิศทางที่เหมาะสมแก่พระผู้สร้างในโลกของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่^๓ ข้อสรุปนี้ส่งอิทธิพลต่อทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมสู่ความทันสมัย (modernization theory) ในยุคที่อุดมการณ์การพัฒนาและความทันสมัยเริ่มเฟื่องฟู ศาสนาถูกมองว่าเป็นตัวถ่วงการพัฒนา เป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่ทำให้สังคมผูกติดอยู่กับจารีตประเพณี เป็นแรงเชื่อยึดต่อความก้าวหน้า ศาสนาและความทันสมัยจึงเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ประเทศไทยยุคจอมพลสฤษดิ์ถึงกับมีนโยบายขอให้พระสงฆ์อย่าเทศน์เรื่องสันโดษ เพราะเชื่อว่าจะทำให้คนไม่กระตือรือร้น ไม่เอาใจต่อค่านิยม “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข”

อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์การเติบโตของชนวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาต่างๆ ทั่วโลกก็ทำให้เห็นประจักษ์ว่า ศาสนามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ศาสนาได้เป็นพลังหนุนช่วยการปลดแอกประเทศต่างๆ จากลัทธิล่าอาณานิคม เช่น ชนวนการรื้อสร้างของมหาตมา คานธี หรือพระสงฆ์พม่าที่สนับสนุนกลุ่มชาตินิยมของนายพลอองซาน บางกรณีศาสนากลายเป็นปฏิกิริยาต่อการขยายตัวของทุนนิยมโลกเช่น ชนวนการอิสลามชาตินิยมในอินโดนีเซีย แม้ในโลกกลางสังคมทุนนิยมเอง เช่นในอเมริกา ก็พบการเคลื่อนไหวทางศาสนาหลายรูปแบบ ทั้งการรับอิทธิพลศาสนาตะวันออกหลายลัทธิ และการเกิดลัทธิใหม่ๆ ขึ้นมา การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและสังคมสมัยใหม่จึงต้องได้รับการทบทวนใหม่ การแพร่หลายของความเคลื่อนไหวทางศาสนากับปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์มีความเกี่ยวพันกันอย่างไร

คำว่าโลกาภิวัตน์ (globalization) มักถูกใช้หรืออ้างถึงบ่อยๆ ในฐานะที่เป็นบริบทของระบบโลกปัจจุบันที่เทคโนโลยีการสื่อสารทำให้โลกดูจะแคบเข้า Roland Robertson^๔ ได้นิยามคำว่าโลกาภิวัตน์ว่า มีได้หมายถึงบริบททางเทคโนโลยี และเศรษฐกิจการเมืองโลกที่เปลี่ยนไปเท่านั้น หากแต่ยังหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในจิตสำนึกของผู้คนอีกด้วย โลกที่ถูกทำให้แคบเข้าด้วยเทคโนโลยีการสื่อสาร (compressed world) มีผลต่อจิตสำนึกอย่างลึกซึ้ง ทำให้พรมแดนการตระหนักรู้กว้างไกลไพศาลยิ่งขึ้น รู้ว่าโลกที่แวดล้อม “ตัวฉัน” มีโยงใยของระบบเศรษฐกิจการเมืองที่ซับซ้อนยิ่งนัก ทำให้ “ตัวฉัน” จำต้องทบทวนและปรับตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในระบบโลกนี้ สำนึกดังกล่าวจึงมีผลต่ออัตลักษณ์ของปัจเจกทั้งในระดับส่วนบุคคลและระดับชาติ และเนื่องจากจิตสำนึกทางศาสนาเป็นประสบการณ์ “ด้านใน” ซึ่งเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งกับความหมายที่ปัจเจกบุคคลให้กับตนเองและโลก จึงไม่น่าแปลกใจแต่อย่างใดที่จิตสำนึกทางศาสนาจะมีบทบาทสูงต่อการสร้างหรือเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของปัจเจก

Robertson ระบุถึงระดับต่างๆ ของจิตสำนึก ๔ ระดับที่สัมพันธ์กับการนิยามตนเองในระบบโลก ได้แก่ การตระหนักรู้ว่าตนเป็นสมาชิกของสังคมในระบบโลก, การตระหนักรู้ว่าตนเป็นสมาชิกของรัฐบาล, การตระหนักรู้ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติทั้งมวล, และการตระหนักถึงลักษณะเฉพาะของความเป็น “ตัวฉัน” ความเป็นจริงของจิตสำนึกทั้ง ๔ ระดับนี้ซ้อนทับกันอยู่ มีอิทธิพลต่อกันและกัน และมักมีความขัดแย้งหรือความตึงเครียดต่อกันและกัน ซึ่งสามารถแสดงออกได้ในหลายระดับและหลายรูปแบบ จิตสำนึกทางศาสนามีบทบาทสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ของระดับต่างๆ เหล่านี้ บางกรณีศรัทธาสามารถกระตุ้นความสำนึกในระดับสากล (universalistic concern) เช่นคำนึงถึงความเป็นมนุษย์ที่ถูกบีบคั้นกดขี่ กรณีนี้ช่วยอธิบายชนวนการที่ศาสนาถูกปรับใช้กับการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยกลุ่มคนที่ถูกบีบคั้น

จากรัฐ เช่นในกรณีของ “เทววิทยาแห่งการปลดปล่อย” (theology of liberation) ที่ออกงามในละตินอเมริกา มีการตีความใหม่ที่น่าสนใจยิ่งในเรื่องพระผู้เป็นเจ้า บาป และการหลุดพ้น โดยเชื่อว่าบาปคือการที่ไม่มีจิตสำนึก หรือการเฉื่อยชาทางการเมือง และว่าจิตวิญญาณไม่อาจบรรลุจุดหมายสูงสุดทางศาสนาได้หากร่างกายยังถูกจำกัดหรือบีบคั้นด้วยพันธนาการทางการเมือง นี่อาจเรียกได้ว่าเป็น politicization of theology ก็ว่าได้ แต่ในบางกรณีเป็นตรงข้าม คริสตาสถาสามารถผนึกรวมกับจิตสำนึกชาตินิยม กลายเป็นเครื่องมือของกลไกรัฐเพื่อต่อต้านอิทธิพลของระบบโลก เช่นขบวนการ fundamentalism ในอิหร่านที่ศาสนาเป็นฐานผลักดันให้แก้รัฐธรรมนูญในการต่อต้านอิทธิพลระบบโลกทุนนิยม และใช้ความเชื่อเป็นฐานกำหนดกฎหมายอื่นๆ ทางโลก ตลอดจนทิศทางดำเนินนโยบายของชาติ กรณีนี้จะเรียกว่าเป็นการ theologization of politics ก็ว่าได้

ที่น่าสนใจก็คือ กระแสชาตินิยมที่เป็นหนึ่งเดียวกับศาสนานิยมดังกล่าวมักมีลักษณะที่เรียกว่า “going native” คือเชิดชูศาสนาหรือวัฒนธรรมตนโดยโจมตีวัฒนธรรมตะวันตกว่าเป็นภัยคุกคาม ทำให้เกิดเป็นภาพคู่ตรงข้ามว่า ตะวันตกคือวัตถุนิยม ตะวันออกคือ จิตวิญญาณนิยม ตะวันตกคืออำนาจครอบงำ ตะวันออกจะปลดปล่อยตนเองด้วยวัฒนธรรมประจำชาติ ทำให้ดูราวกับว่า กระแสท้องถิ่นนิยม (localization) นี้ต่อต้านและเป็นปฏิปักษ์ต่อพลังโลกาภิวัตน์ อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาบางราย เช่น Stauth และ Abaza^๕ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การแยกขั้วระหว่างกระแสท้องถิ่นนิยม (localization) และกระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) นี้ไม่ใช่การแยกหรือเป็นคู่ตรงข้ามกันโดยเด็ดขาดขั้วทั้งสองมีความลื่นไหลและมีปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากกว่าเป็นเพียงแค่ขั้วตรงข้ามกัน Stauth & Abaza ชี้ให้เห็นว่าในกลุ่ม fundamentalist อิสลาม ชาตินิยมบางกลุ่มที่โจมตีตะวันตกโดยเฉพาะอเมริกานั้น ที่จริงได้แรงบันดาลใจจากวัฒนธรรมตะวันตกอยู่ไม่น้อย

และตั้งข้อสังเกตถึงบทบาทที่คล้ายคลึงระหว่างกลุ่ม Muslim Brotherhood ที่เฟื่องฟูในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๓๐ กับศาสนาคริสต์นิกาย Calvinism ในศตวรรษที่ ๑๖ ในแง่ที่ว่าทั้งคู่แสดงให้เห็นการนำเอาแก่นแกนของจุดหมายศักดิ์สิทธิ์สูงสุดมาให้ความชอบธรรมต่อกิจกรรมทางโลก ทำให้กิจกรรมและพฤติกรรมต่างๆ ในโลกนี้มีความหมายที่ศักดิ์สิทธิ์

ในประเทศไทยปัจจุบัน แม้กระแสพุทธปฏิรูปจะไม่มีลักษณะรุนแรง หรือขาดการประนีประนอมแบบ Muslim fundamentalism ก็ตาม ทว่าก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันประการหนึ่ง นั่นก็คือ การเรียกร้องให้สังคมวนกลับไปหาสิ่งที่เปี่ยม “มรดกจากอดีต” ในฐานะของรากฐานระบบคุณค่าและอัตลักษณ์ร่วมของสังคมและในฐานะของ “ทางรอด” จากการคุกคามของกระแสอารยธรรมตะวันตก กระแสดังกล่าวมีอิทธิพลชัดในหมู่นักพัฒนาชนบทภายใต้แนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ในหมู่นักการปฏิรูปศาสนา ก็จะพบอารมณ์โหยหาอดีตและการสร้างภาพที่คล้ายคลึงกัน^๖ ปัจจัยหนึ่งที่ช่วยเสริมให้การเรียกร้องหา “ความเป็นไทยแบบชนบทอดีต” เพิ่มกระแสสูงก็คือ จังหวะที่เกิด “ช่องว่าง” ทางอุดมการณ์ในสังคมไทย นั่นก็คือหลังจาก “ยุคการสลายมายาการ” เมื่อหนุ่มสาวที่เข้าป่าค้นพบว่าอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยไม่อาจเป็นทางเลือกที่เป็นจริงได้สำหรับสังคมไทยหลังจากนั้นกลุ่มหนุ่มสาวบางส่วนที่เคยได้แรงบันดาลใจทางสังคมจากอุดมการณ์ฝ่ายซ้ายก็ได้นำมาหาพุทธศาสนาในฐานะเป็นอุดมการณ์ทางเลือกใหม่ที่เหมาะสมกว่า อิทธิพลจากผู้นำพุทธปฏิรูปต่อนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชนตลอดจนพระภิกษุที่ตื่นตัวในเรื่องปัญหาสังคมนี้ เห็นได้จากสิ่งพิมพ์ของกลุ่มประสานงานศาสนา เพื่อสังคม วารสารปาจารย์สาร และ วารสารเสขิยธรรม เป็นต้น

การหันกลับมาหาพุทธศาสนานั้นมีแนวโน้มควบคู่กับความเชื่อว่า ศาสนาพุทธตกเป็นฝ่ายตั้งรับหรือเป็น “เหยื่อ” ของกระบวนการทำให้เป็นทันสมัย มุมมอง

ดังกล่าวจะมีภาพที่ตัดกัน ๒ ชุด ระหว่างภาพหมู่บ้านไทยในอดีตที่วัดเป็นศูนย์กลางของชีวิตชุมชน มีหน้าที่ทางสังคมหลายอย่างทั้งการบริการการศึกษา เป็นศูนย์รวมของสรรพวิทยาการทั้งตำราแพทย์ และงานศิลปะ เป็นจุดรวมความสามัคคีของชาวบ้านคือเป็นทั้งที่สันตนา-การของชุมชนและเจ้าอาวาสยังเป็นตุลาการระงับข้อพิพาทในบางครั้งด้วย ศาลาวัดเป็นที่พักพิงอาศัยแก่ผู้เดินทางต่างถิ่นได้อีก น่าสังเกตว่าการนำเสนอภาพชีวิตในอดีตดังกล่าวมีบรรยากาศของสันติสุขและความกลมกลืน โดยศาสนาเป็นจักรกลสำคัญของบูรณาการและความสมดุลดังกล่าว

ผู้วิจัยมีได้ต้องการจะค้นประเด็นที่ว่าศาสนาพุทธมีบทบาทสูงในสังคมไทยในอดีต แต่ต้องการชี้ให้เห็นน้ำเสียงโยเยหาแบบ Romanticism ที่มีอันตรายตรงที่ ทำให้มองเห็นอดีตในแง่บวก ของภาพแสงงาม ซึ่งกลายเป็นภาพที่ค่อนข้างหยุดนิ่งและขาดมิติที่เคลื่อนไหว บางครั้งอาจทำให้มองข้ามความขัดแย้งทางสังคมบางอย่างของอดีตได้^๖ ภาพสังคมหมู่บ้านในอดีตนี้ติดกันมากกับภาพความเปลี่ยนแปลงเมื่อความทันสมัยเริ่มย่างกรายเข้ามากระบวนการทำให้เป็นทันสมัย ได้ดึงเอาหน้าที่ทางสังคมหลายอย่างที่วัดเคยมีให้กับชุมชนออกไปและสร้างความเป็นสถาบันทางโลกขึ้นมาแทนไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนแผนใหม่ การแพทย์ การสันตนาการ หรือศิลปะ วัดจึงถูกผลักดันให้เข้าไปอยู่ในมุมแคบๆ ของหน้าที่ในเชิงพิธีกรรม มีหน้าซ้ำ การศึกษาสมัยใหม่ก็ทำให้พระสงฆ์ซึ่งเรียนแต่บาลีไม่อาจสื่อสารหรือสงวนรักษาความเป็นผู้นำสังคมอย่างสง่างามได้อีก ในด้านการปกครองรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีโครงสร้างแบบรวมศูนย์ได้สถาปนาองค์การกลางในการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นโดยให้อยู่ในการควบคุมของรัฐ ผลที่สำคัญก็คือ ทำให้สายสัมพันธ์ของวัดและชุมชนท้องถิ่นห่างกันออกไปมากขึ้น เมื่อพระเจ้าอาวาสมิได้มาจากความเห็นร่วมของชาวบ้านอีกต่อไปวัดจึงยิ่งแปลกแยกจากชุมชนมากยิ่งขึ้น

ทางออกสำหรับพุทธปฏิรูปก็คือ การหาทางนำบทบาทที่สูญเสียไปของวัดให้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง ที่น่าสนใจก็คือ ในวาทกรรมของพุทธปฏิรูป วัฒนธรรมตะวันตกถูกมองในด้านของพาหะแห่งความทันสมัยและวัฒนธรรมวัตถุนิยมบริโภค วัตถุนิยมคือการใหม่เชื่อไฟให้กิเลส สิ่งที่จะต้านทานได้ก็คือศาสนาซึ่งเป็นมรดกล้ำค่าของอดีต กระแสเน้นศาสนธรรมจึงควบคู่สอดรับอย่างเหมาะสมกับการเน้นเอกลักษณ์ความเป็นไทยการจับคู่ตรงข้ามระหว่างตะวันตกในฐานะตัวแทนวัตถุนิยมและตะวันออก (ในที่นี้คือความเป็นไทย) ในฐานะจิตวิญญาณนิยมนี้ ทำให้อาจเข้าใจไปว่าเป็นการจับคู่ความขัดแย้งทางโลกทัศน์หรือวิธีคิดที่ต่างกัน ๒ แบบ ที่ผู้วิจัยต้องการเน้นก็คือ ขั้วตรงข้ามทั้งสองนี้มีการหยิบยืมองค์ประกอบของวาทกรรมกันอยู่ วาทกรรมของการสร้างความไทยมีกลิ่นไอของ “ความเป็นสากล” ผสมอยู่มากซึ่งก็เป็นลักษณะคล้ายกับที่พบในวาทกรรมของกลุ่ม fundamentalism อื่นๆ “ความเป็นสากล” ดังกล่าวคือลักษณะจิตสำนึกที่ตระหนักถึงตำแหน่งแห่งที่ของปัจเจกบุคคลและความสัมพันธ์ของตัวเขากับโลก (inner-worldly self reflectivity) ศาสนธรรมช่วยให้จิตสำนึกนั้นแหลมคมชัดเจนขึ้น และในทางกลับกัน การทบทวนอัตลักษณ์ของปัจเจกและสังคมก็นำไปสู่การทบทวนความหมายแก่นแกนและสาระเนื้อหาของศาสนาธรรมนั้นด้วย ดังนั้นการหวนกลับไปหาอดีตก็คือการหันกลับไปทบทวนและปรับความหมายของพุทธธรรมให้สอดคล้องกับจิตสำนึกสากลนั่นเอง

จากแง่มุมของประสบการณ์ทางศาสนา จิตสำนึกสากลของการทบทวนตำแหน่งแห่งที่ของปัจเจกใน “โลกนี้” สามารถแสดงออกมาในรูปของการตั้งคำถามว่าความหมายของการเป็นพุทธมามกะ, อิสลามิกชน หรือคริสตชนในโลกปัจจุบันคืออะไร คำถามนี้อาจเป็นได้ทั้งคำถามระดับปัจเจกบุคคล หรือระดับสังคม และคำถามลักษณะดังกล่าวเสี่ยงไม่ได้ที่จะนำไปสู่การทบทวนมโนทัศน์หลัก ที่เป็นพื้นฐานของปรัชญาแห่งศาสนานั้นๆ

ในโลกของชาวพุทธ ประการแรก คำถกดังกล่าวนำไปสู่การทบทวนความหมายของ “กรรม” และบทบาทของเจตน์จำนงค์ของปัจเจกในการเลือกกำหนดชะตากรรมของตน ในสายพุทธปฏิรูปแบบปัญญาชน เราจะพบการตีความกฎแห่งกรรมในลักษณะมนุษยนิยมเช่นในงานของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) และงานของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งเน้นย้ำถึงศักยภาพและเสรีภาพในการเลือกกระทำของปัจเจก และการสำนึกถึง “การเลือก” ในบริบทสังคมปัจจุบัน และการวางท่าทีอย่างมีเหตุผลต่อความเชื่อในเรื่องที่ยากจะพิสูจน์ได้ เช่นเรื่องผีสิง เทวดา^๔ การตีความดังกล่าวนำไปสู่การเชื่อมโยงประเด็นกับปัญหาร่วมสมัยที่ตระหนักถึงปัญหาของมนุษยชาติในระดับสากลเช่นการเปิดประเด็นสิทธิมนุษยชนจากมุมมองพุทธศาสนา^๕

ประการที่สอง “พระนิพพาน” อันเป็นจุดหมายสูงสุดได้ถูกตีความให้มีมิติของ “ที่นี่-เดี๋ยวนี้” (here and now) ตามความเข้าใจแบบจารีตนิยม โอกาสจะบรรลุ “พระนิพพาน” ในชาติภพปัจจุบันเป็นสิ่งยากเย็นยิ่งนักสำหรับคนธรรมดา จารีตเถรวาทจึงเน้นการปฏิบัติแบบค่อยเป็น ค่อยไปอันมีผล ๒ ประการ คือ ทำให้พระนิพพานเป็นเรื่องของอีกหลายภพชาติที่ไกลสุดกู่อย่างหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็คือ ทำให้เกิดเส้นแบ่งที่เห็นชัดระหว่างจารีตการปฏิบัติของพระภิกษุที่มุ่งพระนิพพาน กับจารีตการปฏิบัติของฆราวาสที่ยังคงมุ่งเป้าหมายในระดับโลกียะอยู่นั่นก็คือเน้นการทำบุญเพื่อสั่งสมบารมีให้เกิดในชาติภพที่ประณีตยิ่งๆ ขึ้นไป เมื่อท่านพุทธทาสซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายเซ็นหันมาเผยแพร่แนวคิด “นิพพานที่นี่-เดี๋ยวนี้”^๖ จึงนับเป็นการเสนอมุมมองใหม่ที่แสดงถึงความตระหนักที่ปัจเจกต้องการทำให้เกิดธรรมสูงสุดมีความหมายและสัมพันธ์กับทุกปริมณฑลของโลกในชีวิตประจำวัน (essentialization of the sacred in this world) แนวคิดนี้จึงแปรเปลี่ยนให้การทำงานต่างๆ ในโลกนี้กลายเป็นการปฏิบัติธรรมไปหมด

และยังเป็นการทำให้การแบ่งแยกระหว่างแนวปฏิบัติของพระและฆราวาสที่มีอยู่ให้แคบลงด้วย จึงเข้าใจได้ไม่ยากว่าเหตุใดแนวคิดนี้จึงมีอิทธิพลอย่างสูงต่อกลุ่มนักกิจกรรมเพื่อสังคมที่สังกัดองค์กรพัฒนาเอกชนหลายๆ กลุ่ม

ประการที่สามในระดับสังคมความพยายามแสวงหาความหมายของความเป็นพุทธในสังคมปัจจุบัน หลักเลี้ยวไม่หันที่จะนำไปสู่ การทบทวนบทบาททางสังคมของพระภิกษุ ในช่วง ๒ ทศวรรษที่ผ่านมา เราจะพบเห็นพระภิกษุที่หันมาใส่ใจที่จะช่วยแก้ปัญหาสังคมเพิ่มขึ้น ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นไปเอง มากกว่าที่จะมาจากการริเริ่มของมหาเถรสมาคม มีทั้งพระภิกษุในชนบทที่หันมาสนใจสวมบทบาทนักพัฒนา มีตัวอย่างมากมายของพระที่สนใจปัญหาสาธารณสุข เช่น สำนักถ้ำกระบอกที่ช่วยเหลือผู้เสพติด และปัจจุบันมีหลายแห่งที่มุ่งช่วยเหลือคนไข้โรคเอดส์ เช่น พระอโศกที่ดูแลโครงการธรรมรักษานิเวศน์ที่วัดพระบาทน้ำพุ จังหวัดลพบุรี และพระพงษ์เทพที่ศูนย์เพื่อนชีวิต หลังวัดใหม่ห้วยทราย จังหวัดเชียงใหม่บางแห่งมุ่งช่วยเหลือชาวชนบทที่อพยพเข้าสู่เมือง เช่นวัดสวนแก้วของพระพยอมกัลยาโณ เมื่อพระสงฆ์หันมาจับงานพัฒนา แม้ทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือเอกชนต่างก็ร่วมยินดีและสนับสนุน แต่ปัญหามำสนใจที่ตามมาก็คือ ขอบเขตที่ควรจะเป็นของบทบาทดังกล่าวของพระภิกษุควรอยู่ที่ใด พระที่รักษาคณไข้อย่าจะเลี้ยวไม่หันต้องจับต้องร่างกายคนไข้หญิง ในกรณีที่พระหันมาตั้งศูนย์พยาบาลคนไข้ นายแพทย์บางรายไม่อยากจะให้พระสวมบทผู้อำนวยการโรงพยาบาลแต่ต้องการจำกัดบทบาทพระภิกษุให้เป็นเพียงผู้ปลอบประโลมทางจิตวิญญาณเท่านั้น การถกเถียงในเรื่องดังกล่าวก็คือการทบทวนเรื่องเส้นแบ่งระหว่างโลกุตระและโลกียะ ในแง่ที่เป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตสำหรับพระภิกษุนั่นเอง^๗ ประเด็นอยู่ที่การตีความว่าการยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมทางโลกนั้น มีขอบเขตเพียงใดจึงจะเหมาะสมกับสมณรูปและพระวินัย การตีความที่ต่างกันสะท้อนให้

เห็นการนิยามที่ต่างกันในเรื่องความสัมพันธ์ที่ควรจะเป็นระหว่างศาสนาและสังคม สำหรับบางขบวนการ อย่างเช่นลัทธิลัทธิโลก การสนับสนุนพรรคการเมือง หรือนักการเมืองถูกตีความให้เป็นสิ่งจำเป็นและเกี่ยวเนื่องกับการคงอยู่ของพระศาสนา ดังนั้นเส้นแบ่งระหว่างโลกุตระกิจและโลกียะกิจในกรณีนี้จึงถูกปรับใหม่ การปรับดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า สำหรับลัทธิโลก โครงสร้างสังคม (ในกรณีนี้คือโครงสร้างการเมือง) ที่ไม่เหมาะสมย้อมนั้นทอนพระศาสนา การปฏิรูปศาสนาจึงจำเป็นต้องมา กับการปฏิรูปโครงสร้างการเมืองด้วยการเข้าถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและสังคมจึงนำไปสู่การปรับทิศทาง การเคลื่อนไหวของกลุ่มด้วย

นอกจากนี้ ความเป็นเหตุเป็นผล (rationalization) ของสำนักทางศาสนาในยุคปัจจุบันยังพยายามโยง ศาสนธรรมเข้ากับปัญหาแง่มุมต่างๆ ของโลกสมัยใหม่ เราจะเห็นความพยายามของนักวิชาการและนักการศาสนา ที่จะชี้ถึงความ เป็นศาสตร์ของพุทธศาสนาที่สอดคล้อง กับวิทยาศาสตร์ หนังสือและบทความประเภท พุทธจิตวิทยา, เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, ศาสนาพุทธและกำเนิด ของสิ่งมีชีวิต, รัฐศาสตร์แนวพุทธ, การบริหารบุคคลแนว พุทธ, สาธารณสุขกับพุทธธรรม ฯลฯ บปรากฏแพร่หลาย ตามแผงหนังสือต่างๆ ในปัจจุบันข้อเขียนเหล่านี้ต้องการ บอกว่าความเป็นเหตุเป็นผลของศาสนาพุทธให้คำตอบ ได้ในปัญหาทางโลกเหล่านั้น และต้องการยืนยันว่า ความเป็นจริงทางศาสนาพุทธเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ และมีความเป็นสากล การปรับวาทกรรมพุทธให้เข้ากับ ศาสตร์สมัยใหม่ต่างๆ นี้ เป็นไปอย่างค่อนข้างราบรื่น เพราะการไม่มีพระเป็นเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งทำให้ไม่ต้อง ประสบปัญหาเชิงอภิปรัชญา และการยืนยันว่าความ เป็นจริงสูงสุดของศาสนาพุทธก็คือ กฎธรรมชาตินี้ก็ ลอดคล้องกับโลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ด้วย

๒. ศาสนา-อำนาจ-วาทกรรม

ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ของศาสนาต่างๆ มีมโนทัศน์ที่สำคัญอย่างหนึ่งที่นัก

สังคมวิทยานำมาใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงได้ นั่นคือ แนวคิดเรื่อง syncretism ซึ่งหมายถึงการผสมผสาน ลักษณะทางวัฒนธรรมหรือความเชื่อหลายๆ อย่างเข้าด้วยกัน แนวคิดที่เป็นคู่ตรงข้ามก็คือ anti syncretism ซึ่งหมายถึงการชำระความเชื่อให้บริสุทธิ์ โดยการกลับไปหาสิ่งที่เชื่อว่าเป็นรากเหง้าดั้งเดิมของความเชื่อที่แท้ และพยายามขจัดสิ่งที่ถูกนิยามว่าเป็นเปลือก เป็นกระพี้ ออกไปจากความเชื่อนั้นๆ มโนทัศน์ทั้งสองนี้มีความ สำคัญตรงที่ชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ศาสนาและสังคม พัฒนาการของศาสนาใหญ่ๆ ในโลก นี้เมื่อผ่านยุคหลังการจากไปของประกาศนหรือศาสดาผู้ ก่อตั้ง มักจะมี “วงจรรีชีวิต” ของตน หากศาสนานั้นๆ จะสถาปนาตนขึ้นมาเป็นศาสนาหลักในสังคม ก็มักต้อง ผ่านกระบวนการกลายไปเป็นสถาบัน (institutionalization) คือ มีการจัดระเบียบองค์กรการปกครองสงฆ์ หรือนักบวชที่แน่ชัด นานเข้าก็อาจมีการจัดสรรโครงสร้างอำนาจในหมู่นักบวชให้ลดหลั่นเป็นลำดับชั้น มีการ จัดบันทึกลำดับขององค์ศาสดาเป็นคัมภีร์ มีศาสน-ศาสตร์เพื่อศึกษาและตีความคัมภีร์ มีการสร้างพิธีกรรม ขึ้นรองรับการปฏิบัติ มีการสร้างศิลปะและสิ่งก่อสร้างที่ เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นต้น กระบวนการดังกล่าว ย่อมพัฒนาไปโดยสัมพันธ์กับสถาบันและองค์ภาพพทาง สังคมอื่นๆ ทั้งหน่วยการเมือง และวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้ มีผลต่อการปรับเปลี่ยนไปของคำสอนและวัตรปฏิบัติ ดั้งเดิมไม่มากนักน้อย หากศาสนานั้นแพร่กระจายไปยัง สังคมอื่นหรือไปสู่ชนชั้นอื่นในสังคมนั้นที่มีวัฒนธรรม แตกต่างออกไป การผสมผสานกับความเชื่อต่างถิ่นย่อม ต้องเกิดขึ้น นิยายใหม่ๆ จึงอาจเกิดได้จากแนวโน้มที่ ต่างกันสองแบบ syncretism ต้องการผสมผสานความเชื่อ เดิมที่รับมาให้เข้ากับวัฒนธรรมของท้องถิ่น และ anti syncretism ต้องการชำระศาสนาให้บริสุทธิ์ใกล้เคียงกับ คำสอนองค์ศาสดาให้มากที่สุด

ในปลายศตวรรษที่ ๑๙ นักสังคมวิทยาศาสนา จำนวนหนึ่งในยุโรปโดยเฉพาะพวกที่ศึกษาการแพร่

กระจายของศาสนาคริสต์ไปในดินแดนต่างๆ มักใช้คำว่า syncretism ด้วยนัยเชิงลบ คือนิยามว่าเป็นการทำให้คำสอนทางศาสนาเปลี่ยนไปจากเดิม กลุ่มต่อต้าน syncretism นี้ จึงเชื่อว่าคำสอนบริสุทธิ์ดั้งเดิมที่เป็น “ของแท้” (pure and authentic) นั้นมีจริงและควรสงวนไว้ ทำให้เพ้นนี้สร้างภาพของบรรรมแก่แนวโน้มที่จะชำระความบริสุทธิ์ของศาสนา อย่างไรก็ตาม นัยเชิงลบต่อ syncretism ค่อยๆ จางลงไป ในแวดวงวิชาการด้านศาสนศาสตร์ โดยเฉพาะสังคมวิทยาศาสนา นับแต่ครึ่งหลังของศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา มีการประมูมนานาชาติด้วยหัวข้อนี้ หลายครั้งทั้งในยุโรปและอเมริกาซึ่งทำให้ความหมายของ syncretism พัฒนาครอบคลุมกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม

ใน Encyclopaedia of Religion ^{๙๙} C. Colpe ได้สรุปคำนิยามลักษณะต่างๆ ของ syncretism ไว้ รูปแบบการผสมผสานความเชื่อมีได้หลายชนิด เช่น presupposition หมายถึงการที่ความเชื่อที่รับเข้ามาใหม่ไม่มีอิทธิพลครอบงำ แต่ความเชื่อท้องถิ่นเดิมก็ยังคงอยู่ได้ และมีการปะทะและผสมผสานที่ซับซ้อนระหว่างความเชื่อทั้งสองชนิด เช่นการเข้ามาของคริสต์ศาสนาในแผ่นดินแอฟริกา หรือการเข้ามาของพุทธศาสนาเถรวาทในแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วน superposition หมายถึงอำนาจครอบงำเกือบเบ็ดเสร็จของวาทกรรมใหม่ที่รับเข้ามา เช่น กระบวนการที่อารยธรรมพวกราวีเดียนซึ่งเป็นชนเผ่าดั้งเดิมในอินเดียถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมสันสกฤตของผู้รุกรานชาวอารยัน ในกรณีของการรุกรานของกลุ่มหรืออาณาจักรที่แข็งแกร่งกว่านี้ การผสมผสานทางศาสนามักจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมอื่นๆ ด้วยที่เรียกว่า acculturation นอกจากนี้ ยังมีรูปแบบของ disintegration ซึ่งเป็นลักษณะที่ความเชื่อสองระบบอยู่เคียงคู่กัน ซึ่งแม้มีการผสมผสานกันในระดับหนึ่ง ทว่าต่างฝ่ายต่างยังคงความเป็นอิสระอยู่ได้ เช่น ในญี่ปุ่น มีการผสมผสานพุทธมหายานเข้ากับลัทธิชินโต คนญี่ปุ่นบางครั้งก็เข้าวัด

ที่ผสมผสานความเชื่อทั้ง ๒ อย่าง บางครั้งก็ไปวัดที่แยกเป็นของแต่ละศาสนา ซึ่งแสดงว่าความตระหนักถึงความแตกต่างยังคงมีอยู่เสมอ บางกรณีนักการศาสนาบางท่านอาจพยายามประสานความเชื่อต่างๆ ให้เป็นหนึ่งเดียวโดยให้น้ำหนักใกล้เคียงกันแก่ความเชื่อเหล่านั้น เช่น ท่านรามกฤษณะ (๑๘๓๔-๑๘๘๖) ที่บอกว่าทั้งฮินดู อิสลาม และคริสต์ ต่างเป็นความพยายามเข้าถึงพระเจ้าองค์เดียวกันด้วยวิธีที่ต่างกัน การผสมผสานเช่นนี้เรียกว่า harmonization

การผสมผสานกันนี้ บางครั้งเป็นลักษณะของการผสมหลายๆ ศาสนาภายในระบบความเชื่อเดียวกัน (syncretism between religions) เช่น ในระบบความเชื่อของจีน มีทั้งอิทธิพลของลัทธิขงจื้อ เต๋า และพุทธ แต่บางครั้งเป็นการผสมผสานของหลายๆ นิกายภายในศาสนาหนึ่ง (intra-religious syncretism) เช่น การที่ไคยนิกายและวัชรณพนิกายในอินเดียพยายามผนวกกลืนลัทธิน้อยใหญ่ของฮินดูให้เข้ามาอยู่ภายใต้ร่มเงาของตน เป็นต้น

สำหรับมิติของการผสมผสานกันนั้น มีหลายมิติ เช่นมิติของสัญลักษณ์สูงสุดคือเทพเจ้า บางครั้งเป็นมิติของพิธีกรรมบางครั้งออกมาในรูปของศิลปะวัตถุทางศาสนา และบางครั้งก็เป็นระดับของการจัดรูปองค์กรทางศาสนา มิติต่างๆ ของการผสมผสานนี้อาจเกิดควบคู่กันไปหรือเกิดเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ งานศึกษาของนรี เอียวศรีวงศ์ เรื่องลัทธิกวณโถมที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน จะพบการผสมผสานความเชื่อพุทธเถรวาทเข้ากับมหายานแบบจีน และยังมีการผนวกความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของสังคมเกษตร โดยแสดงออกในรูปปางพระแม่กวณโถมประทับยืนบนคางคก ^{๑๐๐} การผสมผสานเทพต่างๆ เข้าด้วยกันพบบ่อยครั้งในศาสนาโบราณที่นับถือเทพหลายองค์ (polytheism) โดยเฉพาะในช่วงที่มีการขยายอาณาจักรเช่นในยุคกษัตริย์ปโตเลมีที่ ๑ (ราวสามร้อยกว่าปีก่อนคริสตกาล) ซึ่งมีการผสมผสานเทพ

ไอยคุปต์เข้ากับเทพของกรีก ตัวอย่างในเรื่องพิธีกรรมนั้น พิธีศีลจุ่มหรือศีลล้างบาป (Baptism) ของชาวคริสเตียน กำเนิดขึ้นในสมัยที่ศาสนาคริสต์ได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมยิว ซึ่งชาวยิวก็นิยมพิธีกรรมล้างบาปแบบของตนอยู่ก่อนแล้ว ต่อมา หลังจากที่ศาสนาคริสต์แพร่กระจายไปในดินแดนลาตินอเมริกา เมื่อมาถึงยุคที่เศรษฐกิจแบบตลาดเริ่มแพร่หลาย ซึ่งมีผลต่อการพังทลายของแบบแผนชีวิตแบบดั้งเดิม ชาวอินเดียนแดงท้องถิ่นบางคนในโบลิเวียแอบนำเงินเข้ามาในพิธีแบบติสต์ เพื่อให้จะทำให้เงินนั้นใช้ต่อไปเป็นทุนไปแสวงกำไรได้ นี่สะท้อนให้เห็นความพยายามจะประนีประนอมยอมรับและให้ความชอบธรรมต่อเศรษฐกิจทุนนิยม ^{๓๓}

นอกจากนี้ ยังมีคำนิยามที่เน้นว่า syncretism เป็น “กระบวนการ” ที่เคลื่อนไหว มีใช้สภาพที่หยุดนิ่ง และสามารถหมายถึงการผสมผสานระหว่างศาสนากับองค์ประกอบทางวัฒนธรรมอื่นๆ ได้ ซึ่งแสดงว่า “ขอบเขต” ระหว่างศาสนาและหน่วยทางสังคมอื่นๆ นั้น เป็นขอบเขตที่เลื่อนไหล ไม่ตายตัว บางครั้งเราจะพบว่า ในระบบวัฒนธรรมหนึ่งๆ สามารถให้กำเนิดความเชื่อแบบใหม่ขึ้นได้โดยที่ความเชื่อใหม่นั้น แทบไม่มีลักษณะ syncretism อยู่เลย เช่นการเกิดขึ้นของศาสนาพุทธท่ามกลางสังคมฮินดู syncretism ในความหมายนี้หมายถึงการปะทะสังสรรค์ระหว่างวาทกรรมที่เกิดขึ้นใหม่คือพุทธศาสนา ซึ่งมีนักวิพากษ์วัฒนธรรมครอบงำของฮินดูในยุคนั้น Colpe เรียกกระบวนการแบบนี้ว่า evolution ซึ่งมีนัยว่าคุณสมบัติใหม่บางประการได้เกิดขึ้นในขั้นตอนของวิวัฒนาการทางสังคม นอกจากนี้ยังมีกระบวนการแบบที่เรียกว่า transformation ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงความเชื่อของศาสนาหนึ่งภายใต้การผสมผสานกับวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป ศาสนาคริสต์ในยุคก่อนกำเนิดมีกลิ่นไอของศาสนายูดาอยู่อย่างมาก เมื่อแพร่ขยายไปในจักรวรรดิไบแซนไทน์ซึ่งเป็นดินแดนรอยต่อระหว่างวัฒนธรรมตะวันออกและตะวันตก ก็รับอิทธิพลลัทธิบูชารูปเคารพ (iconoclasm) ซึ่งเป็นที่นิยมในไบแซนไทน์

และชนเผ่าสลาฟ และอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์และควบคุมของระบบจักรพรรดิที่แข็งแกร่ง ส่วนที่พัฒนามาเป็นแคทอลิกในแผ่นดินยุโรป ก็รับลักษณะบางประการของวัฒนธรรมเฮเลนนิสติกมาภายใต้บริบทโครงสร้างการเมืองแบบกระจายอำนาจที่ทำให้องค์สันตปาปาสถาปนาอำนาจได้ไพศาล เป็นต้น

ประเด็นของผู้วิจัยก็คือ คำนิยาม syncretism ที่กว้างขวางดังกล่าวมีนัยสำคัญทางทฤษฎีสังคมวิทยาอย่างไร

ปัญหาพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเป็นเสมือนจุดอับของการถกเถียงของทฤษฎีสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ก็คือ อะไรเป็นตัวกำหนดท้ายสุดหรือพื้นฐานที่สุดของพฤติกรรมมนุษย์ ปัญหานี้รู้จักกันดีภายใต้ชื่อข้อถกเถียงของแนวคิดคู่ตรงข้ามระหว่าง “ปัจเจก (หรือผู้กระทำ) และ ตัวกำหนดเชิงโครงสร้าง” (individual or agency VS. structure) ^{๓๔} ปัจเจกหรือโครงสร้างกันแน่ที่เป็นพลังขับเคลื่อนของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ปัจจัยทั้งสองนี้มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร เราสามารถแบ่งสกุลทฤษฎีทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาต่างๆ ได้เป็นค่ายหรือ “คู่ชก” ตามคำอธิบายชั่วคราวหนึ่งหรือสองข้อ หรือไม่ก็เป็นการพยายามจะประสานสองขั้วนี้เข้าด้วยกัน และคำตอบของปัญหานี้ยังโยงอยู่กับมโนทัศน์เรื่องธรรมชาติของสังคมด้วย ฝ่ายที่ถือหาคำอธิบายด้านปัจเจกเชื่อว่า สังคมไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากการรวมตัวกันเข้าของปัจเจกหลายๆ คน ถ้าปัจเจกแต่ละคนเปรียบเป็นก้อนไม้ขีด สังคมก็คือมัดรวมของก้อนไม้ขีดเหล่านั้น หน่วยใหญ่คือการรวมกันเข้าของหน่วยย่อย ดังนั้น การอธิบายเรื่อง ชนชั้น รัฐหรือสถาบันสังคมต่างๆ จึงสามารถทอนลงมาได้เป็นคำอธิบายในระดับพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกในสถาบันเหล่านั้น ฝ่ายตรงข้ามที่เน้นโครงสร้างกลับเชื่อว่า สังคมเปรียบเสมือนองคคาพยพที่มีชีวิตเป็นของตัวเองมีคุณภาพใหม่บางอย่างที่ไม่อาจพบได้ในองค์ประกอบหน่วยย่อย เช่นเดียวกับน้ำซึ่งมีคุณสมบัติบางอย่างที่ไม่สามารถพบ

ได้ไปใส่โครงเงินหรืออ็อกซิเจน เราจะเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ก็ต่อเมื่อเข้าใจพลังขับเคลื่อนที่เป็นตัวกำหนดเชิงโครงสร้างเหล่านั้น

คำว่าโครงสร้างมีความหมายได้หลากหลาย สำหรับหน้าที่นิยม และโครงสร้างหน้าที่นิยม มักศึกษาโครงสร้างในระดับสถาบันทางสังคม ตัวอย่างเช่น เราจะเข้าใจแนวคิดอยู่ของพิธีกรรมหนึ่งในสังคมชนเผ่าได้ ก็เมื่อเข้าใจว่าพิธีกรรมนั้นมีหน้าที่ในการลดความขัดแย้งในสังคมนั้นได้อย่างไร หรือสัมพันธ์สอดคล้องกับสถาบันสังคมอื่นๆ อย่างไร เช่นระบบเครือญาติหรือระบบการแบ่งงานกันทำ ความคิดของสำนักนี้เป็นที่นิยมกันในการศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนาด้วย โดยเฉพาะงานวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการของพุทธศาสนาเถรวาทในการคำจูนความชอบธรรมทางการเมืองแก่สถาบันกษัตริย์ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^{๙๕} ส่วนสำนักมาร์กซิสต์แนวโครงสร้างนั้น จะอธิบายรูปแบบของการนับถือศาสนาในสังคมหนึ่งๆ ว่าสอดคล้องและถูกกำหนดจากโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางการผลิต มีผู้ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของแนวคิดเทวราชาและธรรมราชาในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ถูกกำหนดจากโครงสร้างการตั้งมูลค่าส่วนเกินและโครงสร้างความขัดแย้งทางชนชั้นในยุคนั้นๆ^{๙๖} บางครั้งคำว่า “โครงสร้าง” ก็หมายถึงโครงสร้างของจิตมนุษย์ Freud อธิบายกำเนิดของศาสนาโบราณและรูปแบบการจัดระเบียบ ครอบครัวของมนุษย์ว่า เป็นพัฒนาการของความพยายามที่มนุษย์จะจัดการกับปมโอดิปัสของตน ด้วยการสร้างกลไกทางสังคมมาป้องกันความขัดแย้งในการแต่งงานกันเองในหมู่สายเลือดเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง โครงสร้างระดับจิตไร้สำนึก (unconscious) นี่เป็นสิ่งที่กำเนิดอารยธรรม ส่วนสำนักโครงสร้างนิยม (structuralism) ก็อธิบายโครงสร้างจิตมนุษย์ในระดับลึกว่าประกอบด้วยคู่ตรงข้ามพื้นฐาน ซึ่งสามารถแปรรูปแบบได้หลากหลาย นิทานปรัมปราและเรื่องกำเนิดทวยเทพของชนเผ่าต่างๆ สามารถนำมาวิเคราะห์แยกแยะเป็น

เหตุการณ์หรือหน่วยย่อยที่เป็นคู่ตรงข้ามได้มากมาย ในกรณีของไทยมีผู้นำแนวคิดนี้มาวิเคราะห์ความหมายของนิทานพื้นบ้านของหมู่บ้านทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่าสัมพันธ์กับประเพณีบุญบั้งไฟอย่างไร^{๙๗}

สำนักปรากฏการณ์นิยม (phenomenology) คือพวกที่มุ่งอธิบายศาสนาจากตัวกำหนดด้านปัจเจก จะเน้นศาสนาในฐานะที่เป็นประสบการณ์ด้านในของมนุษย์ ในขณะที่สกุลหน้าที่นิยมวัดความยึดมั่นถือมั่นทางศาสนาโดยดูจากความดีของการไปโบสถ์หรือการร่วมกิจกรรมทางศาสนา หรืออีกนัยหนึ่ง วัดจากพฤติกรรมภายนอกที่สังเกตเห็นได้นั้น ฝ่ายปรากฏการณ์นิยม จะเน้นศึกษาสิ่งที่ความหมายทางศาสนากำหนดความหมายในปริมนทลอื่นๆ ของชีวิต โดยศึกษาธรรมชาติและโครงสร้างการรับรู้ของประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน เพราะความรู้ระดับสามัญสำนึกของชีวิตประจำวันเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดที่มนุษย์ใช้ในการสร้างความหมายให้กับโลกรอบๆ ตัวเขา หากศึกษาพิธีกรรม สกุลนี้จะดูว่าพิธีกรรมนั้นมีความหมายอย่างไรจากมุมมองของเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ความหมายดังกล่าวมีหลายระดับ ทั้งความหมายต่อค่านิยมตนเองของปัจเจกที่เข้าร่วม ความหมายต่อความสัมพันธ์ที่ปัจเจกมีต่อผู้อื่น และความหมายในระดับสังคมที่สมาชิกรู้สึกร่วมกัน นักมานุษยวิทยาแม้จะต้องเข้าใจโลกของคนพื้นเมืองผ่านแว่นทางวัฒนธรรมของตน แต่สิ่งที่ช่วยให้การเข้าไปในโลกภายในของคนพื้นเมืองเป็นไปได้คือ ข้อเท็จจริงว่ามนุษย์มีประสบการณ์บางอย่างที่เป็นสากล (universal) ไม่ว่าจะเป็นความรัก ความชิง ความโกรธ ความโลภ เพียงแต่ว่ารูปแบบทางวัฒนธรรมที่แสดงออกอาจต่างกัน การพยายามเข้าถึงโลกด้านในของพวกเขา ก็จะต้องเปรียบเทียบประสบการณ์ของพวกเขากับของเรา และเปรียบเทียบทั้งรูปแบบวัฒนธรรมที่ต่างกันด้วย การมองเห็นและเข้าใจเขาจึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เราต้องกระโดดไปมาระหว่างโลก ๒ โลก ทำให้เรามองเห็นตัวเราชัดเจนยิ่งขึ้นจากมุมมองที่เราไม่ได้คิดมาก่อน^{๙๘}

ฝ่ายที่เน้นโครงสร้างมักไม่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ ในฐานะผู้กระทำ ทำให้มนุษย์ดูราวเป็นหุ่นยนต์ที่ถูกชักเชิดโดยปัจจัยเชิงโครงสร้าง ปัจจัยที่เป็นค่านิยมร่วม หรือระบบความหมายเป็นปริณิชนที่ไร้อิสระ ดูราวกับไร้พลังในตัวมันเอง ส่วนฝ่ายที่เน้นตัวมนุษย์ก็มักมองข้ามประเด็นเกี่ยวกับข้อจำกัดของความตั้งใจระทำการของมนุษย์เมื่อมองการเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับมหภาค จะพบว่า มักมีเหตุการณ์ที่หลุดออกจากการกำหนดหรือเหตุการณ์ที่เกิดโดยไม่ตั้งใจหรือนอกเหนือจากการควบคุมของมนุษย์เสมอ และการตัดสินใจกระทำต่าง ๆ นั้น มักเกิดภายใต้ “บริบท” เชิงโครงสร้างด้วย นอกจากนั้น แม้มนุษย์จะเป็นผู้สร้างหรือเปลี่ยนแปลงความหมายต่าง ๆ ในสังคม แต่เขาก็ไม่ได้เป็นอิสระอย่างแท้จริง เพราะเขาสร้างความหมายต่าง ๆ ขึ้นมาภายใต้ค่านิยมร่วมและปทัสถาทางสังคมหรือกฎเกณฑ์พื้นฐานร่วมชุดหนึ่งหรือหลายชุด เช่นกฎเกณฑ์ทางภาษา ซึ่งถูกถ่ายทอดกันมาก่อนหน้านี้ และบางครั้งก็ฝังตัวอยู่ลึกในจิตสำนึกในระดับที่มนุษย์เองอาจไม่ตระหนักก็ได้

ความพยายามประสานข้อทั้งสองในยุคคลาสสิกคืองานของ Max Weber ซึ่งแม้จะเน้นที่ความหมายที่ปัจเจกให้กับการกระทำของตนว่าเป็นสิ่งกำหนดลักษณะพฤติกรรมทางสังคม แต่ก็เลือนระดับของการวิเคราะห์มาในมุมมหภาค โดยศึกษาที่พฤติกรรมของกลุ่มในเชิงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเปรียบเทียบ ว่าโลกทัศน์ทางศาสนาของกลุ่มชนชั้นหนึ่ง ๆ ถูกสร้างขึ้นโดยสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมและลักษณะทางโครงสร้างสังคมในยุคสมัยนั้น ๆ อย่างไร และโลกทัศน์ทางศาสนาเหล่านั้นสัมพันธ์กับกิจกรรมและค่านิยมอื่น ๆ ทางโลกอย่างไร ในสองสามทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อสังคมศาสตร์ตระหนักถึงจุดตันทางทฤษฎีของตน มีการหวนกลับมาทบทวนมรดกของเวเบอร์เพื่อพัฒนาแง่มุมใหม่ ๆ ทางทฤษฎีที่จะเชื่อมข้อการอธิบายทั้งสองเข้าด้วยกัน^{๒๐} ในความพยายามดังกล่าว “วัฒนธรรม” โดยเฉพาะเรื่องของการสร้างสัญลักษณ์กลายมาเป็นจุดสนใจของการศึกษา

เพราะเป็นที่ตระหนักดีว่า เรื่องนี้เป็นปริณิชนของตัวเชื่อมต่อ (mediator) ที่จะให้เห็นปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของโครงสร้างและปัจเจก และยังเป็นปริณิชนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยเฉพาะอำนาจในการผลิตความหมายในลักษณะต่าง ๆ

มีนักสังคมวิทยาบางคนพยายามเชื่อมแนวคิดที่เน้นศึกษาโลกประสบการณ์ของปัจเจกเข้ากับการศึกษาเรื่องอำนาจแบบมาร์กซิสต์รวมทั้งประสานแนวคิดเรื่องกระบวนการสังคมประกิตแบบสกุลโครงสร้างหน้าที่เข้ามาด้วย Berger และ Luckmann^{๒๑} พยายามตั้งแนวคิดสกุลปรากฏการณ์นิยม ออกมาจากการเน้นการศึกษาที่ระดับโลกประสบการณ์ของปัจเจก โดยพยายามชี้ให้เห็นกระบวนการทางสังคมที่อำนาจของ “ความหมาย” ถูกสร้างและพัฒนาไปจนกระทั่งหลุดจากการควบคุมของผู้สร้าง กลายเป็นสิ่งที่มีอำนาจครอบงำมนุษย์ ระบบความหมายร่วมของสังคมถูกรังสรรค์ขึ้นในกระบวนการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับปัจเจกอื่น ๆ ในตอนแรก ๆ ของการสถาปนาความหมายร่วม ความหมายนั้นยังคงความสิ้นไหล ยืดหยุ่น กระจางชัด แต่ก็พร้อมจะถูกดัดแปลงโดยผู้ที่สร้างขึ้นมา แต่กลัว “ความเคยชิน” ของโลกชีวิตประจำวันค่อย ๆ ทำให้ความหมายเหล่านั้นพัฒนาไปเป็นแบบแผนจารีตประเพณีที่ถูกถ่ายทอดสืบกันไปผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (internalization process) จนกระทั่งความหมายดั้งเดิมกลายเป็น “สิ่งที่ถูกกำหนดให้มา” สำหรับคนรุ่นหลัง ในบรรดากระบวนการความหมายทั้งหลาย ศาสนาถูกจัดเป็นความหมายที่เป็น “จักรวาลแห่งสัญลักษณ์” (symbolic universe) คือมีลักษณะครอบคลุมไพศาล สามารถดูดกลืนเอากระบวนการความหมายและระบบคุณค่าอย่างอื่นให้เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจการอธิบายได้ อีกนัยหนึ่งเป็นแกนกลางที่ให้ความหมายอื่น ๆ ได้อ้างอิง ในยุคที่ศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้น ศูนย์กลางจะอยู่ที่องค์ศาสนา ศาสนาธรรมเป็นสิ่งถ่ายทอดปากต่อปาก แต่เมื่อศาสนาจากไป คำสอนกลายเป็นคัมภีร์ พิธีกรรม องค์ครุสภ และรูปเคารพถูกประดิษฐ์ขึ้นมาเป็นสื่อกลาง

เป็นสัญลักษณ์ทางวัตถุให้ความหมายนามธรรมสูงสุด เกะยิด สืบทอดกันมาจนคนรุ่นหลังพบว่าศาสนาเป็นพลังอำนาจที่อยู่นอกเหนือตัวเขา สามารถกราบวิงวอนขอพรได้ ความหมายดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญแก่ศักยภาพในการบรรลุนิยามของมนุษย์ จึงถูกแทนที่ด้วย สิ่งที่เป็นอำนาจนอกตัวมนุษย์ ประเด็นสำคัญที่ Berger และ Luckmann พยายามชี้ให้เห็นก็คือ กระบวนการทางสังคมที่ทำให้มนุษย์ในฐานะผู้สร้างความหมายได้กลายมาเป็นผลผลิตหรือถูกคุมขังอยู่ในโลกแห่งความหมายที่เขาได้สร้างมันขึ้นมา

นอกจากนี้ นักคิดจากสายสกุลที่เน้นโครงสร้างก็วนมาหารอยต่อทางทฤษฎีเช่นกัน มาร์กซิสต์บางคน เช่น R. Williams และ E. Hobsbawm พยายามสร้างมโนทัศน์ที่จะเป็นจุดเชื่อมต่อ แนวคิดที่ผู้วิจัยคิดว่าช่วยให้เข้าใจ syncretism ได้ดี คือแนวคิดเรื่องการเลือกสรรคั้งประเพณี (selective tradition) และการประดิษฐ์ประเพณี (inventing tradition)^{๒๒} โดยทั่วไปคนจะนึกถึง “ประเพณี” ในความหมายของสิ่งเก่าแก่ที่ตกค้างมาจากอดีตบางครั้งก็แฝงการให้คำว่าเป็นของ “ดั้งเดิม” ที่ควรสืบทอด Williams และ Hobsbawm เห็นว่า ที่จริงแล้วประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกปรับเปลี่ยนความหมายอยู่เสมอ มีกระบวนการเลือกสรรคัดลอกบางส่วน เลือกเน้นบางส่วน ละเลยบางส่วน ปรับบางส่วนให้มีความหมายใหม่ในแต่ละช่วงของประวัติศาสตร์ประเพณีเสมือนมีชีวิตหน้าที่สำคัญของมันไม่ใช่อยู่ในอดีต ทว่าคือการสร้างความชอบธรรมแก่ “ปัจจุบัน” ต่างหากด้วยการอ้างถึงความศักดิ์สิทธิ์ของ “มรดกดั้งเดิม” ตัวอย่างของการสร้างสัญลักษณ์ของวีรบุรุษที่ปกป้องชาติในประวัติศาสตร์ยุคต่าง ๆ ของไทย ซึ่งมักมีกระบวนการผลิตซ้ำความหมายนี้ผ่านสื่อหลากหลายรูปแบบ เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า “อดีต” สามารถถูกดัดแปลงสร้างความศักดิ์สิทธิ์เพื่อปกป้องอุดมการณ์ชาตินิยมได้อย่างไร

แนวคิดที่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจและการสร้างความหมายนี้ได้รับการพัฒนาต่อในกระแสของ

postmodernism นักคิดบางคนในกลุ่มนี้แก้ปัญหาเรื่องการประสานเชื่อมต่อของปัจเจกกับโครงสร้าง ด้วยการพยายามก้าวข้ามพ้นคู่ตรงข้ามทั้งสองไปเสียเลย M. Foucault ได้สร้างความตื่นตัวกับการศึกษาเรื่องอำนาจอย่างมาก โดยทั่วไปมโนทัศน์เรื่องอำนาจมักถูกผูกกับบริบทการเมืองหรือเศรษฐกิจ และผูกอยู่กับผู้ที่ใช้มันหรือผู้ถูกกระทำ เช่น รัฐ นายทุน หรือกรรมกร Foucault กลับชี้ให้เห็นว่า อำนาจที่ซึมลึกที่สุดคืออำนาจในการสร้าง “ความรู้” โดยเฉพาะความรู้ที่บอกว่า มนุษย์คืออะไร ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความเป็นคนปกติ ความเป็นคนเลวร้าย ความมีสุขภาพสมบูรณ์ ฯลฯ คืออะไร นอกจากบอกว่ามนุษย์คืออะไร ยังบอกว่าตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมที่ควรจะเป็นของพวกเขาอยู่ที่ไหนอีกด้วย มนุษย์ตะวันตกตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมาถูกควบคุมด้วยอำนาจชนิดนี้ วาทกรรม (discourse) ตามความหมายของฟูโกต์จึงเป็นกระบวนการที่ความหมายเหล่านี้ถูกผลิตออกมา ผ่านสถาบันสังคม ผ่านปฏิบัติการทางสังคมหลายรูปแบบ แทนที่จะเน้นที่ตัวบุคคลผู้ผลิตความหมาย เขากลับเน้นที่ตัวเทคนิคและเครือข่ายของอำนาจแทน เพราะเขาเชื่อว่า อำนาจในความหมายนี้มีอิทธิพลกว้างและลึกทั้งต่อตัวผู้ผลิตเองโดยที่เขาไม่สำนึกถึงการถูกครอบงำ รวมทั้งปริณิชนของอำนาจก็แผ่ได้ไกลเกินความตั้งใจและความเข้าใจของผู้ผลิต รวมทั้งไปไกลเกินขอบเขตของสถาบันใดสถาบันหนึ่งที่รองรับปฏิบัติการอำนาจนั้น ๆ ด้วย จึงป่วยการที่จะเน้นที่ตัวคนผลิตหรือตัวสถาบันสังคม ตรงข้าม ถ้าเน้นที่เทคนิควิทยาของตัวอำนาจเองจึงจะสามารถตามล่าวเห็นปริณิชนที่แผ่ไพศาลของมันได้^{๒๓}

คุณูปการอีกอย่างหนึ่งของแนวคิด “อำนาจ-ความรู้” นี้ก็คือ การที่อภิสิทธิ์ในการอ้างความถูกต้องของความรู้ทุกชนิดได้ถูกท้าทาย พลังอำนาจของความรู้อยู่ตรงที่มันทำให้คนเชื่อในความถูกต้องและเลิกตั้งคำถามงานวิจัยหลายชิ้นทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่ได้ อธิธิพลของฟูโกต์และกระแส “รีดอกอนวาทกรรม” นี้ได้ชี้

ให้เห็นว่า ที่จริงแล้ว “ความถูกต้องทางวิชาการ” เป็นเพียงเทคนิควิทยาของการสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ตัวบท (text) นั้นเอง^{๒๔} ซึ่งก็หมายความว่าแม้แต่ตัวผู้ที่รื้อถอน text ของผู้อื่นก็ต้องพร้อมที่จะถูกรื้อถอนได้อีกเช่นกัน อันตรายของการที่ไม่มีมาตรฐานวัดความถูกต้องที่เ็นสากล (objective validity) ของศาสตร์ซึ่งสามารถนำไปสู่ความลึกลับปั่นป่วน ทำให้แนวคิดถอนรากถอนโคนนี้ไม่เป็นที่ชื่นชอบของผู้ที่ยังต้องการให้พื้นที่เหยียบอยู่มีความมั่นคง ขณะเดียวกันผู้ถือทางแนวคิดดังกล่าวก็เชื่อว่ากระแสที่ไม่มีเสียงใครสามารถอ้างดังจนกลบเสียงผู้อื่นได้^{๒๕} ทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงได้

เมื่อมาถึงตรงนี้ เราจะเข้าใจได้ไม่ยากว่า เหตุใดแนวคิด syncretism จึงหวนกลับมา “ทันสมัย” อีกครั้งหนึ่ง ในหนังสือที่รวบรวมบทความจากงานสนามทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาในประเทศต่างๆ^{๒๖} พบว่าขบวนการทางศาสนาใหม่ๆ ในประเทศต่างๆ กลายเป็นเวทีเปิดของการสร้างวาทกรรมที่มีชีวิตชีวายิ่ง ทั้งขบวนการประเภท syncretism และประเภทต่อต้าน syncretism โดยอ้างการชำระความบริสุทธิ์ของวาทกรรมดั้งเดิมต่างก็เป็นผลิตผลของการประดิษฐ์และต่อเติมเสริมต่อประเพณีด้วยกันทั้งสิ้น ภายใต้กระบวนการปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัย และการรุกเข้ามาของอารยธรรมตะวันตก ขบวนการเหล่านั้นสัมพันธ์กับการสร้าง และปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ประจำชาติของตน

ในกรีซช่วงต้นศตวรรษที่ ๑๙ ชาวกรีกทำสงครามเพื่อปลดปล่อยกรีซจากอาณาจักรออตโตมัน (Ottoman Empire) มหาอำนาจในยุโรปสนับสนุนกรีซเพราะรู้สึกว่าอัตลักษณ์ของอารยธรรมตะวันตกมีรากเหง้ามาจากวัฒนธรรมเฮเลนนิสติก ช่วงนั้นมีปัญญาชนยุโรปบางรายออกมาชี้ว่าคนกรีกปัจจุบันสูญเสียอัตลักษณ์ดั้งเดิมไปแล้ว เพราะมีการประสมประสานทางเชื้อชาติกับพวกสลาฟ และอัลเบเนียน ปัญญาชนกรีกชาตินิยมออกมาต้านทานที่ล้มเหลวต่อเนื่องกับอดีตโดยย้ำว่า ความเป็นกรีกที่แท้

ก็คือ การผสมผสานวัฒนธรรมคริสต์นิกายกรีกออร์ทอดอกซ์ ซึ่งหมายถึงอารยธรรมของจักรวรรดิไบแซนไทน์เข้ากับอารยธรรมโบราณของชนชาติเฮเลนเนส น่าสังเกตว่าการนิยามความเป็นกรีกที่แท้ของคนกรีกเองก็ต่างจากภาพกรีกที่คนตะวันตกมอง^{๒๗} ตัวอย่างนี้ชี้ให้เห็นว่า syncretism สามารถเป็นสิ่งย้ำอัตลักษณ์ชาตินิยมได้

กรณีญี่ปุ่นตั้งแต่ยุคเมจิที่เปิดรับอารยธรรมตะวันตก มีการนิยาม ความเป็นญี่ปุ่นที่แท้แตกต่างกันหลายแบบ ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ ๑๙ กระแสต่อต้านการผสมผสานวัฒนธรรมแสดงออกมาในรูปของการเรียกร้องให้ขจัดอิทธิพลศาสนาต่างชาติออกจากลัทธิชินโต เพื่อชำระความบริสุทธิ์แก่ความเป็นญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามนักปฏิรูปและปัญญาชนฝ่ายรัฐบาลบางคนออกมาแย้งว่า แก่นของวัฒนธรรมคือการผสมผสานองค์ประกอบของลัทธิขงจื้อเข้ากับปรัชญาตะวันตกบางส่วน ความเป็นญี่ปุ่นที่แท้คือความสามารถในการเลือกสรรสิ่งที่ดีที่สุดจากทั้งสองวัฒนธรรม ในปัจจุบันญี่ปุ่นมีขบวนการและกลุ่มศาสนาน้อยใหญ่กว่า ๔๐๐ กลุ่ม บางกลุ่มอ้างความเป็นสากลของวัฒนธรรมญี่ปุ่นและความสามารถในการผสมผสานทว่าในเนื้อแท้ยังคงลักษณะที่เห็นความเหนือกว่า ความบริสุทธิ์และความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของวัฒนธรรมของตน โดยหันเข้าหาองค์ประกอบในลัทธิชินโต^{๒๘}

ดังนั้นทั้ง syncretism หรือ anti syncretism จึงเป็นเวทีเปิดของการช่วงชิงการสร้างอัตลักษณ์ให้แก่กลุ่มต่างๆ ชัดชัดว่าทั้งสองนี้สามารถนำมาใช้อ้างความเป็น “ของแท้” เป็น “วัฒนธรรมดั้งเดิม” ของกลุ่มได้เสมอ ขึ้นอยู่กับบริบททางวัฒนธรรมและการเมืองในช่วงนั้นๆ หากศึกษาการคลี่คลายของทุกศาสนาในโลกจะพบว่าในการเติบโตและแพร่กระจายความเชื่อนั้น ทุกศาสนาเคยผ่านกระบวนการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของสังคมต่างๆ ในต่างยุคสมัยมาแทบทั้งสิ้น ดังนั้น สิ่งที่น่าสนใจจึงมิใช่การสาวหาว่าอะไรเป็นความเชื่อของแท้หรือไม่ แต่ประเด็นกลับอยู่ที่ว่ากระบวนการในการสร้างวาทกรรมดังกล่าวนั้นเกิดขึ้น

ได้อย่างไร กระบวนการเลือกสรรเป็นเช่นไร ดำเนินไป
ภายใต้บริบทอะไร เพื่อสร้างความชอบธรรมและอำนาจ
ให้คนกลุ่มใด

งานวิจัยชิ้นนี้ จึงอยู่ในบริบทของกรอบคิดดังกล่าว
บทที่สองจะกล่าวถึงประวัติการก่อตั้งวัดพระธรรมกาย
และลักษณะการจัดองค์กร บทที่สามบรรยายลักษณะ
การจัดตั้งกลุ่มฆราวาสและความสำคัญของพิธีทำบุญ

บทที่สี่ศึกษาแนวความเชื่อ เทคนิคการทำสมาธิ และ
พิธีกรรมทางศาสนา บทที่ห้าศึกษาปฏิสัมพันธ์ของวัด
พระธรรมกายกับรัฐ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์แง่มุมต่างๆ เหล่านี้
ในฐานะขององค์ประกอบในการสร้างวาทกรรม เพื่อคำว่า
“ความเป็นธรรมกาย” เกิดจากการผสมผสานองค์
ประกอบทางวัฒนธรรมอะไรบ้าง แสดงถึงการปรับความ
หมายของพุทธเถรวาทเข้ากับบริบทโลกาภิวัตน์ในลักษณะ
ใด

การอ้างอิง

๑. ผู้วิจัยเลือกใช้คำว่าพุทธทัศน์แนวจารีตนิยมเพื่อนำมาใช้ต่างจากพุทธทัศน์ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและพระคัมภีร์ต่างๆ (canonical Buddhism) พุทธทัศน์แนวจารีตอาจแยกได้อีกเป็นจารีตหลวง (great tradition) และจารีตราษฎร์ (little tradition) อีก
๒. ตัวอย่างการถกเถียงเรื่องนี้ใน D. Martin, *The Religious and the Secular: Studies in Secularization*, London, Routledge & Kegan Paul; P. Berger, 'Secularity: West and East' in *Cultural Identity and Modernization in Asian Countries*, Institute for Japanese Culture and Classics, Kokugakuin University, 1983
๓. R. Robertson, *Globalization, Social Theory and Global Culture*, SAGE, 1992
๔. G. Stauth and M. Abaza, 'Occidental Reason, Orientalism, Islamic Fundamentalism: A Critique', *International Sociology*, Vol. 3, No. 4, 1988, p. 343-364
๕. ตัวอย่างเช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์, *ศาสนากับการพัฒนา*, จิตวิทยาพิทักษ์, ๒๕๒๔; ประเวศ วะสี, *พุทธธรรมกับสังคม*, นมอวิทยานุสรณ์, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๔; พระราชวรเมธี, *มองอเมริกา มาแก้ปัญหาไทย*, สมาคมศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๒๖; พุทธทาสภิกขุ, *ธรรมกับการเมือง*,ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๒ เป็นต้น
๖. ดูการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ใน ยุทธ มุกดาวิจิตร, *การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย*, วิทยานิพนธ์สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔ และ อานันท์ กาญจนพันธุ์, *สังคมไทยตามความคิดและความไม่ฝันในงานของอาจารย์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา*, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๔
๗. ตัวอย่างเช่น พุทธทาสภิกขุ, *คนถึงธรรม ธรรมถึงคน*, สำนักหนังสือธรรมบูชา, ๒๕๑๕; พระราชวรเมธี, *พุทธธรรม*, มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๒๔; พระเทพเวที, *กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่*, มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑
๘. เสน่ห์ จามริก, *พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน*, สถาบันไทยคดีศึกษา, ธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕
๙. การตีความเรื่องปฏิสังขตปาปาทของท่านให้มีความหมายเป็นวงจรการทำงานของจิตแทนที่ความหมายแบบจารีตของวงจรการเวียนว่ายตายเกิดตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น ถือว่าเป็นจุดสำคัญที่ทำให้นิพพานมีความหมายลึกซึ้งขึ้นแบบเนื่องในชีวิตประจำวัน, ดู พุทธทาสภิกขุ, 'ปฏิสังขตปาปาทจากพระโอษฐ์' *ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส*, อันดับที่ ๒๔, ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๒
๑๐. ดูความเห็นที่แตกต่างกันในประเด็นขอบเขตของบทบาทพระภิกษุในการช่วยเหลือผู้ป่วยโรคเอดส์ใน 'Help: As Devotees Struggle for Life, Monks Debate Role' ใน *The Nation*, September 11, 1984, p. 4-5
๑๑. Carsten Colpe, 'Syncretism' in Mircea Eliade (ed. in chief), *The Encyclopedia of Religion*, New York: Macmillan and Free Press, 1987

๑๒. นิธิ เอียวศรีวงศ์, 'ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม', *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ ๑๕, ฉบับ ๑๑, สิงหาคม, ๒๕๓๗
๑๓. M. Taussig, *The Devil and Commodity Fetishism in South America*, The University of North Carolina Press, 1980
๑๔. ดูรายละเอียดของข้อถกเถียงได้ใน W.W. Sharrock, 'Individual and Society', in R.J. Anderson and J.A. Hughes (eds.), *Classic Disputes in Sociology*, Allen and Unwin, 1987
๑๕. งานของ B. Smith (ed.) *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos and Burma*, NIMA Books, 1978; Y. Ishii, *Sangha, State and Society: Thai Buddhism in History*, The University of Hawaii Press, 1986
๑๖. F. Houtard & G. Lemerçinier, *The Great Asiatic Religions and Their Social Function*, Catholic University of Louvain, 1980
๑๗. S.J. Tambiah, *Buddhism and Spirit Cult in Northeast Thailand*, Cambridge University Press, 1970
๑๘. T. Luckmann, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modernity*, London, Macmillan, 1967
๑๙. C. Geertz, *The Interpretation of Culture*, N.Y., Basic Books, 1973
๒๐. ดู K. Knorr-Cetina and A. V. Cicourel (eds.), *Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Integration of Micro and Macro Sociologies*, Boston: Routledge & Kegan Paul, 1981
๒๑. P. Berger and T. Luckmann, *The Social Construction of Reality*, N.Y., Double Day, 1966
๒๒. R. Williams, *The Long Revolution*, London: Chatto & Windus, 1961; E. Hobsbawm & T. Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983
๒๓. M. Foucault, *Power and Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, C. Gordon (ed.), Sussex: The Harvest Press, 1980
๒๔. ดูตัวอย่างที่รวบรวมงานแนวนี้ได้ใน L. Nencel & P. Pels (eds.), *Constructing Knowledge: Authority and Critique in Social Science*, SAGE, 1991
๒๕. C. Stewart & R. Shaw (eds.), *Syncretism/Anti Syncretism: The Politics Of Religious Synthesis*, London: Routledge, 1994
๒๖. C. Stewart, 'Syncretism as a Dimension of Nationalist Discourse', in C. Stewart & R. Shaw (eds.), *ibid.*
๒๗. K. Koepping, 'Manipulated Identities: Syncretism and Uniqueness of Tradition in Modern Japanese Discourse', in C. Stewart & R. Shaw (eds.), *ibid.*

บทที่ ๒ : ความเป็นมาและโครงสร้างองค์กร

๒.๑ จากวัดปากน้ำถึงวัดพระธรรมกาย

กำเนิดวิธีทำสมาธิแบบธรรมกาย มีที่มาจากวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ หลวงพ่อวัดปากน้ำ หรือพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ผู้ค้นพบวิธีทำสมาธิที่เรียกว่า "วิชชาธรรมกาย" เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ที่อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ในครอบครัวค้าขาย อุปสมบทที่บ้านเกิดเมื่ออายุ ๒๒ ปีใน พ.ศ. ๒๔๔๙ จากนั้นก็เดินทางมาที่วัดพระเชตุพนในกรุงเทพฯ เพื่อศึกษาพระธรรมวินัย ตามคำบอกเล่าของสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๗ (ปุ่น ปุณฺณสิริมหาเถร) ผู้ซึ่ง "เคยอยู่รับใช้เจ้าคุณพระมงคลเทพมุนีมาแต่ครั้งเป็นเด็กวัด เป็นสามเณรและเป็นภิกษุ" * หลวงพ่อวัดปากน้ำเป็นผู้มีอัธยาศัยหนักแน่นจริงจัง พูดคำไหนคำนั้นเป็นนักปฏิบัติ ที่น่าสนใจก็คือคุณสมบัตินักปฏิบัติที่เป็นนักปฏิรูปของท่านที่จะฟื้นฟูบูรณะจัดระเบียบแบบแผนในด้านต่างๆ ให้แก่วัดที่ท่านอยู่ แม้สมัยยังเรียนบาลีที่วัดพระเชตุพน ท่านก็ริเริ่มรวบรวมพระเนรราว ๑๐ รูป เปิดกุฏิของท่านเองให้เป็นโรงเรียนปริยัติ ต่อมาเมื่อไปอยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดสุพรรณบุรีก็ได้รวบรวมชาวบ้านที่นับพระรัตนไตรที่ปากน้ำมาอยู่ที่วัดสองพี่น้องที่สุพรรณบุรีท่านก็ได้จัดตั้งโรงเรียนนิกธรรมขึ้น กิจกรรมเหล่านี้ทำให้ท่านถูกข่มขืนจากพระในท้องถิ่น แต่ก็ทำให้ท่านโดดเด่นขึ้นมาในสายตาของพระฝ่ายปกครองชั้นผู้ใหญ่ ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ท่านจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญในเวลาเพียงไม่กี่ปีท่านสามารถแปรสภาพวัดปากน้ำที่เกือบเหมือนวัดร้างในตอนแรกให้กลายมาเป็นวัดที่มีพระเนรหลายร้อยรูป มีโรงเรียนปริยัติธรรม โรงเรียนราษฎร์ สร้างกุฏิใหม่หลายหลัง ตั้งโรงครัวของวัดเลี้ยงพระเอง หลวงพ่อต้องการให้มีผู้มาวัดมากๆ และมีความสามารถสูงในด้านการจัดการทั้งเรื่องการปกครองและจัดระบบระเบียบภายใน ลักษณะดังกล่าวสืบทอดสู่วัดพระธรรมกายโดยเพิ่มเติมนิเทศความเป็นระบบโดยอาศัยเทคโนโลยีแผนใหม่เข้าช่วย ไม่ว่าจะเป็นเป้าหมายเชิงปริมาณในการเพิ่มสมาชิกและก่อสร้างที่เป็นถาวรวัตถุ การจัดระเบียบภายในและการสร้างโรงครัวเลี้ยงพระเอง เป็นต้น

ผลงานที่สำคัญอีกด้านหนึ่งของหลวงพ่อวัดปากน้ำก็คือ การค้นพบวิธีการทำสมาธิแบบธรรมกายที่ประสมประสานเทคนิคต่างๆ เข้าด้วยกัน ได้แก่ เทคนิคการควบคุมลมหายใจ เทคนิคอาโลกกสิณ คือการเพ่งให้เห็นดวงแก้วตรงจุดกลางกายเหนือสะดือขึ้นมาราว ๒ นิ้ว และเทคนิคการระลึกถึงพระพุทธคุณเพื่อควบคุมจิตใจ โดยมีองค์ภาวนาคือ "สัมมา อรหัง" ในบันทึกของหลวงพ่อเองที่เขียนเล่าประสบการณ์ในการปฏิบัติ ท่านหันมาเอาจริงเอาจังกับการปฏิบัติหลังจากจำเริญทางคันถธุระมาถึง ๑๑ พรรษา เมื่อไปปฏิบัติที่วัดบางคูเวียง ก็ตั้งใจอธิษฐาน ขอนั่งปฏิบัติไม่ลุกจากที่จนกว่าจะสามารถเห็นธรรมของพระพุทธเจ้า และที่นี้เองท่านก็ได้ค้นพบวิธีทำสมาธิแบบธรรมกายและนำไปเผยแผ่แก่ศิษย์ต่อไป * วิชชาธรรมกายของท่านเป็นที่ดึงดูดผู้คนจากทุกสารทิศให้หลั่งไหลมาหา ทั้งผู้ที่อยากมาเรียนทำสมาธิและผู้ที่มาขอความช่วยเหลือเช่นขอให้รักษาโรคและปิดเป่าทุกขภัยต่างๆ ที่น่าสนใจก็คือ ที่วัด

ปากน้ำ ท่านได้ริเริ่มการฝึกสมาธิขั้นสูงแบบเข้มข้นซึ่งต้องมีการผลัดเวรทำสมาธิตัดต่อกันตลอด ๒๔ ชั่วโมง ในสถานที่มืดสนิทปราศจากการรบกวนติดต่อกับภายนอก ที่เรียกว่า "โรงงานทำวิชา" โดยคัดเลือกเฉพาะศิษย์ที่เชี่ยวชาญที่ลามาธทำสมาธิถึงขั้นเห็นพระธรรมกายเข้าร่วม กล่าวกันว่าผลงานอย่างหนึ่งของพวกทำวิชาระดับสูงนี้ก็คือการช่วยมิให้ลูกระเบิดถล่มใส่กรุงเทพฯ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง^๓ จาริตโรงงานทำวิชานี้ได้สืบทอดมาจนถึงยุควัดพระธรรมกายพร้อมทั้งมีการพัฒนาคำอธิบายทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลที่ซับซ้อนพิสดารอีกด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไปในอีก ๒ บทข้างหน้า

คำรำลือเรื่องความมหัศจรรย์และอิทธิปาฏิหาริย์ทำให้หลวงพ่อดปากน้ำถูกเฟื่องเลื่องจากทางพระผู้ใหญ่ฝ่ายปกครองบางรูป ว่าจะเข้าข่ายเป็นการกระทำล่วงละเมิดพระธรรมวินัยประเภทหวนดูอดีตมนุษยธรรมหรือไม่ มีการประชุมพระเถระชั้นผู้ใหญ่เป็นการภายใน และมีการส่ง "สายสืบ" ที่เป็นพระภิกษุให้เข้าไปสังเกตการณ์ ท่านที่วัดปากน้ำอย่างใกล้ชิด ผลก็คือไม่สามารถเอาผิดท่านได้^๔ และวัดปากน้ำก็กลายเป็นวัดที่ดึงดูดผู้คนจากทุกสารทิศให้หลั่งไหลมาเป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่เลื่องชื่อที่สุดแห่งหนึ่งของยุคนั้น

เมื่อท่านมรณภาพลงในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๒ มีผู้ได้ตั้งผู้ใดให้เป็นผู้สืบทอดทั้งในแง่การปกครองวัดหรือเป็นอาจารย์ใหญ่ในการสอนสมาธิ ในช่วงนั้น ที่วัดมีพระเถระราว ๕๐๐ รูป ยังไม่นับอุบาสกอุบาสิกาที่อยู่ปฏิบัติธรรมอีกจำนวนมากเพื่อมิให้เกิดความแตกแยกกันในหมู่ศิษย์ของท่าน ทางฝ่ายปกครองจึงแต่งตั้งคนนอกที่มีบารมีเข้ามารักษากิจการเจ้าอาวาสไปก่อนนั้นก็คือท่านเจ้าคุณพระธรรมดิลก ซึ่งเป็นผู้เขียนประวัติหลวงพ่อดปากน้ำและต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชของคณะที่ ๑๗ นั้นเอง อย่างไรก็ตาม การแข่งขันกันแย่งชิงและการแตกเป็นกลุ่มก็เกิดขึ้นภายในหมู่ศิษย์ และการแยก

กลุ่มอย่างเป็นรูปธรรมก็เห็นได้ชัดในเวลาต่อมา สายหนึ่งแยกไปตั้งเป็นสถาบันพุทธทาวนาวิชาธรรมกายที่อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรีในปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยมีพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่จำนวนหนึ่งของวัดปากน้ำ และพระพรหมคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดสระเกศเป็นผู้นำ อีกสายหนึ่งคือสายศิษย์ของอุบาสกอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูงซึ่งเข้ามาเป็นศิษย์รุ่นหลังของหลวงพ่อดปากน้ำ นำศิษย์ของตนแยกกลุ่มออกไปตั้งศูนย์พุทธจักรปฏิบัติธรรมที่จังหวัดปทุมธานีเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งได้พัฒนากลายเป็นวัดพระธรรมกายในเวลาต่อมา

ความไม่ลงรอยกันภายในนี้ปรากฏให้เห็นเช่นกันในการเขียนประวัติหลวงพ่อดปากน้ำในฉบับที่จัดทำโดยคณะศิษย์วัดปากน้ำภาษีเจริญ ในโอกาสที่ระลึกวันคล้ายวันเกิดหลวงพ่อดซึ่งจัดพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ นั้น ไม่ปรากฏชื่อวัดพระธรรมกายและวัดอุบาสกอุบาสิกาจันทร์ ขนนกยูงในฐานะศิษย์คนสำคัญคนหนึ่งหลวงพ่อดเลย ทั้งๆ ที่คุณยายเป็นผู้หนึ่งที่สืบทอดวิชาธรรมกาย และปี พ.ศ. ๒๕๒๙ นั้นก็เป็นช่วงที่วัดพระธรรมกายกำลังเติบโตขยายฐานสมาธิอย่างกว้างขวางด้วย ความเงียบและการไม่ให้ความสำคัญในฐานะทายาทที่สืบทอดจาริตและวิธีทำสมาธินี้ จึงมีนัยสำคัญที่บ่งบอกถึงความขัดแย้งเมื่อมาอ่านข้อเขียนเรื่องประวัติการสร้างวัดของฝ่ายศิษย์วัดพระธรรมกาย ก็จะสามารถเข้าใจน้ำเสียงของการเล่าและการเน้นความสำคัญของคุณยายจันทร์ในฐานะที่เป็นจุดสืบเนื่องกับตัวหลวงพ่อดปากน้ำ สิ่งนี้สำคัญยิ่งสำหรับขบวนการที่แยกตัวออกจากกลุ่มที่เป็นต้นกำเนิด เพราะการสืบเนื่องจากต้นกำเนิดคือการสร้างความชอบธรรมให้แก่กลุ่มใหม่ในฐานะผู้สืบทอดมรดกทางธรรม

ในหนังสือ "ผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของวัดพระธรรมกาย" คุณยายจันทร์ ขนนกยูง เป็นลูกชาวนาที่นครชัยศรี ไม่มีโอกาสเรียนหนังสือเพราะต้องช่วยทำงานในท้องนา หลังจากบิดาเสียชีวิต ได้ยินกิตติศัพท์รำลือว่าหลวงพ่อดปากน้ำพาคนไปดูนรกสวรรค์ได้ ทำให้

คุณยายอยากรู้ว่าบิดาที่เสียชีวิตแล้วอยู่ที่ใด ความมุ่งมั่นดังกล่าวทำให้คุณยายตัดสินใจเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ไปเป็นลูกจ้างทำงานในบ้านผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นศิษย์วัดปากน้ำ จากนั้นจึงมีโอกาสฝึกสมาธิแบบธรรมกายกับอุบาสิกาท่านหนึ่งจากวัดปากน้ำที่เจ้าของบ้านนั้นเชิญมาสอนที่บ้าน คุณยายตั้งใจฝึกเป็นเวลาถึง ๒ ปี จนกระทั่งสามารถเข้าสมาบัติเห็นองค์พระธรรมกายได้ และยังสามารถอาราธนาพระธรรมกายช่วยพ่อให้พ้นจากนรกภูมิได้ด้วย หลังจากนั้นอุบาสิกาที่สอนสมาธิคุณยายจึงพาท่านไปกราบหลวงพ่อดอกปากน้ำ เมื่อหลวงพ่อบพบหน้าคุณยายก็กล่าวทักทายว่า “มีงมันมาช้าไป” และมีคำสั่งให้ส่งตัวคุณยายเข้าสถานที่สำหรับฝึกวิชชาชั้นสูงทันที^๕ วันรุ่งขึ้นท่านจึงปลงผมบวชชรี อาศัยในวัดนับแต่นั้นมา หลังจากนั้นคุณยายก็ขมิบกเข้มนฝึกสมาธิ “สมัยที่อยู่ในโรงงานทำวิชา ฝ่ายอุบาสิกามีคนปฏิบัติได้เก่ง พยๆ กับคุณยายหลายคนส่วนนอกนั้นเวลาอยู่เวรทำวิชา ชอบทำกัน “งอๆ แ่งๆ” ไม่ค่อยทุ่มเต็มที่ สิ่งเกิดดูหลวงพ่อดอกท่านชอบใช้คนที่ทำสมาธิเก่ง ใครเก่งท่านให้อยู่เรื่อย คนที่ถูกใช้จึงมีอำนาจจิตเชี่ยวชาญเพิ่มขึ้นๆ ไปในตัว ผลที่สุดคุณยายจึงปฏิบัติได้แตกฉาน จนหลวงพ่อดอกปากนมหยในที่ประชุมศิษย์ว่า “เป็นหนึ่ง ไม่มีสอง” ทำให้คุณยายภูมิใจยิ่ง”^๖ ต่อมาหลวงพ่อดอกยังได้ให้ใช้คุณยายไปเผยแผ่ธรรมร่วมกับอุบาสิกาท่านอื่นๆ บ้าง ไปลำพังบ้าง บางครั้งยังส่งคุณยายไปปรายพวคนิยมทรงเจ้าเข้าผีอีกด้วย ด้วยอำนาจพระธรรมกาย ทำให้คุณยายสามารถตอบปัญหาธรรมได้ไม่ติดขัดและทำงานบรรลุตามที่ได้รับมอบหมายเสมอ^๗

ต่อมาหลังจากที่หลวงพ่อดอกมรณภาพแล้ว คุณยายก็ยังคงอาศัยอยู่ที่วัดต่อไป สอนสมาธิแก่ผู้มาปฏิบัติธรรมและก็ได้ “ศิษย์เอก” ผู้หนึ่งจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คือ นายไชยบูลย์ สุทธิผล ช่วงนี้นับเป็นจุดก่อตัวของชาววัดพระธรรมกาย ศิษย์คุณยายจันทร์ จะมารวมตัวกันที่ “บ้านธรรมประสิทธิ์” ซึ่งเป็นเรือนไม้สองชั้นในวัดปากน้ำจารีตของระบบอาวุโสที่เข้มแข็งของมหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์ช่วยให้นายไชยบูลย์ชักนำพี่น้องร่วมสถาบันมาสนใจการปฏิบัติธรรมได้ เมื่อจำนวนศิษย์คุณยายจันทร์เพิ่มจำนวนขึ้น ก่อให้เกิดการเพ่งเล็งและเข้มนจากหลายศิษย์อื่นๆ ของวัดปากน้ำ ในที่สุดสายศิษย์คุณยายจันทร์จึงคิดแยกตัวออกมา อย่างไรก็ตามในบรรดาพระภิกษุผู้ใหญ่ของวัด พระเทพวรเวที (เจ้าอาวาสวัดปากน้ำองค์ปัจจุบัน) เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับสายวัดพระธรรมกาย นับเป็นห่วงโซ่สำคัญที่คล้องวัดปากน้ำกับวัดพระธรรมกายอยู่ในปัจจุบัน

นายไชยบูลย์ได้บวชเป็นพระภิกษุเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ที่วัดปากน้ำโดยมีพระเทพวรเวทีเป็นพระอุปัชฌาย์ ในปีนั้นเองก็มีผู้บริจาคที่ดิน ๑๙๖ ไร่ที่ตำบลคลองสาม อำเภอดอนหลวง จังหวัดปทุมธานี การสร้างวัดพระธรรมกายจึงได้เริ่มขึ้น ใช้เวลาอยู่หลายปีจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๘ กลุ่มศิษย์คุณยายจันทร์จึงย้ายออกมาจากวัดปากน้ำ ในระยะแรกที่ที่ปทุมธานียังมิได้เป็นวัดเป็นเพียงสำนักสงฆ์ชื่อว่า ศูนย์พุทธจักรปฏิบัติธรรม ดำเนินการขอสร้างเป็นวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ครั้งแรกตั้งชื่อวัดว่า วัดวรณิธรรมกายาราม ตามนามของผู้บริจาคที่ดินและขอเปลี่ยนชื่อเป็น วัดพระธรรมกายในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ พระอุโบสถเริ่มก่อสร้างเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๐ โดยกราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์ มาทรงวางศิลาฤกษ์ ใช้เวลาก่อสร้างถึง ๕ ปีครึ่ง แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๒๕

๒.๒ ลักษณะทางกายภาพของวัด

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพของสิ่งก่อสร้าง สถานที่ และการจัดแบ่งอาณาบริเวณภายในวัดซึ่งเป็นสื่อสำคัญที่สามารถสะท้อนลักษณะเฉพาะตัวหรืออัตลักษณ์ของวัดได้

ในส่วนของการจัดแบ่งพื้นที่นั้น สิ่งก่อสร้างที่เป็นศูนย์กลางวัดในช่วงแรกคือ โบสถ์ รูปทรงที่เป็นโครงภายนอก ยังคงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดตามจารีตเดิม สิ่งที่ขาดหายไปคือ เครื่องตกแต่งวิจิตรในราย-

ละเอียด เช่น ลวดลายปูนปั้นหรือการเขียนลายปิดทองตามซุ้มประตูหน้าต่าง หน้าบัน ตลอดจนความวิจิตรที่ซ่อนฟ้า ใบระกา หางหงส์ รวมทั้งการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์ คำบอกเล่าของผู้ที่ร่วมในการก่อสร้างระยะแรกอธิบายถึงการตัดสินใจเลือกลักษณะเรียบง่ายว่า เพราะต้องการประหยัดค่าใช้จ่ายทางหนึ่ง (เหตุผลเชิงเศรษฐกิจ) และโครงสร้างที่ปราศจากการปรุงแต่งรายละเอียดกลับช่วยเสริมความสง่างามได้สมดุริยของตัวโครงสร้างให้เด่นชัดยิ่งขึ้นอีกด้วย เหตุผลประการหลังนี้เป็นความภูมิใจในการสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมพุทธร่วมสมัยที่รักษาเอกลักษณ์เดิมในเชิงโครงสร้างบวกกับการเน้นความเรียบง่ายซึ่งมักเป็นจุดเด่นของขบวนการพุทธปฏิรูป

ความสง่างามของสิ่งก่อสร้างยังถูกขบขันยิ่งขึ้นด้วยการจัดพื้นที่รอบตัวโบสถ์ หากผู้มาเยือนเข้าวัดจากประตูใหญ่ด้านหน้าทางทิศตะวันออก จะเห็นภาพพระอุโบสถสีขาวเด่นอยู่ท่ามกลางหมู่ไม้ และสนามหญ้ากว้างใหญ่เขียวขจี ถนนคอนกรีตกว้างที่ทอดจากประตูใหญ่ตรงไปสู่โบสถ์นั้น ขนานกว้างทั้ง ๒ ด้าน ด้วยสระน้ำกว้างที่มีน้ำพุพวยพุ่งดูงามตารอบบริเวณสนามประดับด้วยพุ่มไม้ที่มีการตัดแต่งอย่างเป็นระเบียบ สระน้ำใหญ่ทั้งหมดที่อยู่ด้านหน้าถูกขุดให้เชื่อมกับลำคลองเล็กๆที่ไหลวนคดเคี้ยวไปรอบวัด บางแห่งจะเห็นศาลาน้อยสีขาวอยู่ริมน้ำท่ามกลางสนามหญ้า บางแห่งจะมีการทำน้ำตกจำลองอยู่ในสวน การขุดสระและคลอง นอกจากจะทำให้เกิดทัศนียภาพที่เจริญตาแล้ว ยังมีประโยชน์ใช้สอยคือเป็นแหล่งเก็บน้ำที่จำเป็นเพื่อใช้หล่อเลี้ยงพื้นที่สีเขียวจำนวนมากอีกด้วย การดูแลให้พื้นที่ขนาดใหญ่เช่นนี้ให้คงความเป็นระเบียบย่อมต้องอาศัยการดูแลรักษาที่เป็นระบบ และต้องใช้กำลังคนมาก จึงไม่น่าแปลกใจที่ต้องจ้างคนสวนถึงราว ๒๐๐ คน

ทั้งหมดนี้เป็นความพยายามที่จะนำเสนอ “ความศักดิ์สิทธิ์” ผ่านความเป็นระเบียบ ความสะอาด และความลงตัวอย่างตาของการจัดพื้นที่ทางภูมิสถาปัตย์ ซึ่ง

ผู้มาเยือนมักออกปากอยู่เนืองๆ ว่า เข้ามาแล้วสบายใจต่างกันมากกับวัดหลายวัด งานวิจัยบางชิ้นชี้ให้เห็นความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและสภาพสถาปัตยกรรมในวัด ๓๒ แห่งในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ที่มีการต่อเติมสิ่งก่อสร้างในวัดอย่างไม่ถูกต้อง และภายในบริเวณระเกะระกะไปด้วยแผงลอยขายของที่ระลึกล้นหนาทองเหลือง “เมื่อคำนึงถึงภาพที่ตัดกันเช่นนี้ จะเห็นได้ว่าวัดพระธรรมกายใช้การจัดการพื้นที่ในการโน้มน้าวความศรัทธาได้อย่างชาญฉลาด

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจในการจัดพื้นที่คือ การแบ่งเขตในวัด โดยทั่วไป เราจะพบการแบ่งเขตวัดเป็นเขตพุทธาวาส อันได้แก่ พระอุโบสถ และ พระวิหาร และเขตสังฆาวาส อันเป็นเขตที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ การแบ่งเขตวัดพระธรรมกาย จะเห็นว่ามีกรอุทิศเนื้อที่จำนวนมากที่สุดให้เป็นเขต “ธรรมาวาส” หรือเขตที่ใช้สำหรับปฏิบัติธรรมของสาธุชน นี่แสดงความตั้งใจจะทำวัดให้เป็น “วัดมวลชน” โดยแท้ สถากรรมกาย ซึ่งใช้สำหรับให้สาธุชนมาปฏิบัติธรรม วันเสาร์/อาทิตย์ มีเนื้อที่กว้างถึง ๙ ไร่ จุดนี้ได้หลายพันคน กระนั้นก็ยังเล็กไปสำหรับพิธีกรรมประจำปีอย่างเช่น ทอดกฐิน หรือวิสาขบูชา ในโอกาสดังกล่าว จึงต้องใช้เนื้อที่ที่ “ลานธรรม” ซึ่งเป็นพื้นที่โล่งกว้างใหญ่ที่สามารถจุคนได้เรือนแสน แม้กระนั้นเนื้อที่เกือบสองร้อยไร่ก็ยังไม่สามารถรองรับความฝันตามแนวคิดแบบ “thinking big” ของชาวธรรมกายได้เพราะแนวคิด “วัดมวลชน” นี้มิได้จำกัดขอบเขตแค่ภายในประเทศเท่านั้น

ความตั้งใจขยายวัดจากศูนย์กลางพุทธศาสนา ระดับชาติ มาเป็นระดับนานาชาติและระดับโลก เห็นได้ชัดจากแผนการขยายวัด มีการประกาศความตั้งใจดังกล่าวเป็นทางการในโอกาสครบรอบ ๒๐ ปีของการสร้างวัด และการประกาศนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือครบรอบ ๒๐ ปี ด้วยภายใต้หัวข้อ “โครงการในอนาคต” อันประกอบไปด้วยโครงการมหา เช่นการสร้าง มหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนา พิพิธภัณฑ์พุทธศาสนา มหาเจดีย์ขนาดใหญ่

รวมถึงหมู่บ้านของสาธุชนที่อยากอยู่ใกล้วัด ดูเป็นโปรเจกต์ยักษ์แบบ “ครบวงจร” อย่างแท้จริง ปัจจุบัน บางส่วนของโครงการยักษ์ดังกล่าวก็ปรากฏเค้าขึ้นแล้ว ในปลายปี พ.ศ. ๒๕๓๔ มีพิธีตอกเสาเข็มมหาธรรมกายเจดีย์ จุดเด่นที่เป็นความภาคภูมิใจของชาววัดในโอกาสนี้ก็คือ มีการออกแบบเสาเข็มและโครงสร้างของอาคารด้วยวัสดุพิเศษที่กล่าวกันว่าสามารถยืนยงคงอยู่ได้เป็นพันๆ ปี

๒.๓ การสร้างภาพผู้นำ

ความจำเป็นประการหนึ่งของขบวนการเกิดใหม่คือการนิยามตนเองให้แจ่มชัด กระบวนการที่วัดนำเสนอคุณลักษณะและ “ภาพ” ของ ผู้นำ ก็คือการบอกให้ทราบถึงรสนิยม ความโน้มเอียง และทิศทางของขบวนการนั้นๆ ในส่วนนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ลักษณะของภาพที่ปรากฏ ตลอดจนกระบวนการนำเสนอและวิธีการรักษาภาพลักษณะดังกล่าว

ภาพลักษณ์ที่เด่นชัดสามารถสื่อจุดมุ่งหมาย ระบบคุณค่าและความรู้สึกร่วมขององค์กรไปสู่สมาชิกที่บางครั้งอาจได้ผลยิ่งกว่าสื่อด้วยคำพูด ในหนังสือที่จัดพิมพ์ในโอกาสครบรอบ ๒๐ ปีของการก่อตั้งวัด ในส่วนที่กล่าวถึงความเป็นมา ได้เล่าถึงชีวประวัติของหลวงพ่อัมมชโยเจ้าอาวาสลีลาของการบอกเล่า (narrative style) การลำดับเหตุการณ์ และโครงเรื่อง (plot) มีลักษณะพรรณนารายละเอียดของการเล่าประวัติวัฏฏะหรือพระภิกษุผู้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นวิธีสร้าง “ระยะห่าง” จากคนธรรมดา ค.ช.ไชยบูลย์ สุทธิผล เป็นบุตรของวิศวกรประจำกรมโรงงานอุตสาหกรรมก่อนจะเกิดมารตามีนิมิตในรูปความฝัน เห็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของเมืองพิศตรียันเด็กคนหนึ่งให้ พร้อมกับกล่าวว่า “เด็กคนนี้เป็นลูกแก้ว มาเกิด ขอให้เลี้ยงดูให้ดี จะเป็นสิ่งที่พึ่งได้ในกาลภายหน้า” ครั้งที่สองฝันอีกว่าได้พระพุทธรูปที่งดงามยิ่งองค์หนึ่งไว้ในครอบครองและเฝ้าเชิดดูจนองค์พระนั้น “ส่องประกาย เป็นรัศมีเปล่งสว่างไปทั่วทั้งเมือง”^๙ หลังการเสียชีวิตของมารดา ค.ช.ไชยบูลย์ ก็ถูกส่งเข้าโรงเรียนประจำ มี

การเล่าเหตุการณ์วัยเด็กของเขาเพื่อแสดงถึงนิสัยกล้าหาญ หนักแน่น และความมีจิตใจมั่นคง มีความเป็นผู้กล้า เช่น เมื่ออายุ ๔ ขวบเศษ ก็ทำเพื่อนให้ช้ำจืดช้ำตายเร็วๆ ทับร่างของตนและบอกเพื่อนว่า “เราจะไม่เป็นอันตรายใดๆ” หรือนำเพื่อนกระโดดข้ามหอคอบายน้ำแล้วบังเอิญพลัดตกลงไป แต่เอามือเกาะขอบท่อไว้ พร้อมคิดในใจว่า “เราต้องอดทน เราต้องชนะ ... เราแพ้ไม่ได้ ถ้าแพ้เราต้องตาย”^{๑๐} นอกจากนั้น ยังมีคุณลักษณะพิเศษคือมีญาณสังหรณ์สามารถรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าได้ เช่น เคยเห็นภาพไฟกำลังไหม้บ้านคุณตา และต่อมาก็เกิดเหตุดังกล่าวขึ้นจริงๆ

เมื่อย่างเข้าสู่วัยรุ่น นายไชยบูลย์ชอบศึกษาชีว-ประวัติบุคคลสำคัญและเคยจดบันทึกในไดอารี่ถึงทางเลือกของชีวิตในอนาคตว่า “ชีวิตนี้จะต้องเลือกเส้นทางเดิน ถ้ามาใช้ชีวิตทางโลก ก็ต้องให้มีความเจริญรุ่งเรืองถึงที่สุด แต่ถ้าจะไปทางธรรม จะต้องให้ได้รับพระสมณศักดิ์สูงสุดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วจะเผยแผ่ธรรมะนั้นให้กว้างไกลไปทั่วโลก”^{๑๑} จากนั้น ก็เริ่มหัดวิธีทำสมาธิแบบต่างๆ ด้วยตัวเอง ต่อมา เมื่อเข้าเป็นนักเรียนมัธยมศึกษาที่วิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ก็ได้เป็นศิษย์เอกคุณยายจันทร์ ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่สืบทอดวิชาของหลวงพ่อดอกปากน้ำ ในช่วงนี้เรื่องเล่าที่เป็นที่จดจำและโจษขานกันต่อๆ มาก็คือเหตุการณ์การ “ประลองฤทธิ์” ระหว่าง นายไชยบูลย์ซึ่งได้ฝึกวิชาธรรมกายแล้ว กับ นายเผด็จ ผ่องสวัสดิ์รุ่นพี่เกษตรศาสตร์ซึ่งเคยร่ำเรียนและเชี่ยวชาญทางวิชาอาคมมาก่อน ปรากฏว่า ทุกครั้งที่นายเผด็จ “สาธิตวิชา” ต่อหน้าเพื่อน ๆ เช่น จุ่มมือลงไปในน้ำมันมะพร้าวร้อน ๆ หากมีนายไชยบูลย์อยู่ด้วย อาคมจะเสื่อม นายเผด็จจึงพานายไชยบูลย์ไปหาอาจารย์ของตน ปรากฏว่าวิชาของอาจารย์ก็เสื่อมอีกเช่นกัน นายเผด็จจึงเฝ้าใจว่านายไชยบูลย์ต้องมีติบางอย่าง จึงได้ติดตามและในที่สุดก็กลับใจมาศึกษาวิชาธรรมกายอย่างจริงจังจนกลายมาเป็น หลวงพ่อทิตตะชิว รองเจ้าอาวาส “คู่ปรามิ” ของหลวงพ่อัมมชโยในที่สุด

ลักษณะการดำเนินเรื่องดังกล่าวเป็นการสร้างภาพผู้นำศักดิ์สิทธิ์ที่มี “นิมิตหมาย” หลายรูปแบบรวมทั้งการมีคุณสมบัติเหนือธรรมดา นอกจากการใช้สิ่งสิ่งพิมพ์แล้ว กลไกสำคัญในการสร้างบารมี (charisma) ของผู้นำก็คือการจัด “ระยะห่าง” กับสมาชิก ท่านเจ้าอาวาสจะไม่อันร่วมกับพระลูกวัด ไม่ปรากฏกายให้เห็นบ่อยนัก ไม่รับแขกทั่วไปที่กุฏิยกเว้นบางราย เวลาที่ญาติโยมจะได้พบท่านจะมีการกำหนดในบ้ายวันอาทิตย์ บางอาทิตย์ ท่านไม่ลงมาสอนสมาธิแก่สาธุชนทั่วไป ผู้จะได้เรียนกับท่านคือ ผู้ที่ได้รับเลือกสรรว่ามีคุณสมบัติพิเศษหรือเป็นผู้ที่มีสมาธิแข็งแกร่งพอควร และต้องการเรียนวิชาธรรมกายขั้นสูง นอกจากนั้น สิ่งสำคัญที่เป็นคุณสมบัติที่ทำให้เกิดความห่างก็คือ หลังอำนาจที่เกิดจากการทำสมาธิ จากคำบอกเล่าของชาวธรรมกาย หลวงพ่อของเขาสามารถทำอิทธิปาฏิหาริย์ให้เห็นได้เมื่อท่านต้องการ การคุยกันในเรื่องเหล่านี้รับฟังได้บ่อยครั้งมากในวงกินข้าว ไปจนถึงการคุยอย่างจริงจัง และมีปรากฏในข้อเขียนและสิ่งพิมพ์ของวัดอยู่บ่อยๆ บางคนเล่าถึงแสงรัศมีที่ฉายออกจากตัวท่านความสามารถในการรู้วาระจิตผู้อื่นพรที่ท่านให้เชื่อกันว่าขลังและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งโครงการต่างๆ ที่ทำและจะทำกันหลายโครงการเป็นสิ่งที่ท่านมองเห็นมาก่อนในสมาธิ

ดังนั้น การได้ใกล้ชิดท่านจึงเป็นอภินิหารที่ใครๆ ปรรณนา การให้โอกาสตรงนี้จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งของการให้ระยะห่างอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นวิธีการให้รางวัลอย่างหนึ่งและในด้านกลับกันก็สามารถเป็นวิธีลงโทษได้ด้วย โอกาสหนึ่งที่เป็นวาระพิเศษที่มีให้แก่ผู้มีความสามารถในการทำสมาธิหรือผู้ที่ทำงานอุทิศอย่างทุ่มเทก็คือ “การขึ้นดอย” หรือการได้ไปฝึกสมาธิขึ้นสูงแบบเข้มข้นกับหลวงพ่อบริการปฏิบัติในป่าบนเขาสูง เช่น ที่ภูกระดึง หลวงพ่อจะเป็นผู้กำหนดเองในแต่ละครั้งว่าจะเลือกใครไปบ้างบางครั้งก็กำหนดเวลาไปหลังงานบุญใหญ่เพื่อเป็นการพักผ่อนอย่างหนึ่งกับผู้ปฏิบัติงานด้วย ผู้ที่

เคยไปมาแล้วจะกลับมาบอกเล่าถึงผลคืบหน้าที่น่าอัศจรรย์ เช่น “ได้สว่างพริบพริบกันถ้วนหน้า” (หมายถึงได้เห็นองค์พระธรรมกายปรากฏ) ส่วนใหญ่ของผู้ได้ไปมักเป็น “พระใน” (คือพระที่อุทิศตนบวชไม่สึกและเป็นระดับนำของวัด) เจ้าหน้าที่ฆราวาสระดับสูง สมาชิกฆราวาสผู้ใกล้ชิดหลวงพ่อบริการ และผู้ที่ท่านเล็งเห็นว่ามีความรู้ในด้านธรรมปฏิบัติ

อย่างไรก็ตามองค์ภคณาตใหญ่สมัยใหม่ต้องการผู้นำนักบริหารด้วย หลวงพ่อทัตตชีโว ท่านรองเจ้าอาวาส เป็นผู้รับหน้าที่นี้ เราจะเห็นการแบ่งงานกันทำและภาพลักษณ์ที่ต่างกันอย่างมากของหลวงพ่อบริการองค์ ภคณาตเจ้าอาวาสไม่ใช่ผู้นำศักดิ์สิทธิ์ที่มีคุณสมบัติเหนือโลก แต่เป็นผู้มีอำนาจการบริหาร เป็นผู้นำที่เป็นมนุษย์ธรรมดา ท่านทำหน้าที่รับแขกที่มาเยือนดูแลกำกับงานในฝ่ายต่างๆ ท่านมีรูปร่างสูงใหญ่ เสียงห้าวดังฟังชัด พูดตรงไปตรงมา (ขณะที่ท่านเจ้าอาวาส จะเสียงเบา นุ่มเนิบ นอบ) มีบุคลิกแบบที่เรียกว่า “นักเลง” ในความจุจะรู้สึกได้ถึงใจดีมีเมตตา ท่านมักเรียกคนใกล้ชิดว่าไอ้หนู หรือ เอ็ง หากจะเขหาท่านก็ทำได้ง่ายกว่าเข้าพบท่านเจ้าอาวาสมาก ท่านจะเป็นผู้ช่วยแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดวันต่อวัน บางครั้งผู้ได้บังคับบัญชาสามารถโต้แย้งถกเถียงกับท่านในเรื่องงานได้คนใกล้ชิดรู้สึกว่าคุณเป็นเหมือนพ่อ (ที่เป็นมนุษย์) ขณะที่หลวงพ่อบริการเจ้าอาวาสจะเป็นที่พึ่งทางใจที่ศักดิ์สิทธิ์ยากที่จะมีใครกล้าโต้แย้งไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด

ภาพผู้นำทั้งสององค์ สะท้อนลักษณะสองด้านของความเป็นธรรมกายได้เด่นชัด ด้านหนึ่งคือ ความเป็นองค์ภคณาตใหม่ที่อยู่ร่วมได้อย่างไม่ขัดแย้งกับอีกลักษณะ หนึ่งที่เป็นความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจเหนือธรรมชาติ ลักษณะทั้งสองนี้จะปรากฏควบคู่กันในองค์ประกอบส่วนอื่นๆ ขององค์ภคณาตได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

๒.๔ พระภิกษุและเจ้าหน้าที่วัด : ตัวแทนกองทัพรธรรม

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ วัดมีพระภิกษุ ๒๖๐ รูป สามเณร ๒๑๔ รูป เจ้าหน้าที่ประจำที่ทำงานเต็มเวลา ๕๔๑ คน จำนวน ๒๔๑ คนเป็นเจ้าหน้าที่ที่ทำงานบริหารด้านต่างๆ และงานเผยแผ่ อีก ๒๐๐ คนเป็นคณงานที่ทำสวนและก่อสร้าง ในจำนวน ๒๔๑ คนนั้น เป็นชาย ๘๐ คน และเป็นหญิง ๑๖๑ คน สำหรับพระภิกษุนั้น ธรรมเนียมวัดจะแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ พระใน และ พระนอก คำว่า “นอก” และ “ใน” บ่งบอกถึง “ระยะห่าง” ในความสัมพันธ์ที่มีต่อวัด พระใน หมายถึง พระภิกษุที่เมื่อจะบวชต้องสวดอธิษฐานว่าจะบวชไม่สึก อุทิศทั้งชีวิตเพื่อวัด ธรรมเนียนี้มีต้นแบบมาจากหลวงพ่อรัญมขโยเอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ สมัยที่ท่านยังเป็นฆราวาสฝึกปฏิบัติกับคุณยายจันทร์ที่วัดปากน้ำ ท่านให้ของขวัญวันคล้ายวันเกิดของคุณยายอาจารย์ด้วยการ กล่าวสัจจาธิษฐานกับคุณยายว่า “จะขออยู่เป็นโสด ประพฤติพรหมจรรย์ไปจนตลอดชีวิต”^๒ การกระทำดังกล่าวเป็นการกระตุ้นกำลังใจและความเข้มแข็งของกลุ่มปฏิบัติธรรมของบ้านธรรมประสิทธิ์มาก จนเกิดความนิยมในหมู่นักปฏิบัติรุ่นนั้นที่จะตั้งสัจจะดังกล่าวด้วย แม้บางรายจะมีครอบครัวแล้วก็ตาม สำหรับชาวธรรมกาย นี่เป็นการอุทิศที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นสิ่งที่ยาก และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มารับรู้เป็นพยานมากมาย ในยุคหลังจากสร้างวัดแล้ว จึงกลายเป็นธรรมเนียนี่มา บุคคลที่จะมาเป็น “พระใน” จะเป็นอุบาสกที่พิสูจน์ตนทำงานอุทิศให้วัดนับสิบปีก่อนบวช และเมื่อบวชก็ตั้งสัจจะที่จะบวชตลอดชีวิต ปัจจุบันมีพระในเพียง ๑๐ กว่ารูป พระในจะมีตำแหน่งเป็นผู้บริหารระดับสูงของวัด ส่วนพระนอกก็คือพระตามธรรมเนียนี่ไปทำอาวาสเมื่อใดก็ได้ การปฏิบัติของชาววัดต่อพระในจะมีความเคารพนอบน้อมเป็นอย่างมากในงานพิธีต่างๆ ก็นั่งในตำแหน่งสำคัญๆ เช่นแถวหน้าหรือที่ที่ใกล้หลวงพ่อก็จะเป็นของพระใน นอกจากนี้ จีวรก็เป็นสัญลักษณ์ของการแบ่งระดับชั้นด้วย ในขณะที่จีวรของพระนอกเป็นผ้าธรรมดา จีวรของพระในจะทำ

มาจากป่านสวิสราคาแพง เนื้อผ้าคุณภาพเยี่ยม นุ่มแล้วไม่ร้อน และเมื่อย้อมสีก็จะได้สีเหลืองที่สว่างกระจ่างตา ยิ่งกว่าสีจิวรทั่วไป

การให้ความสำคัญแก่บุคลากรเห็นได้จากความพิถีพิถันในการคัดเลือกคน พระภิกษุวัดนี้จึงมีระดับการศึกษาสูงระดับปริญญาตรีหรืออนุปริญญาหรือเทียบเท่า ทุกปีจะมีพระภิกษุส่วนหนึ่งมาจากนักศึกษาในโครงการธรรมาทายาที่มีการอุปสมบทภาคฤดูร้อน พระภิกษุที่บวชระยะสั้นมีกิจกรรมที่เน้นการฝึกสมาธิ ในขณะที่พระภิกษุอื่นๆ จะทำกิจกรรมต่างๆ ของวัด เนื่องจากวัดมีโครงการเผยแผ่ธรรมมากมายตลอดทั้งปี พระภิกษุวัดพระธรรมกายจึงไม่รับกิจนิมนต์ทั่วไปเหมือนพระวัดอื่นภารกิจส่วนใหญ่จะเป็นการทำกิจกรรมของวัดร่วมกับเจ้าหน้าที่ฆราวาสในการฝึกพระและเจ้าหน้าที่ฆราวาสให้เป็นผู้เผยแผ่ธรรมในโลกสมัยใหม่นั้น วัดได้จัดวิชาเสริมความรู้และทักษะโดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาสอนทั้งพระและเจ้าหน้าที่วัด วิชาที่สอนมีตั้งแต่พระปริยัติ (ทั้งแผนกธรรมและบาลี) วิชาภาษาต่างประเทศ และทักษะการฝึกพูดในที่ชุมชน อีกสิ่งหนึ่งที่วัดเน้นเป็นพิเศษในการฝึกคนก็คือ เรื่องของมารยาท และการแสดงออกที่สำคัญ สาเหตุที่เน้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะการรับวัฒนธรรม ระบบศีลเนยริตซึ่งเข้มแข็งมากในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และอีกส่วนหนึ่งคือความเชื่อว่า มารยาทและการแสดงออกที่สุภาพนอบน้อมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับบุคลิกภาพของผู้ที่จะออกไปเผยแผ่ธรรมแก่สาธุชน

โครงการประจำปีต่างๆ มีหลายลักษณะ ประเภทแรก เป็นโครงการที่เน้นการสอนสมาธิตามแนวของวัด และฝึกการใช้ชีวิตรวมกลุ่มอย่างมีวินัยและเอื้อเฟื้อผู้อื่น ความเข้มงวดที่เรียกร้องจากผู้เข้าร่วมในแต่ละโครงการจะมีระดับแตกต่างกัน ที่เข้มงวดที่สุดคือโครงการธรรมาทายาและอุปสมบทหมู่ภาคฤดูร้อน ส่วนที่ผ่อนปรนให้มากขึ้นได้แก่ โครงการส่งเสริมคุณธรรมแก่เยาวชนในระดับประถมและมัธยมศึกษา ซึ่งนอกจากมีการอบรมระยะสั้นแล้ว ยังมีค่ายเยาวชนภาคฤดูร้อนด้วย

นอกจากนี้ก็มี การอบรมข้าราชการและพนักงานบริษัทต่าง ๆ โดยร่วมมือกับหน่วยราชการและเอกชน และยังมีการจัดตั้งสภาสีปดาห์ของสมาชิกวัด โครงการอีกประเภทหนึ่งได้แก่ โครงการที่เน้นประสานความร่วมมือกับมหาเถรสมาคมและองค์กรพุทธศาสนาในต่างประเทศ เช่น การจัดพิธีมอบทุนการศึกษาที่มูลนิธิธรรมกายมอบให้แก่สามเณรที่มีผลการเรียนดีเด่น การจัดสัมมนาพุทธศาสนานานาชาติ การแลกเปลี่ยนบุคลากรกับวัดพุทธในประเทศ การเข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์กรพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโครงการอีกประเภทหนึ่ง คือการจัดงานบุญใหญ่ประจำปี ได้แก่ ขมาบูชา วิสาขบูชา และกฐิน (รายละเอียดของงานบุญจะกล่าวถึงในบทถัดไป)

การมีโครงการมากมายตลอดทั้งปี ทำให้ความต้องการเจ้าหน้าที่ประจำมีมากขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ นี้จำนวนเจ้าหน้าที่ประจำเพิ่มขึ้นอีกจากปี พ.ศ. ๒๕๓๓ หนึ่งเท่าตัว แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการ อย่างไรก็ตามวัดมีความสามารถพิเศษในการระดมมวลชนของวัดที่มีใช้เจ้าหน้าที่มาช่วยงาน อาสาสมัครเหล่านี้ได้แก่นักศึกษา นักเรียน ญาติโยมที่เป็นสมาชิกวัด จำนวนอาสาสมัครนี้อาจมีตั้งแต่เรือนร้อยถึงเรือนพัน ขึ้นอยู่กับโอกาสและความจำเป็น นี่ชี้ให้เห็นศักยภาพของวัดในการระดมกำลังคน ผู้วิจัยเชื่อว่าเคล็ดลับของการระดมคนนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้าง รักษา และขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลไกตรงนี้มีหัวใจอยู่ที่การจัดในกลุ่มสมาชิกฆราวาส (ซึ่งไม่ใช่เจ้าหน้าที่วัด แต่หมายถึงอุบาสก อุบาสิกา ที่มาร่วมกิจกรรม) ที่เรียกว่า “กลุ่มกัลยาณมิตร” นอกจากนั้นในหมู่尼สิตนักศึกษาชมรมพุทธมหาวิทยาลัยต่างๆ ก็เป็นฐานของเครือข่ายที่สำคัญยิ่ง เรื่องการสร้างกลุ่มสมาชิกฆราวาสนี้จะขยายความต่อไปในบทหน้า สำหรับตอนนี้ จะจำกัดอยู่ที่กลุ่มเจ้าหน้าที่วัด ซึ่งถือเป็นส่วนประกอบภายในองค์กรเสียก่อน

เจ้าหน้าที่ประจำที่เป็นฆราวาสเป็นพื้นที่องสำคัญ ขององค์กรที่มีโครงสร้างบริหารสมัยใหม่ ความสำคัญที่

วัดให้กับเจ้าหน้าที่นี้จะเห็นได้จากกระบวนการคัดเลือกคนเข้าทำงานซึ่งมีลักษณะเป็นทางการและเป็นระบบสูง เริ่มจากการสอบคัดเลือกทั้งสอบข้อเขียนและสอบสัมภาษณ์ ข้อสอบข้อเขียนมุ่งทดสอบความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา การสอบสัมภาษณ์นอกจากดูบุคลิกลักษณะแล้ว ความมุ่งมั่นตั้งใจก็เป็นคุณสมบัติสำคัญมากที่วัดต้องการ เมื่อรับเข้ามาแล้วก็มีการฝึกฝน ๓ เดือน ตามมาด้วยช่วงทดลองงานอีก ๓ เดือนรวมเป็น ๖ เดือน ช่วงการฝึกฝนเจ้าหน้าที่จะได้รับการอบรมในเรื่องกิริยามารยาท การพัฒนาบุคลิกภาพ และการพูดในที่ชุมชน จากนั้นก็เป็นช่วงทดลองส่งไปฝึกงานในโครงการ “ธรรมมาถึงหน้าประตูบ้าน” (knock-door program) นั่นก็คือส่งพวกฝึกใหม่ไปกับพวกรุ่นพี่ไปเผยแพร่ธรรมและบอกบุญตามบ้านต่างๆ โดยมีการจัดแบ่งสายแบ่งกลุ่มไปตามพื้นที่เขตต่างๆ ในกรุงเทพฯ อย่างเป็นระบบ

ยุทธศาสตร์เชิงรุกนี้มีความน่าสนใจในแง่ที่ว่า เป็นการเสริมในจุดอ่อนของธรรมเนียมจารีตในบริบทเมืองสมัยใหม่ โดยทั่วไปพระภิกษุจะไม่เป็นฝ่ายเผยแพร่ธรรมด้วยการ “เข้าหา” ญาติโยม (ยกเว้นในกิจกรรมบิณฑบาตหรือรับนิมนต์ แต่ก็เป็นการไปหาผู้คนที่เตรียมของที่จะถวายให้อยู่แล้ว) ในลักษณะเหมือนบาทหลวงในศาสนาคริสต์ ตรงข้ามญาติโยมจะเป็นฝ่ายมาหาหรือมานิมนต์พระไปมากกว่า หากพิจารณาในบริบทชุมชนเล็กๆ ที่ทุกคนรู้จักกันหมดและพระก็มาจากคนในชุมชนนั้น การไม่มียุทธศาสตร์เชิงรุกดังกล่าวก็ไม่ใช่อุปสรรค แต่ถ้าเป็นเงื่อนไขสังคมเมืองสมัยใหม่ที่มีความสัมพันธ์เชิงส่วนตัวลดน้อยลงทุกที มีความหลากหลายในเชิงวัฒนธรรมและมีการสร้างหรือแสวงหาอัตลักษณ์ใหม่ๆ มากมายนั้น ขบวนการพุทธปฏิรูปหลาย ๆ กลุ่มตระหนักถึงความจำเป็นในการปรับรูปแบบการเผยแพร่และการเข้าหาชุมชนเสียใหม่ ในขณะที่พระสงฆ์ถูกจำกัดด้วยพระวินัย กลุ่มเจ้าหน้าที่ชุดขาวที่ถือศีลแปด ได้รับการฝึกทักษะการสร้างมนุษยสัมพันธ์และตระหนักชัดในเป้าหมายงานที่ได้รับมอบหมาย นับเป็นหัวหอกในการเผยแพร่ธรรมที่มีประสิทธิภาพยิ่ง

การให้ความสำคัญยังกับการคัดเลือกบุคลากรยังเห็นได้จากคุณสมบัติที่เป็นเงื่อนไขในการรับเจ้าหน้าที่ นั่นก็คือจะต้องมีการศึกษาไม่ต่ำกว่าปริญญาตรี, อนุปริญญา หรือเทียบเท่าจะต้องมีอายุไม่เกิน ๓๕ ปี ต้องเป็นโสด เมื่อรับเป็นเจ้าหน้าที่แล้วจะต้องมาอาศัยประจำอยู่ในวัด และจะต้องถือศีลแปด นั่นหมายถึงพร้อมที่จะสละวิถีชีวิตทางโลกในระดับหนึ่งด้วย ในวัดจะมีเขตที่พักเจ้าหน้าที่ ที่เรียกว่า อาศรมหญิงและอาศรมชายที่แยกห่างจากกัน ลักษณะอาคารเรียบง่าย เป็นห้องโถงกว้าง ทุกคนนอนเรียงกันเป็นแถวยาว ไม่มีใครมีห้องส่วนตัว แต่ละคนได้รับเพียงเสื้อกั๊กเล็กๆ ไว้ใส่ของใช้ส่วนตัว ได้รับเงินเดือนเพียงสองพันบาทเศษ แต่วัดให้สวัสดิการด้านเครื่องแบบชุดขาวและปัจจัยสี่ ชีวิตประจำวันของหนุ่มสาวเหล่านี้เริ่มจากตื่นนอนราวตีสี่ครึ่งหรือตีห้าสวดมนต์ ทำวัตรเช้าและนั่งสมาธิพร้อมกันราวหนึ่งชั่วโมง หลังเสร็จอาหารเช้าก็แยกย้ายไปทำงานทันที การงดอาหารเย็นทำให้ยังมีเวลาทำงานมากขึ้น หลังสวดมนต์ทำวัตรเย็นแล้ว เป็นเวลาพักผ่อนทำกิจธุระส่วนตัว แต่ช่วงที่ผู้วิจัยพิกค้ำที่อาศรมหญิง จะเห็นพวกเขาหลายคนทำงานต่อ และถ้ายังเป็นช่วงใกล้วันงานบุญใหญ่ประจำปี อย่างทอดกฐิน หรือวิสาขบูชา แทบทุกคนทุกฝ่ายจะเพียรงานและทำงานถึงดึกดื่นทุกคืน

ไม่ใช่ของง่ายที่จะปรับตัวเข้ากับชีวิตดังกล่าว สำหรับหนุ่มสาวที่เพิ่งจบการศึกษาและมีทางเลือกอื่นๆ ที่สดใสในชีวิต อะไรเล่าที่ทำให้ทางเลือกเดินนี้ดูน่าพิศมัย ผู้วิจัยคิดว่ามีสิ่งชดเชยที่เป็นนามธรรมสำหรับชีวิตที่ขาดแคลนสิ่งตอบแทนรูปธรรมเช่นนี้ นั่นก็คือการที่หนุ่มสาวเหล่านี้รู้สึกว่าเขาต่างจากคนธรรมดา การถือศีลแปด การดำรงชีวิตที่เรียบง่าย การอุทิศตน และความอดทน ทำให้พวกเขาเป็น “สมรวาสตัวอย่าง” ซึ่งเป็นทั้ง “แม่แบบ” ของสมรวาสที่ดีและเป็นทั้งจักรกลจำเป็นในการเผยแผ่ศาสนา พวกเขาอยู่ตรงกลางระหว่างโลกผู้ถือบวชและโลกคนธรรมดาทั่วไป การเลือกใช้คำเช่น “อาศรม อุบาสก/สิกขา” (เขตอยู่อาศัยของเจ้าหน้าที่) ที่ให้เห็น

สภาวะธรรมของเขาที่สูงกว่าคนธรรมดา “อาศรม” สื่อถึงการเลือกชีวิตสมณะแบบผู้ถือบวช “อุบาสก/สิกขา” ตามรูปศัพท์คือชายหญิงผู้ใกล้ชิดพระรัตนตรัย โอวาทตอนหนึ่งที่พระในองค์หนึ่งให้ไว้กับเจ้าหน้าที่แสดงถึงอุดมการณ์ของพวกเขา

“กัลยาณมิตรนั้นเปรียบเหมือนแสงอรุณที่ส่องสว่างมา ชัดความมืดให้ออกไปจากใจ กัลยาณมิตรไปที่ใด ความสว่างมีที่นั่น ดวงใจดวงไหนที่มืดเราจะไปทำให้สว่าง ดวงใจดวงใดที่เต็มไปด้วยโลกะโทสะ โมหะ เราจะไปทำให้เบาบาง เราจะนำแสงสว่างเข้าไปในใจเขาให้เขาได้ประจักษ์ ในความเป็นจริง ได้เห็นเป้าหมายชีวิตที่แท้จริง ... หน้าที่เรายิ่งใหญ่ จงทำหน้าที่เราให้เพียงพร้อมบริบูรณ์” ^{๑๓}

คุณค่าและความรู้สึกร่วม (ethos) สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ถูกตอกย้ำอยู่ตลอดเวลาคือการไม่กลัวความยากลำบาก แต่กลับเอาสิ่งนี้มาทดสอบความสามารถเอาชนะตนเอง เจ้าหน้าที่รุ่นแรกบางคนทบทวนความหลังสมัยที่ยังไม่มีอาคารพักถาวรของเจ้าหน้าที่ไว้ว่า “สมัยก่อนนั้นไม่มีหรือที่นอนอย่างนี้เรานอนกันในกลดรวมกันในเดินทีใหญ่ ยังจำได้ถึงคืนที่มีพายุในช่วงฤดูฝน เดินที่ถูกพายุกระซอกล้ม เราทุกคนเปื้อกปอนกันหมด หลวงพ่อท่านมาหา มาช่วยและให้กำลังใจตลอด” ^{๑๔}

การสอนให้อดทน นอกจากทนต่อความลำบากทางกายแล้ว ยังมีการทดสอบความเข้มแข็งของใจ รุ่นที่บางคนอาจใช้ที่ท่ากร้าวต่อรุ่นน้องต่อหน้าผู้อื่น ด้วยความจงใจที่จะสอบตามอดทนและความอ่อนน้อมต่อตนเอง ลักษณะถือเคร่งและนิยมความเข้มงวดต่อตนเองเช่นนี้ พ้องกันกับระบบคุณค่าแบบพิริวดิน ที่เห็นเด่นชัดมาก อีกกลุ่มหนึ่งในปัจจุบันก็คือกลุ่มสันติโลก ซึ่งขยายความเข้มงวดเลยไปยังสมาชิกสมรวาสที่มีใช้เจ้าหน้าที่ด้วยการนิยมความเข้มงวดนี้สามารถเข้าใจได้จากแง่มุมของการสร้างจุดเด่นสำหรับนิกายหรือขบวนการที่อยู่ในระยะเกิดขึ้นใหม่การใช้มาตรการดังกล่าวเป็นวิธีหนึ่งในการสร้าง “ความแตกต่าง” จากขบวนการต่างๆ ที่มีอยู่เดิม ขณะเดียวกันก็เป็นการวิจารณ์ความหย่อนยานของนิกายหรือ

ขบวนการที่เป็นกระแสหลักอยู่ในขณะนั้น ถ้าหากถาม พวกเขาจากมุมมองคนในถึงเหตุผลของการนิยมความ เข้มงวด ก็จะได้คำตอบในลักษณะว่าที่ทำดังกล่าวเป็นการ “ชำระ” ตนเองและชำระพระศาสนาวิธีหนึ่ง

๒.๕ พัฒนาการโครงสร้างการจัดองค์กร

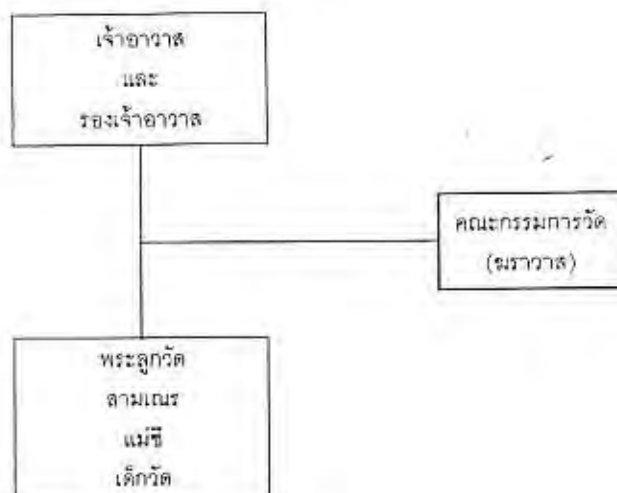
แผนผังในหน้าถัดไปแสดงถึงโครงสร้างการบริหาร วัดแบบที่เป็นกันมาตั้งแต่อดีต งานของ Evers และ Bunnag^๕ ศึกษาลักษณะการจัดองค์กรภายในของวัด ไทย พบว่ามีโครงสร้างที่ไม่ซับซ้อน ยอดสุดของการ บริหารคือ เจ้าอาวาส รองลงมาในบางวัดอาจมีรองเจ้า อาวาส ถัดมาก็คือ พระลูกวัด สามเณร แม่ชี และล่างสุด ก็คือ กลุ่มเด็กวัด องค์ประกอบที่จะเชื่อมกับโลกฆราวาส คือ “คณะกรรมการวัด” ที่เป็นฆราวาสซึ่งมีบรรดาญาติ เป็นหัวหน้า อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการดังกล่าวมักไม่ เข้ามาเกี่ยวข้องกับการบริหารภายในวัด แต่จะคอยช่วยเหลือ พระในกิจกรรมบางประการที่ไม่สะดวกแก่พระภิกษุ เช่น ในเรื่องที่ต้องข้องเกี่ยวกับเงินทอง และในกิจกรรมที่ เกี่ยวกับการกุศลของชุมชน ขั้นตอนการได้มาซึ่งคณะ กรรมการดังกล่าว ถ้าเป็นกรณีของวัดต่างจังหวัด ก็มัก มาจากสายสัมพันธ์ส่วนตัวกับเจ้าอาวาส ถ้าเป็นวัดใน เมืองก็อาจได้จากการแต่งตั้งเป็นทางการจากกรมการ ศาสนา คณะกรรมการดังกล่าว แม้จะทำงานให้วัด แต่ก็ ถือเป็นองค์ประกอบที่อยู่ข้างนอก คือจัดว่ายังอยู่ในโลก ฆราวาส และไม่ได้ทำงานกินเงินเดือนของวัด หรือพัก อาศัยในวัด

สำหรับกลุ่มปฏิรูปหลายๆ กลุ่ม ทั้งโครงสร้างแบบ เดิมและข้อจำกัดทางพระวินัยทำให้พระสงฆ์ไม่สะดวก นักที่จะขยายกิจกรรมเผยแผ่ศาสนาในวงกว้าง ในวิถี ชีวิตแบบเมืองสมัยใหม่ซึ่งความสัมพันธ์ส่วนบุคคลถูกแทน ที่ด้วยความสัมพันธ์แบบไม่เป็นส่วนตัว (impersonal) มากขึ้น การเผยแผ่ศาสนาจำต้องมีการปรับยุทธวิธีใน การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายของตน หลายๆ กลุ่มแก้ปัญหา ด้วยการจดทะเบียนตั้งเป็นมูลนิธิขึ้น ซึ่งสะดวกกว่าใน การจัดกิจกรรมหลายๆ อย่าง มูลนิธิธรรมกายก่อตั้งขึ้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ลักษณะที่ต่างจากคณะกรรมการวัด แบบจารีตก็คือ ความเป็นทางการ ความมีระบบแบบ แผนที่แน่ชัด (formalization and systematization) ซึ่งเห็นได้ในกระบวนการคัดเลือกบุคคลเข้ามาทำงาน การแบ่งงานกันทำเป็นแผนกต่างๆ ลดหลั่นลงไป และ การควบคุมบังคับบัญชา จากแผนผังที่เปรียบเทียบโครง สร้างการบริหารวัดแบบจารีต กับวัดพระธรรมกาย จะเห็นว่า มูลนิธิไม่เพียงถูกกลืนเข้ามาเป็นเนื้อเดียวกับ วัด แต่ยังเป็นเส้นเลือดและแขนขาที่ทำให้กิจกรรมต่างๆ ของวัดดำเนินไปได้ด้วยดี บนสุดของโครงสร้างยังเป็น เจ้าอาวาส รองลงมาเป็นรองเจ้าอาวาส และถัดมาเป็น คณะกรรมการสงฆ์ ซึ่งดูแลเกี่ยวกับการดำเนินงานของ มูลนิธิซึ่งมีสำนักงานอยู่ทั้งที่วัด และที่ตึกสมามคิษฐ์เก่า มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ผู้ปฏิบัติงานฆราวาสจัด เป็นเจ้าหน้าที่ที่ทำงานเต็มเวลา กินเงินเดือนวัดและพัก อาศัยในวัดด้วย ที่สำคัญที่สุดพวกเขาไม่เหมือนคนทั่วไป พวกเขาเป็นหนุ่มสาวที่ถือศีลแปด มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และอุทิศชีวิตทั้งหมดเพื่อวัดและศาสนา

พัฒนาการขององค์กรในระยะแรกยังไม่ค่อยซับซ้อน นัก จากคำบอกเล่าของท่านรองเจ้าอาวาส ท่านได้แบ่ง ยุคการเติบโตของวัดเป็นช่วง ๓ ช่วง ในช่วงแรกท่าน เรียกว่า ยุคบุกเบิก หรือ “รุ่นก่ง” หมายถึงช่วงเวลาก่อน ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ คือก่อนการแยกตัวออกมาสร้างวัดพระ ธรรมกาย เป็นช่วงที่กลุ่มศิษย์รุ่นแรกๆ ของ คุณยาย จันทร์ รวมตัวกันที่บ้านธรรมประสิทธิ์ในวัดปากน้ำ ศูนย์ กลางคือตัวคุณยายเองและผู้นำศิษย์ฆราวาสยุคนั้น คือ นายไชยบูลย์ สุทธิผล เป็นการรวมตัวที่เป็นไปเอง โดยยังไม่มีการจัดตั้ง ช่วงต่อมาคือช่วงที่ท่านรองเจ้า อาวาสเรียกว่า “รุ่นเตี้ย” เป็นช่วงแรกของการก่อตั้งวัด จนถึงยุคของการสร้างโบสถ์ (พ.ศ. ๒๕๑๓-๒๕๒๐) ใน ยุคนี้นักเรียนกลุ่มน่ายังเป็นกลุ่มเล็กๆ ที่ส่วนใหญ่ประกอบ ไปด้วยนักศึกษาคณะเกษตรศาสตร์ทั้งอดีตและปัจจุบัน ที่ใกล้ชิดกับคุณยายจันทร์ ท่านธัมมชโย และ คุณเผด็จ ผ่องสวัสดิ์ ยุคนี้ชาววัดจะเรียกว่ายุคของ “การขุดดินก่อน

โครงสร้างการจัดองค์กรวัดตามแบบจารีต

โครงสร้างการจัดองค์กรวัดพระธรรมกาย

แรก” เป็นช่วงการบุกเบิกที่ดิน ๑๙๖ ไร่ โดยการขุดคูน้ำ สร้างกฎพระและโรงครัว การแบ่งงานกันทำยังไม่ค่อยมีแบบแผนหรือความเป็นระบบระเบียบที่ชัดเจนนัก สปีร์ตของการอุทิศตน ความใกล้ชิดส่วนตัวของสมาชิก กลุ่มและความสามัคคีมีสูงมาก ยังไม่ค่อยมีการแบ่งแยกชัดเจนว่า นี่คือนักวางแผน และนี่คือผู้ปฏิบัติ พระทุกองค์ รวมทั้งท่านเจ้าอาวาสหนุ่ม (ช่วงปีแรกๆ นี่มีพระไม่เกิน ๑๐ องค์) ต่างช่วยกันคิดช่วยกันขุดดินร่วมกับสมาชิกอื่นๆ ช่วงนี้คุณยายจันทร์ยังมีบทบาทสูงทั้งในการบอกบุญหาทุนสร้างวัดและมีส่วนร่วมในการประชุมตัดสินใจ ท่านรองเจ้าอาวาสกล่าวว่า “ยุคนั้น ไม่ค่อยมีความขัดแย้ง เพราะต่างก็สนิทสนมและรู้ใจกันและกัน งานมักไหลลื่น ไม่ค่อยติดขัด ไม่แบ่งแยกระหว่างกรรมการบริหารและเจ้าแก้ว ทุกคนกินข้าววงเดียวกัน การมาช่วยของฆราวาส ก็เป็นไปตามสะดวก ยังไม่มีขีลเต็ม” ๑๖

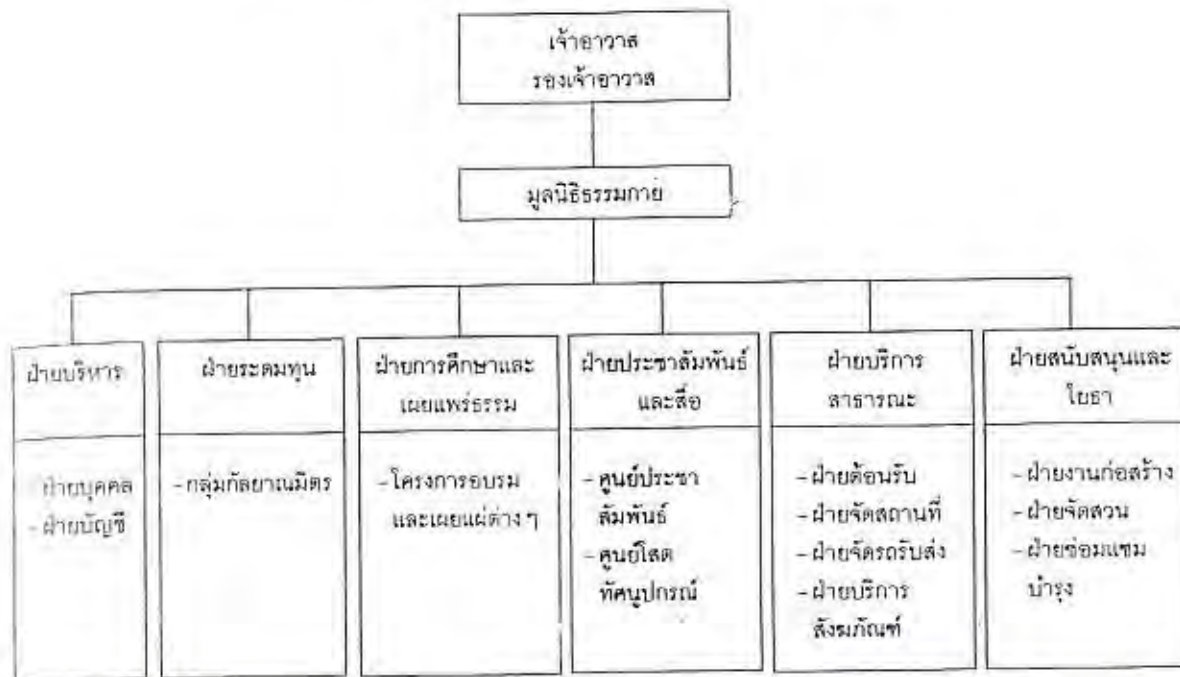
ช่วงการเติบโตช่วงที่สามคือช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ ถึง ๒๕๓๐ จัดเป็นยุคเติบโตแบบก้าวกระโดด ท่านรองเจ้าอาวาสเรียกว่า “ยุคเลี้ยว” ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ทางวัดได้เสนอแผนการขยายพื้นที่วัดออกไปอีก ๖,๐๐๐ ไร่ ในโครงการสร้างสวนป่าชานเมืองสำหรับธุรกิจมาฮอน มีการนำเสนอโครงการนี้ต่อรัฐบาลผ่านทางผู้อำนวยการกรมป่าไม้ในขณะนั้นซึ่งเป็นสมาชิกที่แข็งขันผู้หนึ่ง โดยหวังว่าจะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือในรูปกองทุน อย่างไรก็ตาม แผนนี้ถูกปฏิเสธจากคณะกรรมการสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จากนั้น ในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ มีการปรับปรุงโครงสร้างองค์กรให้มีความเป็นระบบแบบแผนยิ่งขึ้นโดยแบ่งสายงานออกเป็น ๓ ฝ่ายใหญ่ คือ ฝ่ายบริหารงานบุคคล ฝ่ายจัดหากองทุน และฝ่ายเผยแผ่ธรรมะ และจาก ๓ ฝ่ายก็ค่อยๆ ขยายฝ่ายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แผนผังในหน้าถัดไป เป็นผังโครงสร้างองค์กรในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ จะเห็นว่า มีอีก ๓ ฝ่ายเพิ่มขึ้นมาคือฝ่ายสนับสนุน ทำหน้าที่จัดเตรียมองค์ประกอบต่างๆ ของพิธีกรรมประจำสัปดาห์ และแผนกโยธาที่อยู่ในส่วนนี้ด้วย ส่วนฝ่ายเผยแผ่ธรรมของเดิม ก็แยกออกเป็น

สายงานการศึกษาและมีกอบรมธรรมฝ่ายหนึ่ง (ฝ่ายต่างประเทศและวิชาการก็อยู่ในส่วนนี้) และฝ่ายงานโสตทัศนูปกรณ์อีกฝ่ายหนึ่ง ในแต่ละฝ่ายจะมีเจ้าหน้าที่ระดับสูงและพระในคอยกำกับดูแล

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ และ ๒๕๒๙ ทางวัดได้จัดซื้อที่ดินจำนวน ๒,๐๐๐ ไร่ ในแถบบริเวณที่ใกล้เคียงจากชาวบ้านในละแวกนั้นเพื่อสานฝันในโครงการศูนย์กลางธรรมกายแห่งโลก (World Dhammakaya Center : WDC) เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้วัดขัดแย้งกับชาวบ้านส่วนหนึ่งในละแวกนั้นซึ่งเป็นผู้เช่าที่จากเจ้าของที่ที่ขายที่แก่วัด เรื่องนี้กลายเป็นข่าวพาดหัวหนังสือพิมพ์หลายฉบับในช่วงนั้น (รายละเอียดเรื่องนี้อยู่ในบทที่ ๓) อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ก็ได้เป็นอุปสรรคต่อความขยายเพิ่มสมาชิกแต่อย่างใด ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ จำนวนผู้เข้าร่วมในโครงการธรรมกายพุ่งสูงขึ้นถึง ๙๓๘ คน (ปีก่อนหน้านี้ ๔๑๐ คน) ปิดตัวมาคือ พ.ศ. ๒๕๒๙ กระบวนการกลั่นกรองรับคนเข้าทำงานเป็นเจ้าหน้าที่วัดก็ได้รับการปรับปรุงเป็นระบบมากขึ้น โดยมีการสอบข้อเขียนและสัมภาษณ์ดังกล่าวไปแล้วข้างต้น

แม้การบริหารในยุคนี้จะมีความเป็นระบบมากขึ้น ดูเป็นภาพการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ กระบวนการตัดสินใจมักไม่เป็นไปในเชิงกระจาย ผู้กำหนดขั้นสุดท้ายก็มักจะเป็นหลวงพ่อบุญ อารวาสเสมอ กระบวนการตัดสินใจยังมีลักษณะจากบนสู่ล่าง แต่หลวงพ่อก็มีใช้ปฏิบัติ หลายๆ ครั้งผู้ปฏิบัติหรือผู้รับสนองนโยบายระดับกลางรู้สึกอึดอัดใจ เพราะแม้บางทีดูจะมีอำนาจตัดสินใจ พอเรื่องมาถึงหลวงพ่อบุญก็ต้องรื้อที่วางไว้เสียใหม่ ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือปัญหาความขัดแย้งส่วนบุคคล บางครั้งระหว่างพระกับพระ บางครั้งระหว่างพระกับฆราวาส และบางครั้งก็ระหว่างฆราวาสด้วยกันเองเท่าที่ประมวลจากคำบอกเล่าสรุปได้ว่า ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ความขัดแย้งส่วนบุคคลมีมากหรือขยายวงเป็นเพราะกระบวนการตัดสินใจในความเป็นจริงไม่ค่อยได้กระจายเป็นไปตามผังโครงสร้างองค์กร ทำให้เกิดความลัทธิ และเปิดโอกาส

โครงสร้างการจัดองค์กรภายในวัดพระธรรมกายในปี ๒๕๓๓

ให้คนบางส่วนใช้ช่องว่างดังกล่าวสร้าง “กลุ่ม” หรือ แนวร่วมของตนเพื่อขว้างอีกคนหนึ่งหรืออีกกลุ่มหนึ่ง

การใช้ธรรมเนียบดังกล่าวทำให้ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลกลายเป็นสิ่งสำคัญมากและทำให้เกิดปัญหาในการบริหารองค์กรขนาดใหญ่ บุคลากรของวัดตระหนักดีในปัญหาดังกล่าว มีความพยายามพูดถึงการแก้ไขเหลยครั้ง หากจะทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางธรรมกายแห่งโลกจริง ๆ จะต้องมีการปรับโครงสร้างองค์กรใหม่ให้รองรับการขยายตัวดังกล่าวการผ่าตัดใหญ่จำต้องเกิดขึ้นในที่สุด หลังจากพยายามหลายครั้ง กระแสปฏิรูปก็สามารถเคลื่อนไหวได้สำเร็จ ในเดือนกันยายน ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ มีการจัดสัมมนาวางโครงสร้างการบริหารวัดใหม่ภายใต้การผลักดันจากหลายๆ ฝ่าย ผู้นำที่เด่นมากคือ ท่านเมตตานั้นโทภิกขุ ซึ่งเป็นพระภิกษุที่ได้รับปริญญาเกียรตินิยมด้านภาษาล้านสักฤตจากมหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด ถือเป็นผู้นำรุ่นใหม่ที่มีความกระตือรือร้นที่จะปรับปรุงวัดให้มีประสิทธิภาพมากกว่าเดิม ภายใต้การผลักดันของ

ท่าน มีการเชิญผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารองค์กรและด้านกฎหมายจากหน่วยงานและสถาบันการศึกษาหลายแห่งเข้าร่วมประชุม จากนั้นมีการตราขึ้นเป็น “ธรรมบัญญัติ” และ “อนุธรรมบัญญัติ” และมีพิธีกรรมเป็นทางการเพื่อให้การเคารพและรับรองให้ธรรมบัญญัติดังกล่าวเป็นแนวทางการดำเนินงานในอนาคต

แผนผังในหน้าถัดไปเป็นผังโครงสร้างองค์กรใหม่ตามที่ผู้วิจัยประมวลมาจากธรรมบัญญัติและอนุธรรมบัญญัติของวัด เมื่อเปรียบเทียบกับแผนผังโครงสร้างเก่า จะเห็นว่าการแบ่งสายงานที่ซับซ้อนขึ้นแต่ก็ยังมีฐานมาจากการขยายหน่วยงานเดิม และมีแนวโน้มการ formalization และ systematization สูงขึ้น มีการแบ่งสายงานเป็นฝ่าย สำนัก และกองลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ ระดับฝ่ายมี ๓ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายศาสนชุมชน ฝ่ายปฏิบัติการ และฝ่ายการศึกษา ฝ่ายศาสนชุมชนแบ่งเป็นสำนักกิจศาสนชุมชนดูแลด้านงานบริการทั่วไป สำนักศาสนทายาท ซึ่งดูแลอาศรม บรรพชิต อาศรมอุบาสก

แล้ว ยังมีหน้าที่ออกกระเบียบ ประกาศหรือข้อบังคับภายใต้
สายงานของตน เสนอจัดตั้ง รวบรวม หรือยุบเลิกหน่วย
ภายใต้การดูแล วางแผนงาน จัดแผนงบประมาณ แต่งตั้ง
ถอดถอนผู้ใต้บังคับบัญชาในสายงานของตนอีกด้วย
นับจากปีที่จัดทำแผนปรับปรุงครั้งในปี พ.ศ. ๒๕๓๓
จนถึงปัจจุบัน ปรากฏว่าแผนการปรับปรุงครั้งดังกล่าวก็
ยังมีปัญหาในการปฏิบัติอันเป็นปัญหาเดิม นั่นก็คือการ
กระจุยตัวของอำนาจในการตัดสินใจ และความขัดแย้ง
ส่วนบุคคลในระดับสูงขององค์กร จนกระทั่งท่านเมตตา
นั้นได้เป็นหัวหน้าของการปฏิรูปก็ต้องออกไปอยู่วัดอื่น
ในที่สุดเท่าที่ประมวลจากคำบอกเล่าความขัดแย้งดังกล่าว
มีสาเหตุส่วนสำคัญมาจากวิถีคิดและทัศนคติที่ต่างกัน
ของผู้ในระดับบน เพราะในทางปฏิบัติ ถนนทุกสายก็ยัง
คงมุ่งไปสู่ท่านเจ้าอาวาส การแย่งชิงการได้เป็นที่โปรด-
ปราน หรือผู้ไว้ใจใกล้ชิดจึงตามมา อย่างไรก็ตามผู้วิจัย
เชื่อว่านอกจากปัญหาความขัดแย้งส่วนบุคคลแล้วอุปสรรค
สำคัญอีกอย่างของการปรับปรุงก็คือ ความขัดแย้งใน
เชิงโครงสร้างของทัศนคติและค่านิยมที่ฝังอยู่ภายในองค์กร
เอง

ในด้านหนึ่ง วัดส่งเสริมให้มีการแข่งขันในการทำ
ผลงานโดยเฉพาะผลงานในด้านการระดมทุนเข้าวัด
(รายละเอียดในเรื่องนี้จะเสนอในบทต่อไป) การกระตุ้น
ให้เกิดการตื่นตัวแข่งขันทำงาน เป็นยุทธศาสตร์สำคัญ
มากขององค์กรธุรกิจสมัยใหม่ ซึ่งในระดับสังคมได้ขยาย
ออกไปเป็นค่านิยมในการวัดระดับความสำเร็จในชีวิตของ
คนอีกด้วย การกระตุ้นความรู้สึกในการแข่งขันย่อมผูก
อยู่กับการทำให้คนผู้นั้นตระหนักถึงศักยภาพของเขาใน
ฐานะปัจเจกชนที่เป็น “ผู้กระทำ” และเป็น “ผู้เสนอผล
แห่งความสำเร็จ” ในบทต่อไปผู้วิจัยจะได้บรรยายถึง
เทคนิคต่างๆ ที่ใช้ สำหรับในที่นี้ จะขอยกตัวอย่างคำขวัญ
ติดปากชาวธรรมกายที่ว่า “เราเกิดมาเพื่อสร้างบารมี”
ซึ่งสะท้อนให้เห็นการปลุกจิตสำนึกปัจเจกในฐานะผู้
กำหนดชะตากรรมในอนาคตของเขาเอง บรรยายภาค
ศึกษของการแข่งขันเห็นได้ชัดเจนในช่วงก่อนงานบุญใหญ่
ทุกครั้ง การแข่งขัน “ทำป่า” ในการบอญญะจะดำเนิน

ไปอย่างเข้มข้นโดยที่สมาชิกทุกคนจะถูกกระตุ้นให้รู้สึก
ว่าเขาจะต้องแข่งขันกับตัวเอง การจัดพิธีเชิดชูเกียรติ
สมาชิกผู้ระดมทุนได้เก่งที่สุดเป็นการให้รางวัลในแบบ
ยุทธศาสตร์การตลาดและทำให้เกิดภาพลักษณ์ของสมาชิก
“ต้นแบบ” ที่หลายๆ คนอยากเลียนแบบ

อย่างไรก็ตาม ค่านิยมอีกด้านหนึ่งที่เด่นชัดมาก
เช่นกันในองค์กรก็คือ เรื่องการถืออาวโล และความ
สัมพันธ์ส่วนบุคคลแบบมีช่วงชั้นซึ่งถือกันค่อนข้างเคร่งครัด
พระภิกษุคือผู้ได้รับความเคารพสูงสุด ต่อมาก็เป็นรุ่นพี่
อาวโลในสายต่างๆ การปกครองแบบ “พี่ ๆ น้อง ๆ” และ
การเน้นความสามัคคีในหมู่คณะ พ้องมากกับการเน้นถึง
ความเป็นผู้ว่านอนสอนง่ายในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว
สิ่งสำคัญมิได้อยู่ที่ตัวปัจเจกบุคคล แต่อยู่ที่ “ตำแหน่ง
แห่งที่” ที่ปัจเจกบุคคลนั้นดำรงอยู่ภายในองค์กร องค์กร
จะดำรงอยู่เป็นปกติสุขหากแต่ละคนประพฤติตามคุณ
ธรรมประจำลำดับชั้นของตน เช่นผู้อาวโลจะต้องมีเมตตา
ทำตนให้เป็นแบบอย่างให้น้องเคารพได้ การถืออาวโล
และการเน้นเรื่องกิริยามารยาทและความอ่อนน้อมถ่อมตน
ได้รับการตอกย้ำหลายรูปแบบ ท่านรองเจ้าอาวาสได้
เขียนหนังสือ เรื่อง “เลขียวัตร : ด้นตำรับมารยาทไทย”
เพื่ออธิบายถึงความสำคัญของการจัดระเบียบในเรือนใจ
ให้สอดคล้องและแสดงออกทางกาย การขัดเกลาภิรยา
อาการนอกจากสะท้อนธรรมเนียมไทยแล้ว ยังอุดหนุน
ส่งเสริมการฝึกสมาธิด้วย เพราะการฝึกกายต้องควบคู่ไป
กับการฝึกจิต^{๑๗} ในแง่ของการปกครอง มารยาท เป็น
เครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยจัดระเบียบ ทำให้แต่ละคนรู้ว่
ตนเองอยู่ตรงไหนในช่วงชั้นของความสัมพันธ์ และ
ควรวางตัวอย่างไร ท่านรองเจ้าอาวาสเคยกล่าวกับผู้วิจัย
ว่า “ที่นี่ เราปกครองกันด้วยระบบอาวโล”^{๑๘}

หากพิจารณาจากภูมิหลังว่า ทั้งท่านเจ้าอาวาส
และรองเจ้าอาวาสจบจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่
ได้ชื่อว่ามีระบบซีเนียร์ตีที่เข้มแข็งมากแห่งหนึ่ง ก็ไม่น่า
แปลกใจที่มีการนำระบบนี้มาใช้ที่วัด อุบาสกท่านหนึ่ง
บอกผู้วิจัยว่า มีการนำเทคนิคของการเชียร์มาใช้สร้าง

ระเบียบ เช่นก่อนเวลาพระเทศน์ บางคนอาจวังวนนอน หรือไม่ก็ยังคุ้ยกันพึมพำ เมื่อพระลงในศาลา ก่อนเริ่มพิธีจึงให้สาธุชนสวดมนต์เสียงดังร่วมกันเสียก่อน เช่นเดียวกับการให้ร่ำร้องเพลงเชียร์ให้สุดเสียง เป็นการฝึกความพร้อมเพรียง สร้างสมาธิและระเบียบร่วมของกลุ่ม เป็นเทคนิคของการควบคุมแบบหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ อุปมาอาวโลโกธานหนึ่งเขียนขึ้นชมระบบอาวโลว่าสอดคล้องและเกื้อหนุนการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดี “ถ้านำระบบอาวโลมาใช้ให้ดี .. จะให้คุณค่าต่อชีวิตนักศึกษาเป็นที่สุด เท่ากับฝึกให้เกิด “อปปายะ” หรือความอ่อนน้อมถ่อมตน อันเป็นข้อหนึ่งในจำนวนสิบข้อของบุญญกิริยาวัตถุ และเป็นการปฏิบัติตามหลักมงคลสูตรอย่างน้อย ๗ ข้อ ใน ๓๘ ข้อได้แก่ ข้อ ๓ บุชาคนที่ควรบูชา ข้อ ๘ มีระเบียบวินัย ข้อ ๑๖ รู้จักให้ ข้อ ๒๒ แสดงความเคารพ ข้อ ๒๓ สุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน ข้อ ๒๗ มีความอดทน ข้อ ๒๘ วาณสนทนง่าย” ๑๙

ค่านิยมที่เน้นศักยภาพปัจเจกบุคคลและการแข่งขันเมื่อมาผสมผสานอยู่ภายใต้ระบบการตัดสินใจแบบบนลงล่างและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เน้นลำดับขั้นมาก มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดความอึดอัดและตึงเครียดทางจิตใจแก่ผู้ปฏิบัติงานได้ง่าย ยิ่งกว่านั้นการโต้เถียงหรือระเบิดอารมณ์ถึงจะสะท้อนถึงการที่คนผู้นั้นไม่มีสมรรถนะในจิตใจ แสดงว่าสมาธิยังไม่แกร่ง ยังไม่อาจประหารกิเลสหายๆ ได้ และยังหากกระเบิดอารมณ์เข้าใส่ผู้มีฐานะสูงกว่าด้วยแล้วก็เป็นสิ่งที่จะถูกติเตียน ค่านิยมที่เน้นการประนีประนอมทำให้ในหลายๆ กรณี ผู้ที่เป็นสาเหตุความขัดแย้งจะไม่มาพูดชี้แจงอธิบายจุดยืนหรือโต้กันแบบซึ่งๆ หน้า แต่จะใช้วิธีต่างคนต่างทำแบบที่ตนคิดว่าถูก ซึ่งหลายๆ ครั้งก่อความอึดอัดสับสนแก่เจ้าหน้าที่ชั้นรองๆ ที่เป็นผู้ปฏิบัติ สิ่งชี้ให้เห็นว่าวัดตระหนักถึงปัญหาความเครียดก็คือ การให้เจ้าหน้าที่ได้หยุดงานและเข้าสมาธิร่วมกันเป็นเวลาอย่างน้อยหนึ่ง

อาทิตย์ในช่วงหลังงานบุญใหญ่ เพื่อเป็นการพักผ่อน การเข้าสมาธิ หมายถึงการทำสมาธิติดต่อกันวันละ ๖ ถึง ๘ ชั่วโมง ในแง่นี้ นับว่าสมาธิมีบทบาทสำคัญที่ช่วยลดความกดดันในการบริหารองค์กร อย่างไรก็ตาม ความตึงเครียดก็ยังปรากฏให้เห็น ในกลุ่มเจ้าหน้าที่หญิงมีการคุยในลักษณะปรับทุกข์ ปล่อยโยน และหลายๆ ครั้งก็ไปปรึกษาพระ และบางรายก็แก้ปัญหาด้วยการพยายามวิเคราะห์ตนเองว่าที่มาของปัญหาอยู่ที่ตัวของเขาเองอย่างไร พูดอีกนัยหนึ่ง ปัญหาในเชิงโครงสร้างการบริหารถูกสลายกลายระดับมาเป็นปัญหาละดับบุคคลในระดับบุคคลภาพของปัจเจก อย่างไรก็ตาม มีบางครั้งที่การจัดการตนเองไม่เป็นผล ทางออกก็คือ ลาออกไป แต่ก็มีบางรายที่ลงเอยด้วยโรคทางจิตเวช พระภิกษุรูปหนึ่งที่เป็นกำลังสำคัญในการก่อตั้งวัดมาตั้งแต่ต้น ได้ชื่อว่าอุทิศตนอย่างสุดจิตสุดใจและเป็นที่รักเคารพของชาวธรรมกาย มรณภาพลงในวัดด้วยการฆ่าตัวตาย หลังจากทุกข์ทรมานด้วยอาการเครียดของโรค schizophrenia อย่างแรงที่ทรมานพยายามปกปิดอยู่เป็นแรมปี

ผู้วิจัยใคร่สรุปทบทวนด้วยวาจาของท่านทิตตะจีวว่า “พวกคาทอลิกเขามีวาติกัน มุสลิมก็มีเมกกะ เราชาวพุทธจึงจะต้องมีศูนย์กลางธรรมกายแห่งโลก” ซึ่งสะท้อนแนวคิดในลักษณะ “thinking big” และทิศทางการเติบโตของวัดพระธรรมกายได้เป็นอย่างดี วัดไม่เพียงต้องการเป็นวัดของคนเมืองสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังมีเป้าหมายมุ่งขยายตัวในระดับสากลด้วย การสร้างองค์กรบริหารที่เป็นระบบเพื่อรองรับเป้าหมายดังกล่าวจึงเป็นสิ่งจำเป็น อย่างไรก็ตามเมื่อมองภาพปัญหาในองค์กร “ความทันสมัย” ที่วัดเลือกรับดูจะเป็นความทันสมัยในเชิงรูปแบบเทคโนโลยีถูกนำมาใช้ในแง่ของประโยชน์ใช้สอย ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในองค์กรยังคงผูกติดกับค่านิยมที่เน้นความสัมพันธ์แบบมีช่วงชั้น และระบบอาวโลมากกว่าความเท่าเทียมหรือการกระจายอำนาจในการตัดสินใจ

การอ้างอิง

๑. พระมงคลเทพมุนี : ประวัติหลวงพ่อดาวปลาน้ำและคู่มือสมาธิ, สมาคมศิษย์หลวงพ่อดาวปลาน้ำ และวัดปากน้ำภาษีเจริญ, โดยวัดมหาโพธิ์, ๒๕๒๙
๒. บันทึกของพระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนีผู้ค้นพบวิชชาธรรมกายใน ประวัติหลวงพ่อดาวปลาน้ำและคู่มือสมาธิ, เพ็ญอ้าง, น. ๑๕
๓. ถวิล วัฏราภกุล, ผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของวัดพระธรรมกาย, มูลนิธิธรรมกาย, ๒๕๓๑, น. ๔๔-๔๕
๔. สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริมหาเถร), อานาปาพรหมกาย, วารสารกัลยาณมิตร, ปีที่ ๗, ๖.๑๑, พ.ย. ๒๕๓๔
๕. ถวิล วัฏราภกุล, เรื่องเดิม, น. ๔๑
๖. ถวิล วัฏราภกุล, เรื่องเดิม, น. ๔๒-๔๓
๗. ถวิล วัฏราภกุล, เรื่องเดิม, น. ๕๐-๕๒
๘. บัณฑิต จุฬาลง และคณะ, การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมในบริเวณศาสนสถานในกรุงเทพฯ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓
๙. ปีสิบปีวัดพระธรรมกาย, ๒๕๓๓, น. ๓๖
๑๐. เพ็ญอ้าง, น. ๓๔
๑๑. เรื่องเดิม, น. ๔๔
๑๒. ถวิล วัฏราภกุล, เรื่องเดิม น. ๗๑
๑๓. ธรรมะของหลวงพี่สุวิฑาโก, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๓๓, เอกสารโรเนียว, สำนักงานกัลยาณมิตร
๑๔. สัมภาษณ์ คุณ อ. วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๓๓
๑๕. H. D. Evers 'The Buddhist Sangha in Ceylon and Thailand: A Comparative Study of Formal Organizations in Non-Industrial Society'. *Sociologus*, N.S., 18:20-35., J. Bunnag *Buddhist Monk, Buddhist Layman: A Study of Urban Monastic Organization in Central Thailand*. Cambridge University Press. 1973
๑๖. กราบสัมภาษณ์ท่านรองเจ้าอาวาสเมื่อ ๖ สิงหาคม ๒๕๓๓
๑๗. พระเมธีฯ ทัดดะชีโว, เสขียวัตถุ: ต้นตำรับมารยาทไทย, ๒๕๓๑
๑๘. กราบสัมภาษณ์เมื่อ ๗ มิถุนายน ๒๕๓๓
๑๙. ถวิล วัฏราภกุล, เรื่องเดิม, น. ๔

บทที่ ๓ : ความสัมพันธ์กับสมาธิกรรมราวาส

ชุมชนกรรมราวาสของวัดพระธรรมกายมิใช่ชุมชนที่เกิดตามธรรมชาติ แต่เป็น “ชุมชนจัดตั้ง” ซึ่งผูกพันด้วยอุดมการณ์ของวัดและความสัมพันธ์ส่วนตัว ในบทนี้จะวิเคราะห์ว่าสมาธิกรรมราวาสเหล่านี้ประกอบด้วยคนกลุ่มใดบ้าง ลักษณะการจัดตั้งกลุ่มเป็นอย่างไร โครงสร้างกลุ่มเป็นอย่างไร มียุทธศาสตร์หรืออย่างไรในการขยายกลุ่ม ความสัมพันธ์กับวัดในฐานะ “กองเสบียง” มีลักษณะใด อะไรผูกพวกเขาไว้กับวัด พิธีทำบุญมีความสำคัญอย่างไร ทั้งหมดนี้จะทำให้เข้าใจ “ความเป็นธรรมกาย” ได้ชัดเจนขึ้น และเพื่อให้เข้าใจประเด็นดังกล่าวในแง่ของยุทธศาสตร์การปรับตัวของวัดในสังคมเมือง ในตอนต้นบทผู้วิจัยจึงจะเสนอประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ของวัดและชุมชน ตลอดจนภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ดังกล่าวเมื่อสังคมไทยเริ่มก้าวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่

๓.๑ พิธีทำบุญและความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกันและกัน (symbiotic relationship) ของชุมชนสงฆ์และชุมชนกรรมราวาส

วัดผูกพันกับชุมชนในหลายแง่มุม ที่ตั้งของวัดมักอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางชุมชน นอกจากนั้นธรรมเนียมที่นิยมให้ลูกชายได้บวชทำให้พระสงฆ์มักมาจากบุตรหลานของคนในชุมชนนั้นๆ เรียกได้ว่าผูกพันกันแน่นแฟ้นเครือญาติ ในอดีตพระสงฆ์ยังต้องมีการฝึกในทางโลกและสังคมหลายอย่างในฐานะผู้นำชุมชน ไม่ว่าจะเป็นภารกิจในด้านให้การศึกษา การเป็นผู้ไกล่เกลี่ยในกรณีทะเลาะวิวาท เป็นหมอยา เป็นที่ปรึกษาในเรื่องสำคัญๆ ที่มีผลกระทบชุมชน ในงานก่อสร้างบางอย่าง พระหนุ่มๆ ก็เข้าร่วมช่วยชาวบ้านด้วย ฆราวาสบางรายฝากของมีค่าของตนไว้กับพระที่เป็นญาติ และวัดยังเป็นที่พักแรมสำหรับผู้เดินทางไกลได้อีก บทบาททางสังคมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นช่องว่างระหว่างรัฐกับหมู่บ้าน ในยุคที่ฝ่ายรัฐหรือบ้านเมืองยังไม่อาจสถาปนาและขยายบทบาทเชิงสถาบันเหล่านี้เข้ามาชุมชน วัดก็ยังคงเป็นศูนย์กลางที่ทำหน้าที่ต่างๆ ในเชิงบริการชุมชนอยู่

ในอีกด้านหนึ่งชุมชนก็เป็นผู้อุปถัมภ์พระศาสนาที่สำคัญ ความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนระหว่างวัดและชุมชนนี้เห็นได้ชัดเจนจากพิธีทำบุญรูปแบบต่างๆ การทำบุญเป็นกิจกรรมหลักทางศาสนาของชาวพุทธ เป็นกิจกรรมที่ขาดไม่ได้ในพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมระดับครัวเรือนของชาวบ้าน พิธีกรรมระดับชุมชนไปจนถึงพิธีหลวง ข้อพิจารณาเกี่ยวกับประเพณีทำบุญนั้นมีหลายด้านด้วยกัน ประการแรก ความนิยมทำบุญสะท้อนให้เห็นความเชื่อในการนับถือศาสนาของฆราวาสสายพุทธเถรวาทว่า การบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพานนั้นเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไป จะเรียกว่าไม่ค่อยทะเยอทะยานหรือรีบร้อนที่จะบรรลุก็ได้ การสั่งสมบุญจึงเป็นการค่อยๆ สั่งสมบารมี ซึ่งเป็นฐานสำคัญยิ่งในการเลื่อนขั้นระดับคุณธรรมของผู้ปฏิบัติ และมีผลตอบแทนที่แน่นอนใน

ระหว่างที่ยังไม่อาจบรรลุพระนิพพานได้ นั่นก็คือชาติภพอันประณีตยิ่งๆ ขึ้นไป ความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเป็นสิ่งที่สำคัญวันหนึ่งข้างหน้าการบรรลุธรรมจะมาถึงแน่นอน ส่วนการเข้าวัดถือศีลแปดทำสมาธินั้น ญาติโยมที่ส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสก็นิยมทำในวันพระ การเริ่มนิยมปฏิบัติสมาธิกันอย่างแพร่หลายทั้งในโรงเรียนและวัดต่างๆ ในระยะราว ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมานี้ ผู้วิจัยเชื่อว่าเป็นปรากฏการณ์ของแนวโน้มปฏิรูปในยุคสมัยใหม่ที่พยายามดึงศาสนากลับเข้ามาในชีวิตประจำวันอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นปฏิริยาแบบหนึ่งต่อการที่วัดสูญเสียบทบาทผู้นำชุมชนไปอย่างไรก็ตามแม้การปฏิบัติบูชาจะเป็นที่แพร่หลายมากขึ้นแต่ประเพณีนิยมในการทำบุญก็มีได้ลดน้อยลง ยังคงเป็นแกนกลางของความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันระหว่างสงฆ์และฆราวาสอยู่

ประการที่สอง คือ ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนในพิธีทำบุญ ในด้านหนึ่งพิธีกรรมนี้เป็นโอกาสและช่องทางที่วัดจะได้รับการอุปถัมภ์ด้านปัจจัยสี่และวัฒนธรรมอื่นๆ จากฆราวาส พิธีบุญจึงเป็นช่องทางตั้งทรัพยากรเข้าวัด ในอีกด้านหนึ่ง สิ่งตอบแทนที่ฆราวาสได้รับคือโอกาสในการสั่งสมบารมีของตนและการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติธรรม แม้การทำดีชนิดอื่นๆ ก็จัดเป็นบุญกุศลได้ แต่การทำบุญกับพระภิกษุมีลักษณะพิเศษ เพราะ “ความเป็นสงฆ์” เป็นสถานภาพอันบริสุทธิ์ มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเองจึงเป็นเนืองนาบุญอันวิเศษ ดังนั้น การทำบุญกับพระจึงได้กุศลยิ่งกว่าวิธีอื่นๆ อีกปัจจัยหนึ่งซึ่งทำให้สถานภาพของพระภิกษุในฐานะเนืองนาบุญมีความสำคัญมากขึ้นก็คือ ความเชื่อในเรื่อง การถ่ายเทบุญ (merit transfer) จากคนเป็นไปสู่คนตาย ซึ่งเป็นไปได้ก็โดยผ่านสื่อกลางอันศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง” อย่างไรก็ตามคุณภาพของเนืองนาบุญนี้ก็มีได้มีลักษณะเหมือนกันหมด ยิ่งขึ้นอยู่กับคุณสมบัติส่วนตัวคือความเข้มแข็งของสมาธิจิตและความบริสุทธิ์แห่งพระภิกษุแต่ละองค์ด้วย ความเคร่งครัดจารวัตรหรือความเชื่อกันว่าพระองค์นี้สำเร็จธรรม

ขั้นสูง ก็ยิ่งทำให้คนแห่กันไปหาว่าบุญและรอเก็บเกี่ยวผลบุญจากท่านมากยิ่งขึ้น ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า ความคาดหวัง และการจับตามองดังกล่าวของฆราวาสต่อพระภิกษุ เป็นกรอบและกติกาที่ชุมชนฆราวาสใช้ในการตัดสินใจและควบคุมชุมชนสงฆ์ด้วย

ประการที่สาม ในเชิงมานุษยวิทยา พิธีทำบุญยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นโอกาสที่จะสังเกตเรื่องสถานภาพทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้าน พฤติกรรมการเข้าร่วมงานบุญเป็น ‘ภาษาทางสังคม’ ชนิดหนึ่งที่สอดคล้องกับสถานภาพทางสังคมของชาวบ้าน งานบุญเป็นโอกาสของการแลกเปลี่ยนหรือขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญยิ่งหากชาวบ้านคนหนึ่งได้รับเชิญไปร่วมงานบุญของเพื่อนบ้าน การช่วยเหลือด้วยแรงงานหรือเงินบริจาค เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นระดับความผูกพันของคนคนนั้นกับเจ้าของงาน ตลอดจนฐานะทางสังคมของคนนั้นเมื่อเทียบกับฐานะทางสังคมของเจ้าภาพด้วย จำนวนเงินบริจาคเป็นสิ่งแสดงสถานภาพและบารมีทางสังคม หากผู้ที่ได้รับเชิญมามีสถานภาพสูงเท่าใด ก็มักเป็นที่คาดหวังว่าเงินบริจาคของเขาจะต้องสูงมากขึ้นให้สมน้ำสมเนื้อกัน ฝ่ายเจ้าภาพจะต้องจัดจำเพื่อตอบแทนในโอกาสที่ตนได้รับเชิญไปงานบุญของอีกฝ่าย

เพื่อที่จะได้เข้าใจความสำคัญของการทำบุญในบริบทสังคมเมืองปัจจุบัน ผู้วิจัยใคร่ขอย้อนภาพอดีตไปดูว่าการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่มีผลกระทบต่องานการได้มาซึ่งทรัพยากรของวัดอย่างไร การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในยุครัชกาลที่ ๔ และ ๕ มีผลกระทบสำคัญต่อกระบวนการได้มาซึ่งทรัพยากรของวัดโดยเฉพาะวัดหลวงที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และขุนนาง ก่อนหน้านั้น จาริดการอุปถัมภ์วัดวิธีหนึ่งคือ การยกที่ดินถวายวัด ในบางกรณี วัดเป็นเจ้าของที่ดินเองโดยตรง และได้รับการถวายแรงงานให้เป็นข้ารับใช้พระที่เรียกกันว่า ข้าพระโสมงษ์ในบางกรณีวัดมิได้เป็นเจ้าของที่ดินเองโดยตรง แต่เจ้าของที่ดิน

ถวายผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่ได้จากที่ดินผืนนั้นถวายวัด ที่ดินดังกล่าวเรียกว่าที่กัลปนา ประเพณีที่พระมหากษัตริย์และขุนนางนิยมถวายที่ดินแก่วัดมักปรากฏหลักฐานอยู่ตามจารึกต่าง ๆ หรือในตำนานการสร้างวัดต่าง ๆ นอกจากนั้น พระภิกษุหรือสามเณรสามารถได้รับพระราชทานที่ดินจากพระมหากษัตริย์อีกด้วยในกรณีที่ได้แสดงความรู้ความสามารถในคัมภีร์บาลีให้เป็นที่ประจักษ์ อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งดังกล่าวมิได้หมายความว่าพระภิกษุจะเป็นเจ้าของที่ดินจริง ๆ แต่เป็นการระบุว่าพระภิกษุรูปนั้นจะได้รับผลประโยชน์เป็นจำนวนเท่ากันที่เก็บจากที่ดินขนาดเท่านั้น ๆ นอกจากนี้ วัดยังได้รับการยกเว้นจากการเก็บภาษีทุกชนิด และพระภิกษุที่ได้รับพระราชทานตำแหน่งยศต่าง ๆ ยังได้รับพระราชทานเงินเดือนประจำตำแหน่งอีกด้วย^๒

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการยกเลิกระบบเกณฑ์แรงงานมีการรวมศูนย์การบริหารราชการและปรับเปลี่ยนโครงสร้างรัฐให้เป็นรัฐสมัยใหม่ ผลกระทบต่อวัดก็คือการสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับภายใต้ระบบศักดินา การปฏิรูปหมายถึงการตัดงบประมาณจำนวนมากที่เคยใช้จ่ายในกิจการศาสนา ในหลวงรัชกาลที่ห้าทรงตระหนักถึงปัญหาที่จะตามมาสำหรับวัดหลวงต่าง ๆ เป็นอย่างดี จึงมีการสนับสนุนและแนะนำให้วัดและอารามหลวงต่าง ๆ พยายามหารายได้แก่ตนเองด้วยการให้เช่าที่ดินที่ได้รับพระราชทานมาแต่เดิม ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้มีการแต่งตั้งตำแหน่งมคคทายกเป็นทางการในฐานะเป็นที่ปรึกษาและช่วยเหลือเจ้าอาวาสในกิจการเรื่องการเงินของวัด ต่อมาธรรมเนียมดังกล่าวจึงแพร่หลายไปยังวัดอื่น ๆ ที่เป็นวัดราษฎร์ด้วย วัดต่าง ๆ จึงเริ่มสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์กับกลุ่มธุรกิจต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอด เช่น การขาย ให้เช่าที่ดินหรือไม้ก็สร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นในเขตที่วัดแล้วให้เอกชนเช่า วัดก็จะได้รับรายได้จากดอกเบี้ยที่ฝากธนาคารอีกทอดหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีรายได้จำนวนมากจากพิธีศพ ในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา วัดส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ มีเมรุ

เผาศพในวัดเนื่องจากพิธีกรรมดังกล่าวเป็นแหล่งที่มาสำคัญของรายได้วัด^๓

การปรับตัวของวัดนี้สัมพันธ์กับการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มต่าง ๆ ที่อุปถัมภ์วัดด้วย ซึ่งเห็นได้ชัดในพิธีทำบุญงานวิจัยของ C.Grey^๔ ศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองที่ซับซ้อนระหว่างวัดกับกลุ่มธุรกิจและกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ผ่านพิธีทอดกฐินในยุคปัจจุบัน ธนาคารพาณิชย์ชั้นนำแห่งหนึ่งของไทยใช้พิธีดังกล่าวเป็นยุทธศาสตร์การขยายเครือข่ายสาขาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มพนักงานระดับต่าง ๆ ของธนาคารหลายกลุ่มถูกส่งเป็นตัวแทนไปร่วมทำบุญในพิธีทอดกฐินที่วัดต่าง ๆ หลายวัดในภาคนี้ การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ มีผลสำคัญต่อการเปิดสาขาใหม่ ๆ เนื่องจากศรัทธาของชาวบ้านต่อวัดทำให้ธนาคารที่มีสัมพันธ์ที่ดีกับวัดกลายเป็นที่รู้จักและนิยมของชาวบ้านด้วย นอกจากนั้นในระดับสูง ธนาคารแห่งนี้ก็ยังได้เป็นตัวแทนนำกฐินพระราชทานไปทอดยังวัดต่าง ๆ อีก ในรายชื่อคณะกรรมการทอดกฐินหลวงจะพบชื่อของบุคคลสำคัญของภูมิภาคทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งพ่อค้า นักการเมือง และข้าราชการระดับสูง การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ดังกล่าวผ่านการทำบุญทำให้ธนาคารดังกล่าวประสบความสำเร็จในการขยายกิจการอย่างมั่นคงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยังมีตัวอย่างอื่น ๆ อีกที่แสดงความสัมพันธ์ทางสังคมในพิธีบุญ นักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติมักนิยมใช้งานบุญระดับชุมชนเพื่อสร้างบารมีเพื่อยังเลียง หาเสียงและขยายเครือข่ายผู้สนับสนุน เช่น กรณีกฐิน ๓๐ ล้านที่จังหวัดอยุธยา ที่ทำให้นักการเมืองแนวหน้าของจังหวัดนี้ชนะเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ กรณีอื้อฉาวเรื่องทุจริตเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของวัดหลวงแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๓๐ ซึ่งบุคคลระดับพระผู้ใหญ่ต้องคดีเพราะปลอมแปลงเอกสารเพื่อขอพระราชทาน

เครื่องราชฯ ทำให้มีการตรวจสอบพบกรณีคล้ายกันของวัดอีกกว่า ๒๐ แห่งทั่วประเทศ นับเป็นตัวอย่างคลาสสิกที่แสดงถึงจุดอ่อนของระบบพึ่งพิงกันและกันระหว่างพระภิกษุและฆราวาสที่อาศัยการทำบุญให้วัด เป็นบันไดได้แต่ทางสังคม ปัญหานี้ ด้านหนึ่งสะท้อนภาพโครงสร้างอำนาจและระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย อีกด้านหนึ่งเมื่อมองจากแง่มุมของความต้องการของวัด จะเห็นว่าการต้องพึ่งพิงฆราวาสเรื่องปัจจัยสี่และการสร้างถาวรวัตถุในวัดภายใต้บริบทสังคมเมือง มีแนวโน้มนำไปสู่การสูญเสียความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันสงฆ์เอง ตรงนี้ทำให้มองเห็นว่า ความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันสงฆ์นี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของพระภิกษุในการหา ‘จุดศุภกฤต’ ระหว่างเป้าหมายของการไปพ้นโลก และความจำเป็นที่ต้องอิงอาศัยโลกฆราวาส นับเป็นเรื่องที่ว่าทำอย่างไรจึงจะอยู่ในโลกโดยไม่ติดโลก

ปัญหาของการหาทรัพยากรเข้าวัดนี้ วัดพระธรรมกายมีวิธีควบคุมโดยการสร้างเครือข่ายที่แน่นแฟ้นของกลุ่มสมาชิกชั้นในที่เป็นฐานสำคัญในการบริจาคให้วัดรวมทั้งเป็นฐานที่จะออกไปบอกบุญกับคนนอกที่มีโซ่สมาชิกด้วย สิ่งสำคัญที่เป็นแกนของกิจกรรมดังกล่าวคือการปรับแนวคิดเรื่องการทำบุญซึ่งมีการผสมผสานแนวคิดบริโภคนิยมเข้ามาด้วยดังจะได้กล่าวต่อไป

๓.๒ ความสัมพันธ์ของวัดพระธรรมกายกับ กลุ่มสมาชิกฆราวาส

ก่อนจะกล่าวถึงกลุ่มสมาชิกจัดตั้งของวัดนั้น จะขอกล่าวถึงความสัมพันธ์ของวัดกับฆราวาสที่เป็นกลุ่มฆราวาสที่อาศัยอยู่รอบๆ วัดเสียก่อน ปัญหาที่วัดประสบสะท้อนถึงความปรารถนาของวัดที่อยากเป็นวัดของชุมชน ‘สากล’ ที่ใหญ่กว่าชุมชนเล็ก ๆ รอบวัด

๓.๒.๑ ความสัมพันธ์กับฆราวาสในแถบวัด

ผู้นำวัดพระธรรมกายมุ่งสร้างวัดให้เป็นวัดของคนเมืองที่เป็นคนรุ่นใหม่ วิสัยทัศน์ดังกล่าวมีส่วนกำหนดยุทธศาสตร์ในการขยายวัด ตลอดจนกำหนด ‘กลุ่ม

เป้าหมาย* ที่จะเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่ ทำที่และเป้าหมายของการขยายวัดจึงนำไปสู่กรณีปัญหาความขัดแย้งระหว่างวัดพระธรรมกายกับฆราวาสเช่าที่ดินซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมในแถบนั้น จนกลายเป็นข่าวในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๓๑

แต่เดิมพื้นที่ ๑๙๖ ไร่ที่เป็นที่สร้างวัดในตอนแรกได้มาจากการบริจาคของคุณหญิงประหยัด แพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี ต่อมาเมื่อการสร้างโบสถ์แล้วเสร็จจึงประกอบกับความสำเร็จของวัดในการขยายจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นทำให้วัดมีเป้าหมายที่จะสร้างจุดศูนย์กลางที่สามารถรองรับสาธุชนได้เป็นเรือนแสน วัดจึงดำริจะซื้อที่แถบนั้นเพิ่มเติมอีกถึง ๒,๐๐๐ ไร่ อันเป็นที่ของกองมรดกตระกูลสนิทวงศ์ในจำนวน ๑,๐๐๐ ไร่แรกที่วัดต้องการซื้อ มีฆราวาสที่เช่าที่อยู่ก่อนจำนวน ๓๒ ราย เช่าที่รายละประมาณ ๓๐ ไร่ ซึ่งสัญญาเช่าจะหมดอายุลงในเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๐ ในปี ๒๕๒๗ มูลนิธิธรรมกายได้ทำสัญญาซื้อที่มาในราคาไร่ละ ๒๐,๐๐๐ บาท โดยมีเงื่อนไขว่าต้องรับภาระเรื่องผู้เช่าเข้ามาด้วย หลังจากนั้นเนื่องจากวัดต้องการใช้พื้นที่ให้เร็วทันกับโครงการขยายงาน จึงเสนอแก่ฆราวาสเหล่านั้นว่า หากรายได้นั้นยอมเลิกเช่ามาก่อนครบกำหนด จะได้รับเงินทดแทน ๒๑๐,๐๐๐ บาทต่อพื้นที่นา ๓๐ ไร่ ฆราวาสส่วนใหญ่ ๒๙ รายยินยิตรับเงินทดแทนนี้ แต่ก็มีผู้เช่าที่เหลือบางส่วนพยายามต่อรองขอเงินทดแทนมากขึ้นอีก แต่มูลนิธิไม่ยินยอมโดยให้เหตุผลว่าอัตราค่าทดแทนการเลิกเช่าดังกล่าวเป็นข้อเสนอสูงที่สุดเท่าที่เคยมีมา นอกจากนี้เงินที่วัดใช้ก็เป็นเงินบริจาคจากสาธุชน จำเป็นต้องใช้อย่างประหยัดและคุ้มค่าที่สุดเพื่อเป้าหมายประโยชน์ส่วนรวม และหากผู้ใดไม่ยอมรับเงินค่าทดแทน มูลนิธิก็จะอนุญาตให้อยู่ต่อจนครบกำหนดสัญญา แต่หากหมดสัญญาในปี ๒๕๓๐ แล้ว เงินทดแทนนี้ก็จะไม่จ่ายให้ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ มูลนิธิก็ได้ทำสัญญาซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นอีก ๑,๐๐๐ ไร่ ในราคาไร่ละ ๔๕,๐๐๐ บาท ผู้เช่านาทั้งหมด ๒๔ รายในที่ดินส่วนนี้ได้รับเงินค่าทดแทนรายละ ๒๐๐,๐๐๐ บาทต่อที่ดิน ๓๐ ไร่ เหลืออีก

๔ รายที่ไม่ยอม มูลนิธิจึงเสนอว่าหากไม่ต้องการเงินทดแทน ก็อาจขอรับที่ดิน ๑ ไร่พร้อมเงินสด ๑๔๐,๐๐๐ บาทต่อรายก็ได้ มูลนิธิจะกันที่ดินไว้ให้ ๗๐ ไร่ เพื่อการนี้ แต่การเจรจาไม่เป็นผล

การประท้วงเริ่มระลอกแรกในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ชาว นากว๋าร้อยรายในตำบลคลองสอง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานีเดินขบวนไปยังทำเนียบรัฐบาล ยื่นจดหมายร้องเรียนว่าถูกมูลนิธิฯ ยึดที่ดินไป สำนักนายกรัฐมนตรีจึงส่งเจ้าหน้าที่มาสอบสวนข้อเท็จจริง ซึ่งก็พบว่า ในเชิงกฎหมาย มูลนิธิได้ทำการถูกต้องทุกประการ ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๒๙ และโดยเฉพาะในปี ๒๕๓๐ และ ๒๕๓๑ หลังจากที่ดินถูกเช่าหมดอายุแล้ว กลุ่มชาวนาได้เดินขบวนไปยังสนามหลวงอีก ผู้นำกลุ่มประกาศจะเผาตัวตายกลายเป็นจุดสนใจของสื่อมวลชน ความขัดแย้งนี้ก็กลายเป็นข่าวพาดหัวของหนังสือพิมพ์หลายฉบับในช่วงนั้น ต่อมาในค่ำของวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๓๑ ชาวบ้านประมาณร่วมร้อยคนบุกเข้ามาในวัด ทำลายพระพุทธรูปและประกาศจะเผาวัด ทำให้ส่วนราชการท้องถิ่นตัดสินใจยื่นมือเข้ามาเป็นผู้ไกล่เกลี่ย การเจรจาเป็นทางการจึงมีขึ้น โดยมีนายอำเภอเป็นคนกลาง ทำให้ชาวนา ๒ รายในทั้งหมด ๗ รายที่เคยเป็นชาวนาเช่าผู้ไม่ยอมรับเงื่อนไขในตอนแรกยอมรับข้อเสนอใหม่ โดยได้ที่ดินไปคนละ ๓ ไร่ สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ กลุ่มที่ประท้วงส่วนใหญ่มีเชื้อเป็นชาวนาที่เช่าที่วัด รวมทั้งผู้นำกลุ่มซึ่งประกาศจะเผาตัวนั้นด้วย ในการมาสมทบเดินขบวนด้วยนั้น กลุ่มที่มีได้มีข้อพิพาทกับวัดโดยตรงก็ได้ทำหนังสือขอให้รัฐบาลช่วยจัดสรรที่ดินตามนโยบายปฏิรูปที่ดินให้พวกตนด้วย การลุกลามของกรณีพิพาทนี้ จึงต้องพิจารณาในบริบทของธุรกิจค้าที่ดินในช่วงนั้น ในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ นั้น เป็นยุคที่ธุรกิจค้าที่ดินกำลังเฟื่องฟู ราคาที่ดินเริ่มถีบตัวพุ่งขึ้น และที่ดินรอบๆ วัดก็ตกอยู่ในกระแสของการเปลี่ยนมือมาเป็นของนักธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ด้วย โครงการกว้านซื้อที่ดินของวัดจึงไม่อาจเลี่ยงได้ที่จะถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระแสดังกล่าว

จากการที่หนังสือพิมพ์หลายฉบับในช่วงนั้นออกข่าวเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง ทำให้ทางวัดเผยแพร่จดหมายข่าว ออกหนังสือเฉพาะกิจชี้แจงเรื่องราว และชี้แจงผ่านสื่อวิทยุ โดยย้ำถึงความถูกต้องเชิงกฎหมายของการซื้อขายและพยายามชี้ให้เห็นว่า ที่ดินรอบๆ วัดกำลังค่อยๆ กลายไปเป็นที่ดินจัดสรรรองรับการเติบโตของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ฝ่ายชาวนาที่ไม่ได้เป็นชาวนาเช่าที่ในเขตวัดแต่มาร่วมเดินขบวนด้วยนั้น อาจมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับนายทุนค้าที่ดินที่พยายามกระพือเรื่องดังกล่าวเพื่อที่ว่าหากประสบความสำเร็จจะได้รับซื้อที่ของวัดต่อจากชาวนาอีกทอดหนึ่ง นอกจากนั้น วัดยังได้ชี้แจงเหตุผลที่ต้องขยายวัดตอบโต้ข้อกล่าวหาของสื่อมวลชนที่ว่าวัดเป็นพวกพุทธพาณิชย์ว่า วัดตั้งเป้าหมายจะให้ที่ดิน ๒,๐๐๐ ไร่ เป็นสถานที่ใช้ประกอบศาสนพิธีของชาวพุทธระดับชาติและระดับโลกได้อย่างสง่างาม... ให้มีหอประชุมใหญ่เพื่อประชุมสังฆะทั่วโลกได้ไม่ต่ำกว่า ๑๐,๐๐๐ รูป ... ให้มีห้องสมุดพุทธศาสนาแห่งโลก ... ให้เป็นศูนย์กลางจัดนิทรรศการทางพุทธศาสนาที่สมบูรณ์ที่สุด ... ให้เป็นสถานที่ที่เป็นปอดเมืองให้ประชาชนมาอาศัยพักผ่อนหย่อนใจ ...^๕ วิธีชี้แจงและการอ้างเหตุผลที่ยืนอยู่บนความถูกต้องตามตัวบทกฎหมายดังกล่าวมุ่งสื่อความไปยังผู้รับสารที่มีโลกทัศน์และตรรกแบบเมืองสมัยใหม่ที่ยอมรับความถูกต้องของระบบกรรมสิทธิ์เอกชนภายใต้กฎหมาย และสะท้อนให้เห็นว่าวัดมีเป้าหมายเพื่อชุมชนโลก ไม่ใช่มุ่งเฉพาะชุมชนท้องถิ่น

แม้ว่าวัดจะพยายามสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้าน แถบดังกล่าวด้วยการสร้างงาน คือจ้างชาวบ้านแถบนั้นเข้ามาเป็นค่านสวนหรือคนงานก่อสร้างบางส่วน แต่ความห่างเหินเมินเฉยก็เห็นได้ชัดเจนเมื่อพระของวัดออกบิณฑบาต น้อยครั้งนักที่จะได้รับบาตรจากชาวบ้านของชุมชนเดิมแถบนั้น ส่วนใหญ่ต้องไปบิณฑบาตในหมู่บ้านจัดสรรที่สร้างขึ้นใหม่มากกว่า หรือมีจะนั้นก็ต้องรับบาตรจากผู้ที่เข้ามาอยู่ตรงคัดังในวัดนั่นเอง มีคำกล่าวที่รู้จักกันดีในหมู่เจ้าหน้าที่วัดว่า 'ใกล้อยู่ที่ไกล ไกลอยู่ที่ใกล้' อันเป็นการเปรียบเทียบว่าผู้ที่อยู่ใกล้วัด

(คือชาวบ้านแถบวัด) กลับเป็นเสมือนผู้อยู่ไกลเพราะไม่เคยมาวัด ขณะที่สมาชิกต่างจังหวัดของวัดแม่จะอยู่ไกลเพียงใดก็ยังมาร่วมกิจกรรมเสมอ ๆ

๓.๒.๒ การสร้างองค์กรรมชากในหมู่นักศึกษา : โครงการธรรมทายาทและเครือข่าย ชมรมพุทธ

การให้ความสำคัญกับกลุ่มคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ในฐานะที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่ศาสนา และเป็นผู้สร้างวัดให้เป็น 'วัดของอนาคต' นั้นเห็นได้จากกระบวนการคัดเลือกบุคลากร ทั้งพระและเจ้าหน้าที่ฆราวาสที่มีความเป็นระบบและพิถีพิถันในการคัดเลือกซึ่งได้กล่าวไปแล้วในบทก่อน อย่างไรก็ตาม การได้บุคลากรที่มีคุณภาพก็มิใช่จะทำได้ง่ายๆ ส่วนหนึ่งก็เพราะ แรงจูงใจและผลตอบแทนรูปธรรมที่วัดเสนอจะไม่มีเสน่ห์เท่างานประเภทอื่น และเมื่อมาทำแล้ว ก็เป็นงานที่เรียกร้องความอดทนและความทุ่มเทสูงมาก มีหลายรายที่มาทดลองงานแล้วก็ไม่สามารถปรับตัวได้ จำนวนเจ้าหน้าที่ที่มีอยู่จะมีงานล้นมือตลอดเวลา ไม่สัมพันธ์กับปริมาณงาน จำต้องอาศัยกำลังเสริมของ 'กลุ่มอาสาภิกษุญานมิตร' คือ สมาชิกฆราวาสที่มีได้เป็นเจ้าหน้าที่ประจำ ดังนั้น วัดต้องหาวิธีการสร้างฐานให้กับกระบวนการป้อนกำลังคนที่มีคุณภาพตามที่ต้องการเข้าสู่วัดตลอดจนปลูกฝังอุดมการณ์ของวัดในหมู่คนรุ่นใหม่ วิธีดีที่สุดก็คือ หล่อหลอมพวกเขาตั้งแต่ก่อนเรียนจบ สิ่งนี้จึงทำให้โครงการธรรมทายาท การบรรพชาภาคฤดูร้อน และการพยายามสร้างที่มั่นในชมรมพุทธศาสตร์ของมหาวิทยาลัยต่างๆ มีความสำคัญยิ่งในเชิงยุทธวิธีการสร้างกำลังคน

โครงการธรรมทายาทเริ่มครั้งแรกในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๕ มีจุดประสงค์ที่จะอบรมการนั่งสมาธิแบบเข้มข้นในช่วงปิดภาคเรียนฤดูร้อนสำหรับนักศึกษาชาย เน้นฝึกทั้งความอดทนทางกายและใจ รุ่นแรกเป็นรุ่นที่ได้รับความนิยมว่า 'รุ่นทนายตา' เนื่องจากการสมათานศีลแปด นอกหลักสูตรต่างๆที่ไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวก

สะดวกต่างๆ ดินดีสามสี่ลิบห้า นั่งสมาธิวันละ ๔ ชั่วโมง สลับกับการฟังธรรมเป็นเวลาเกือบหนึ่งเดือนนั้น มิใช่ของง่ายเลย รุ่นแรกนี้มีผู้เข้ารับการอบรม ๖๐ คน และไม่น่าประหลาดใจที่เป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ถึง ๔๐ คน เพราะผู้นำวัดกลุ่มบุกเบิกส่วนสำคัญก็มาจากที่นั่น และหลังจากการอบรมไม่นาน ธรรมทายาทเครือข่ายเกษตรศาสตร์กลุ่มหนึ่งก็ร่วมกันฟื้นฟูชมรมพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ขึ้นมาใหม่ ภายใต้การสนับสนุนและแนะนำอย่างใกล้ชิดของ ท่านธัมมชโย และท่านทัตตชีโว ชมรมพุทธศาสตร์ช่วงนี้เข้มข้นไปด้วยสปีริตบุกเบิก พรหมคอดทน สามัคคี เน้นเหนียวคล้ายคลึงกับสปีริตในช่วงสร้างวัด กิจกรรมหลักของชมรมพุทธฯ ซึ่งต่อมากลายเป็นแม่แบบให้ชมรมพุทธฯ อื่นๆ ในเครือข่ายพระธรรมกาย ก็คือ การรื้อฟื้นประเพณีไหว้ครู การตักบาตรต่อเนื่องทุกสัปดาห์ การจัดนิทรรศการพุทธศาสนาการลงนามฉันทะธรรมกายงานเหล่านี้จะเน้นที่ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความประณีตงดงามในการจัดสถานที่ จัดรายละเอียดต่างๆ และความพร้อมเพรียงของขั้นตอนพิธี ผู้พบเห็นจะรู้สึกได้ถึงการผลิตงานเทคนิคการจัดการสมัยใหม่และเทคโนโลยีแสงเสียงเข้ากับบรรยากาศนิยมจารีตประเพณี

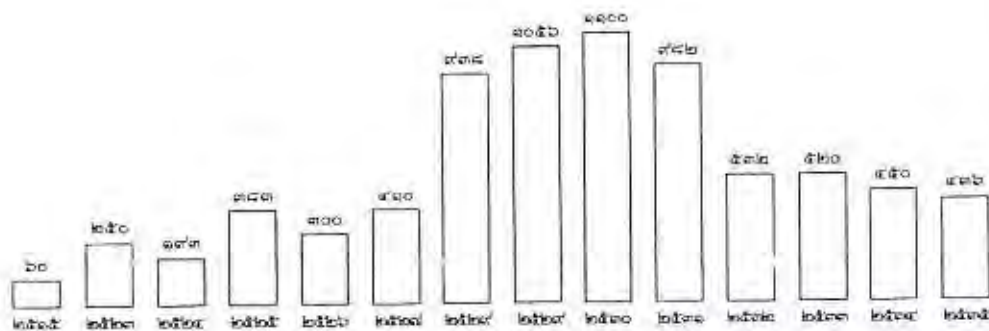
กิจกรรมสำคัญที่สุดของชมรมพุทธฯ ก็คือการสานต่อและขยายโครงการธรรมทายาท ในช่วงแรกนี้ (ปี พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๒๑) ยังไม่มีการบวชภายหลังการอบรม หลังปี พ.ศ. ๒๕๒๒ (ซึ่งยังอยู่ในช่วงการก่อสร้างโบสถ์) จึงเพิ่มระยะเวลาการอบรมเป็น ๒ เดือน โดยเพิ่มความเข้มข้นด้วยการฝึกร่างกายคล้ายการฝึก ร.ด. ก่อนอบรมสมาธิ และหลังจากผ่านการอบรม ๑ เดือนแล้ว จะมีการบรรพชาอุปสมบทที่วัดเบญจมบพิตร ระยะการถือบวชคือหนึ่งเดือนเช่นกัน ชมรมพุทธศาสตร์จากสถาบันต่างๆ ร่วมกันเป็นคณะกรรมการจัดงานบรรพชา การเลือกสถานที่ทำพิธีบรรพชาที่วัดเบญจมบพิตรอันเป็นวัดหลวงซึ่งมีพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ในมหาเถรสมาคมเป็นเจ้าอาวาส และยังคงทำพิธีบรรพชาที่นั่น

ต่อเนื่องมาแม้หลังจากการสร้างโบสถ์ที่วัดพระธรรมกาย
จะแล้วเสร็จก็ตาม แสดงให้เห็นว่า การสร้างเครือข่าย
ความสัมพันธ์กับพระราชาคณะชั้นสูงเป็นสิ่งที่วัด
ให้ความสำคัญมาตลอด โครงการบรรพชาที่วัดหลวง
เป็นเสมือนการบอกกล่าวทางอ้อมแก่ประชาชน เจ้า-

หน้าที่รัฐรวมทั้งพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ที่จับตามอง
ความเคลื่อนไหวของวัดว่าวัดมีจุดประสงค์จะสร้างคนให้
เป็นคนดีตามกรอบของพุทธศาสนาของรัฐไทย มิได้
คิดจะแยกตัวเป็นอิสระอย่างที่อาจมีบางคนกล่าวหา

กราฟแสดงจำนวนผู้เข้าอบรมในโครงการอบรมธรรมทายาทและอุปสมบทหมู่

ตั้งแต่ปี ๒๕๑๕-๒๕๓๕

หมายเหตุ ช่วงปี ๒๕๑๕-๒๕๒๒ จำนวนปีละ ๖๐ คน (ปี ๒๕๒๐ ไม่มีการฝึกอบรม)

ที่มา: ศูนย์วิชาการวัดพระธรรมกาย

โครงการธรรมทายาทเป็นช่องทางสำคัญของการหล่อ
หลอมอุดมการณ์ของวัดในหมู่นักศึกษา ช่วยให้วัดได้บุคลากร
ที่มีคุณสมบัติตามต้องการมาร่วมงานในระยะยาวได้ ธรรม
ทายาททุกรุ่นจะมีหนังสืออนุสรณ์ที่ระลึกประจำรุ่น มีการ
ทำทะเบียนที่อยู่ รุ่นที่ผ่านการอบรมจะมีการพบปะสังสรรค์
เป็นครั้งคราว มีบางรายที่สมัครเข้าเป็นเจ้าหน้าที่ประจำของ
วัดหลังการอบรม และหลังจากนั้น บางรายก็อุทิศตัวบวชไม่
สึก ในปีหลังๆ เมื่อโครงการ ประสบความสำเร็จโดยยอด
ผู้เข้าร่วมสูงมากขึ้น (ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เพิ่มเป็นหนึ่งพันคน)
วัดจึงขยายงานโดยเพิ่มโครงการธรรมทายาทหญิง (อายุ
๑๔-๒๕ ปี) ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ และโครงการยุวธรรม
ทายาทขึ้นอีก หน้าที่สำคัญ อย่างหนึ่งของสมาชิกชมรม

พุทธศาสตร์ก็คือ การชักชวนนักศึกษาอื่นมาเข้า
โครงการ รุ่นพี่ๆ ช่วยติวรุ่นน้องถึงเทคนิคการชักชวน
ซึ่งเราจะพบการติวเข้มในลักษณะเดียวกันนี้ในกลุ่ม
กัลยาณมิตรที่ไปบอญญ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ วัดจัด
พิมพ์ 'คู่มือการชวนธรรมทายาท' ขึ้นซึ่งสองวิธี
ชักชวนสมาชิกที่เป็นระบบ เป็นขั้นตอน ผู้ชักชวน
ต้องทำการบ้านอย่างดีในเรื่องความรู้ด้านธรรมและการ
มีมนุษยสัมพันธ์ การสร้างบุคลิกภาพที่อ่อนน้อม แต่
ดูน่าเชื่อถือต้องชัดเจนมั่นคงในเป้าหมายที่จะชักชวน
มีวาทศิลป์ ที่สำคัญต้องมีเทคนิคเชิงรุกที่ไม่น่าวล คือ
การตามติดผู้ที่เป็นเป้าหมายขอที่อยู่และเบอร์โทรศัพท์
และหมั่นติดต่ออย่าให้ขาดช่วง

สโตร์เชิงรุกเช่นนี้เองที่ก่อปัญหาในการขยายเครือข่ายชมรมพุทธศาสตร์ไปยังมหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษาอื่นๆ แม้ว่าโดยตัวเลขดูเหมือนว่าชมรมพุทธศาสตร์จะประสบความสำเร็จอย่างงดงามในการขยายตัว จากเครือข่าย ๑๘ สถาบันอุดมศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ มาเป็นชมรมพุทธศาสตร์ ๕๐ สถาบันในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงแล้วแกนนำที่แท้จริงอยู่ที่ชมรมพุทธฯ เกษตรศาสตร์และจุฬาฯ ส่วนธรรมศาสตร์และรามคำแหง ก็มีสมาชิกแข็งขันอยู่จำนวนหนึ่ง แต่อีกหลายๆ สถาบันก็เข้ามาอยู่ในเครือข่ายเพียงแต่ชื่อเท่านั้น มิได้มีบทบาทแข็งขันแต่อย่างใด การขยายตัวของชมรมพุทธฯ มีขึ้นหลังความสำเร็จในการช่วงชิงการเป็นผู้นำที่ชมรมพุทธฯ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงปี ๒๕๒๐-๒๕๒๑ โดยนักศึกษาคณะแพทยจุฬาฯ สายวัดพระธรรมกายสามารถชนะเลือกตั้งเป็นประธานชมรมได้ และประธานชมรมคนนี้เองต่อมาก็ได้บวชเป็นท่านเมตตานันโทภิกขุ ผู้มีบทบาทสำคัญในการปรับโครงสร้างการบริหารวัด ความสำเร็จดังกล่าวส่วนหนึ่ง นอกจากความสามารถเฉพาะตัวของผู้นำนักศึกษาแล้ว ยังมาจากการใช้ยุทธศาสตร์เชิงรุก การเตรียมการที่ดี การชักชวนผู้สนับสนุนมาลงคะแนนอย่างพร้อมเพรียง ในขณะที่ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับสายวัดมิได้รวมพลเป็นปีกแผ่นเท่าอย่างใดก็ตาม ลีลาเชิงรุก และการเรียกร้องให้มีแบบแผนเดียวกัน เช่น เน้นการนั่งสมาธิแบบธรรมกาย เน้นความพร้อมเพรียงในพิธีกรรมและในกิจกรรมอื่นๆ เช่น การสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็นและนั่งสมาธิทุกวันในชมรม เหล่านี้ก่อให้เกิดความอึดอัดขัดข้องแก่นักศึกษาที่ปฏิบัติธรรมสายอื่นและต้องการความเป็นตัวของตัวเอง เมื่ออึดอัดมากเข้าก็มีทางออก ๒ ทาง คือออกไปเสียจากชมรม ปล่อยให้สายวัดยึดชมรมไป หรือหากกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยมีเสียงสนับสนุนมากพอก็จะรวมตัวกันต่อต้าน ซึ่งมีทั้งต่อต้านเงียบๆ แต่เพียงในที่และต่อต้านเปิดเผย

กรณีตัวอย่างที่วัดไม่ประสบความสำเร็จในการผนวกชมรมพุทธฯ คือ กรณีของชมรมพุทธศาสตร์ศิริราช และ

ชมรมพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในขณะที่กลุ่มที่ศิริราชซึ่งเกาะกลุ่มแน่นแฟ้นและมีแนวปฏิบัติเอนเอียงมาทางสายพระป่าและท่านพุทธทาสไม่ได้แสดงการต่อต้านที่เปิดเผยนั้น ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่มีการกระทบกระทั่งที่ชัดเจนกว่า ที่นี้มีชมรมพุทธศิลป์กลางซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากชมรมพุทธฯ ของแต่ละคณะ ชมรมพุทธศิลป์กลางเป็นชมรมหนึ่งของสโมสรนักศึกษา เดิมทีในชมรมพุทธศิลป์กลางมีผู้ปฏิบัติแตกต่างกันหลายแนวทาง แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ ต่อมากลุ่มสายวัดพระธรรมกายเริ่มมีบทบาทเพิ่มขึ้นภายหลังจากการจัดนิทรรศการ 'ทางก้าวหน้า' ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ซึ่งในช่วงนั้นเป็นช่วงที่วัดมุ่งขยายโครงการธรรมทายาทอยู่พอดี ธรรมทายาทภาคเหนือที่เข้มแข็งยุคนั้นเป็นกลุ่มนักศึกษาคณะแพทยที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งพยายามหาสมาชิกเพิ่มขึ้นและพยายามสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นประธาน ชมรมพุทธศิลป์กลาง แต่ก็มิได้ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ในการเลือกตั้งประธานชมรมพุทธศิลป์กลาง มีความพยายามจากสมาธิกสายวัด ที่จะสมัครเข้าเป็นประธานชมรมอีก แต่ก็พบกับการต่อต้านจากกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับสายวัด ซึ่งสั่งสมความอึดอัดและความระแวงสโตร์เชิงรุก การเรียกร้องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตลอดจนการยึดมั่นในแนวปฏิบัติแนวเดียว ในที่สุดสมาธิกจากกลุ่มวัดพระธรรมกายประสบความสำเร็จได้เพียงตำแหน่งรองประธานชมรม และเมื่อพบว่ากลุ่มสายอื่นรวมตัวกันแข่งขัน สายวัดจึงแก้ปัญหาด้วยการตั้งกิจกรรมในแบบของตนแยกออกมา จัดต่างหาก ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ กลุ่มวัดพยายามแยกตัวออกอย่างเป็นทางการยิ่งขึ้นด้วยการขออนุญาตอธิการบดีจัดตั้งชมรมของตนขึ้นมาใหม่ในชื่อว่าชมรมพัฒนาบุคลิกภาพและจริยธรรม มีการแจกแบบสอบถามความคิดเห็นเรื่องจริยธรรมนักศึกษาไปยังอาจารย์และนักศึกษา และนำเสนอผลการสำรวจด้วยกราฟและสถิติเพื่อประกอบเหตุผลที่ควรจัดตั้งชมรมใหม่ ทำให้ฝ่ายสมาธิกเก่าใน

ชุมชนพุทธฯ กลางเพิ่มความระแวดระวังครอบงำจากวัด และเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นก้าวรุษที่จะนำสู่ความแตกแยกกลับสน จึงออกโรงคัดค้านอย่างแข็งขันในที่ประชุมสโมสรนักศึกษา จนทำให้ความพยายามจัดตั้งชมรมใหม่ไม่ประสบผลสำเร็จ จากนั้นมากลุ่มสายวัดจึงจำกัดการขยายตัวได้เพียงในระดับคณะบางคณะ เช่น คณะแพทย์ เทคนิคการแพทย์ และวิศวกรรมศาสตร์ ส่วนที่มหาวิทยาลัยเกษตรแม่โจ้นั้น ความสัมพันธ์กับวัดเป็นไปในระดับผู้บริหารระดับสูงบางคน แต่ในส่วนของนักศึกษานั้น มิได้มีการรวมตัวเป็นปึกแผ่นแต่อย่างใด ส่วนการขยายตัวไปในสถาบันศึกษาอื่นๆ ในเชียงใหม่ เช่น สถาบันราชภัฏ และสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ในช่วงปี ๒๕๓๓-๒๕๓๔ นั้นก็ทำผ่านอาจารย์และผู้บริหารบางคนของสถาบันเท่านั้น มิได้สร้างกลุ่มย่อยอีกในหมู่นักศึกษา อย่างไรก็ตามนโยบายโดยรวมของวัดจะมุ่งความสนใจและให้ความสำคัญกับสถาบันอุดมศึกษาที่เป็นแกนหลักในท้องถิ่นมากกว่า^๕

ในเรื่องการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ กลุ่มนักศึกษายาววัดประสานงานกับกลุ่มสมาธิกัลยาณมิตรในเชียงใหม่ด้วย และร่วมกันจัดกิจกรรมประจำปีคือ การบวชสามเณรลูกแก้ว และจัดงานยี่เป็งสันทราย ลักษณะการจัดงานทั้งสองจะแสดงแบบแผนความสัมพันธ์อันเป็นแบบฉบับของชาววัด คือ การพยายามสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดีและแน่นแฟ้นกับข้าราชการท้องถิ่น ทั้งระดับอำเภอและจังหวัด นักธุรกิจ ตลอดจนพระผู้ใหญ่ฝ่ายปกครองในท้องถิ่น ในงานอุปสมบทที่จังหวัดต่างๆ มักจะเชิญพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ระดับเจ้าคณะจังหวัดหรือเจ้าคณะอำเภอมาเป็นพระอุปัชฌาย์ ในบางครั้งจะเชิญเจ้าคณะจังหวัดใกล้เคียง เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอมารวมด้วย นอกจากนั้น กลุ่มแขกหรือจิตอาสารับเชิญก็มักจะมี นายอำเภอศึกษาธิการจังหวัดและอำเภอ ตำรวจชั้นผู้ใหญ่ กำนัน และผู้บริหารระดับสูงของสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นร่วมด้วย การเข้าใจและเข้าถึงจารีตถ้อยทีถ้อยอาศัยแบบอุปถัมภ์ ตลอดจน

การเข้าหา ‘ให้ถูกคน’ เป็นหัวใจของยุทธศาสตร์การขยายตัวดังจะกล่าวต่อไปข้างล่างนี้

๓.๒.๓ การจัดองค์กรสมาธิกัลยาณมิตร: กลุ่มอาสา กัลยาณมิตร

สมาธิกัลยาณมิตรที่มาวัดทุกวันอาทิตย์นั้น มีการจัดตั้งขึ้นเป็นกลุ่มเรียกว่า กลุ่มกัลยาณมิตร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ มีกลุ่มสมาธิดังกล่าวอยู่ ๖๒ กลุ่มทั่วประเทศ ที่น่าสังเกตก็คือ กลุ่มดังกล่าวมีชื่อไม่เป็นทางการที่เรียกขานกันในหมู่ชาววัดอีกชื่อหนึ่งว่า ‘กองเสบียง’ ซึ่งสะท้อนทัศนะของวัดที่ให้ความสำคัญแก่กลุ่มกัลยาณมิตรในฐานะที่เป็นช่องทางได้มาซึ่งทรัพยากร ท่านเจ้าอาวาสจะเป็นผู้ตั้งชื่อที่เป็นมงคลให้กลุ่มแต่ละกลุ่ม ทุกกลุ่มจะมีหัวหน้าซึ่งท่านเจ้าอาวาส หรือ เจ้าหน้าที่ระดับสูงเป็นผู้เลือกสรร กลุ่มทั้งหมดนี้อยู่ในความดูแลของหน่วยงานบริหารส่วนกลางที่เรียกว่า ‘อาสา กัลยาณมิตร’ ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ระดับบริหารและพระภิกษุเป็นผู้ดูแล งานหลักของหน่วยงานดังกล่าวก็คือ สร้างความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นให้กลุ่มและช่วยให้แต่ละกลุ่มสามารถขยายเครือข่ายกลุ่มตนได้ ในช่วงระยะแรกของการสร้างวัด ยังไม่มีการจัดตั้งกลุ่มเป็นทางการ ชาววัดยุคแรกจับกลุ่มกันขึ้นมาเองโดยอิสระตามลักษณะความสัมพันธ์ส่วนตัว ต่อมายุคพัฒนาการก้าวกระโดดเกิดขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ซึ่งเป็นช่วงที่มีการขยายตัวอย่างมากด้านพื้นที่วัด ด้านการปรับระบบวิปัสสนากรรมฐานและระบบบริหารอย่างเป็นทางการ ตลอดจนการเพิ่มของสมาธิกรรมทายาท ในปีนี้เองที่มีการจัดตั้งกลุ่มกัลยาณมิตรอย่างเป็นทางการโดยจัดตั้งทั้งหมด ๒๒ กลุ่มใน ๒๒ จังหวัด มี ๑๐ กลุ่มอยู่ในภาคกลาง ๘ กลุ่มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒ กลุ่มที่ภาคใต้ ๒ กลุ่มที่ภาคชายฝั่งทะเลตะวันออก และ ๑ กลุ่มในภาคเหนือ^๖ กลุ่มเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีอยู่แล้ว และวัดสนับสนุนให้หาและขยายเครือข่ายต่อไป ในส่วนของเขตกรุงเทพฯ ‘กลุ่มสามัคคีธรรม’ ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด มีสมาธิกว่าร้อยละสิบได้รับบัญชาจากท่านเจ้าอาวาสให้แยกออกเป็น ๑๐ กลุ่มย่อย ทั้งนี้เพื่อให้

เกิดความคล่องตัวในการบริหารควบคุมอย่างหนึ่ง และเพื่อกระตุ้นให้กลุ่มที่เกิดใหม่รู้สึกคลั่งในการสร้างผลงานและขยายกลุ่มของตน นอกจากนี้ ยังมีการจัดตั้งกลุ่มใหม่ ๆ ขึ้นตามจุดจอตรกที่นัดพบในวันอาทิตย์อีกด้วย เมื่อมาถึงวัดในวันอาทิตย์ กลุ่มต่างๆ นี้จะมีที่นั่งประจำกลุ่มในสภารธรรมกาย มีป้ายชื่อประจำกลุ่ม และมักจะรับประทานอาหารตลอดจนมีกิจกรรมร่วมกัน

เนื่องจากกลุ่มย่อยนี้มีความสำคัญ ผู้วิจัยจึงจะขอกล่าวถึงรายละเอียดเท่าที่จำเป็นดังต่อไปนี้

จำนวนสมาชิกในแต่ละกลุ่มกัลยาณมิตร อาจแตกต่างกันไปได้มากตั้งแต่กลุ่มละ ๕ คน ไปจนถึงเกินร้อยขึ้นไป ทั้งนี้ขึ้นกับความสามารถและคุณสมบัติของหัวหน้ากลุ่มเป็นสำคัญว่าจะสามารถทำให้กลุ่มเกาะกันได้เหนียวแน่น สร้างพลังกลุ่มให้เกิดและเติบโตได้มากเพียงใด โดยปกติท่านเจ้าอาวาสหรือเจ้าหน้าที่ศูนย์ส่วนงานอาสาสมัครจะเป็นผู้เลือกหัวหน้ากลุ่ม แต่ก็มักจะเลือกผู้ที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกกลุ่มอยู่แล้ว หน่วยอาสาสมัครฯ จะจัดประชุมหัวหน้ากลุ่มเป็นประจำเพื่อวางแผนงาน หัวหน้ากลุ่มจะรับทราบนโยบายจากส่วนกลาง เจ้าหน้าที่งานอาสาสมัครฯ จะได้รับทราบข้อมูลล่าสุดเกี่ยวกับกลุ่ม มีการปรึกษาการนำไปปฏิบัติ คุณสมบัติสำคัญของหัวหน้ากลุ่มนอกเหนือจากความสามารถหรือริ้นและความสามารถเฉพาะตัวอย่างอื่นแล้วที่จำเป็นอย่างยิ่งคือเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนบุคคลของเขา

ข้อมูลที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ทั้งหมดนี้ ได้มาจากการสัมภาษณ์หัวหน้าและแกนนำหรืออดีตแกนนำกลุ่มกัลยาณมิตร เนื่องจากการเก็บข้อมูลภาพรวมโดยการใช้สถิติไม่อาจทำได้เพราะทางวัดไม่สะดวกใจที่จะให้เก็บข้อมูลดังกล่าว ยกเว้นแต่ข้อมูลสถิติบางส่วนที่วัดจัดพิมพ์เผยแพร่อยู่แล้ว ความยืดหยุ่นของวัดที่จะให้ข้อมูลส่วนลึกเกี่ยวกับสมาชิกนี้เป็นที่เข้าใจได้ เนื่องจากในบริบทของช่วงที่มีการขัดแย้งกับชาวนา ส่วนใหญ่ของ

ชาวที่ออกมาทำให้ภาพลักษณ์ของวัดไปในแง่ลบ ดังนั้นนับแต่กรณีดังกล่าวเกิดขึ้น เจ้าหน้าที่วัดระดับสูงจะรู้สึกละเอียดอ่อนระวังระไวเป็นพิเศษกับการให้ข้อมูล นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว การสร้างเครือข่ายสมาชิกวงในนี้เป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่สุดของการจัดตั้งและควบคุมกลุ่มสมาชิกทั้งหมด ข้อมูลเกี่ยวกับเครือข่ายจึงเปรียบเสมือนกล่องดวงใจที่ต้องหวงแหน ตัวเลขจำนวนสมาชิกกัลยาณมิตรจึงไม่เป็นที่เปิดเผย แต่ ท่านรองเจ้าอาวาสเคยบอกผู้วิจัยว่า สมาชิกประจำของกลุ่มกัลยาณมิตรมีราวๆ ๕,๐๐๐ คน^๑ อย่างไรก็ตาม หลวงพ่อทั้งเจ้าอาวาสและรองเจ้าอาวาสก็ยังเมตตาอนุญาตให้ผู้วิจัยสัมภาษณ์สมาชิกและเจ้าหน้าที่ของวัดได้ ดังนั้น ในการสัมภาษณ์สมาชิกระดับหัวหน้ากลุ่ม ผู้วิจัยจึงขอลงนามจริงของผู้ให้ข้อมูล และตัวอักษรย่อของชื่อนั้นก็เป็นชื่อสมมติด้วย

ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์หัวหน้ากลุ่มผู้หนึ่ง เป็นหญิงวัยกลางคน ใจดีแต่ไม่มีคุณสมบัติผู้นำและกระตือรือร้นเท่าหัวหน้ากลุ่มอื่นๆ คน เธอได้รับคัดเลือกโดยท่านเจ้าอาวาสเองให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากลุ่ม เธอมาจากครอบครัวข้าราชการระดับสูง เป็นสายสกุลที่รู้จัก นับถืออย่างกว้างขวางในจังหวัดแห่งหนึ่งของภาคใต้ มาหลายชั่วอายุคน เธอเล่าให้ฟังอย่างอารมณ์ดีว่าตัวเธอเองนั้นไม่มีความสามารถและเทคนิคกลยุทธ์ของการสร้างและกระชับความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ดังนั้นลูกกลุ่มที่แข็งขันของเธอจึงค่อยๆ ถูกเกี่ยวไปอยู่กลุ่มอื่นกันทีละคนสองคน จนกระทั่งกลุ่มของเธอเหลือกันอยู่เพียง ๔ คน อย่างไรก็ตาม แม้เธอเองจะเป็นคนพูดไม่เก่ง เธอก็เพียงแค่พาเจ้าหน้าที่หรือเพื่อนที่มีวาทศิลป์ๆ ไปให้รู้จักกับบรรดาผู้ใหญ่หรือผู้กว้างขวางที่รู้จักหรือเกี่ยวข้องกับตระกูลของเธอ ดังนั้นแม้กลุ่มของเธอจะเล็ก แต่ในงานบุญแต่ละครั้งก็มักสามารถรวบรวมยอดบริจาคได้เป็นเรือนแสนขึ้นไปเสมอ เธอสรุปให้ผู้วิจัยฟังว่า

‘หัวใจสำคัญของการขยายกลุ่มโดยเฉพาะในต่างจังหวัดก็คือ ต้องสร้างสายสัมพันธ์ให้ทุกคน ถ้า

สามารถเข้าถึงข้าราชการหรือนักธุรกิจระดับสูงของจังหวัดได้
ไม่ช้าหรือช่วยความสัมพันธ์ก็จะค่อยๆ ขยายไปเอง”

การสร้างเครือข่ายของ key persons เพื่อขยาย
กลุ่มนี้ ก็เห็นได้ชัดเจนในกรณีของศูนย์กัลยาณมิตรภาค
เหนือเช่นกัน แขนงของภาคเหนือตอนบนอยู่ที่จังหวัด
เชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน การขยายขึ้นมาที่ภาคเหนือ
เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ความเหนียวแน่นของ
ศิษย์เก่าเกษตรศาสตร์ทำให้อาจารย์ผู้หนึ่งที่คณะเกษตร
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเคยเป็นเพื่อนของ
ท่านรองเจ้าอาวาสเป็นหัวแรงสำคัญในการก่อตั้งกลุ่ม
โดยรับเป็นประธานศูนย์กัลยาณมิตรในระยะแรก
นอกจากนั้น ภรรยาของผู้บริหารระดับสูงของมหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ท่านหนึ่งก็เข้ามาทำงานเป็นผู้ประสานงาน
กลุ่มด้วย ต่อมา หัวหน้ากองอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ
ในยุคนั้นก็เข้ามาช่วยเป็นประธานศูนย์กัลยาณมิตรคน
ที่สอง ประธานศูนย์ในยุคแรกนั้นได้มาจากการเลือกของ
สมาชิกในท้องถิ่นนั่นเอง และประธานจะเลือกคณะ
กรรมการมาช่วยงานอีกราว ๑๐ คน สมาชิกในกลุ่มแกน
นำยังประกอบไปด้วยผู้มีอาชีพแพทย์และอาจารย์อีก
จำนวนหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ คหบดีท้องถิ่นผู้หนึ่ง
บริจาคที่ดินราว ๒๕ ไร่ใกล้มหาวิทยาลัยเกษตรแม่โจ้
ให้ถาวรุดงคสถานล้านนา เมื่อแล้วเสร็จ ทางวัดพระ
ธรรมกายก็ได้ส่งพระภิกษุจากส่วนกลางเวียนกันขึ้นมาดูแล
ศูนย์กัลยาณมิตรก็ได้ย้ายสำนักงานจากในตัวเมืองมาอยู่
ที่ถุดงคสถานนี้ ถุดงคสถานจึงกลายเป็นศูนย์รวมที่
สมาชิกกัลยาณมิตรและกลุ่มนักศึกษาจะมาพบปะกันทุก
วันอาทิตย์ที่ ๓ ของเดือน

ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๑ อันเป็นช่วงที่ต้องมีการ
เลือกประธานศูนย์กัลยาณมิตรคนใหม่ ปรากฏว่าท่าน
เจ้าอาวาสเลือกผู้ใกล้ชิดผู้หนึ่งให้เป็นประธาน ซึ่งมี
ตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาสมทบศาลเยาวชนและครอบครัว
ของจังหวัดเชียงใหม่ การแต่งตั้งนี้สวนทางกับความรู้สึก
ของสมาชิกในท้องถิ่นบางรายที่อยากให้นุคคลอีกคนหนึ่ง
เป็นมากกว่า ผลก็คือ แม้ประธานคนใหม่จะประสาน

งานกับวัดได้ค่อนข้างดีก็ตาม ทว่ากลับไม่อาจประสาน
กลุ่มในท้องถิ่นให้เหนียวแน่นเช่นในระยะแรกได้ ผู้ที่
ยึดอัดใจมักจะค่อยๆ ถอนตัวออกห่างอย่างเงียบๆ ถ้า
จะร่วมกิจกรรมวัดก็มาคนเดียวโดยไม่ได้เข้าร่วมกลุ่มเป็น
ปีกแผ่น”

สำหรับที่กรุงเทพฯ ยังมีลักษณะการรวมกลุ่มอีก
ประเภทหนึ่งคือการรวมกลุ่มตามจุดออกรถที่จะมาวัดใน
วันอาทิตย์ ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการณ์กลุ่มที่มีจุดขึ้นรถ
ที่พระโขนง ด้วยเหตุผลง่าย ๆ ที่ว่าบ้านผู้วิจัยอยู่ไม่ไกล
จากจุดนัดพบขึ้นรถมากนัก กลุ่มที่เกิดขึ้นมาในระยะหลัง
มักจะจับกลุ่มตามจุดนัดพบขึ้นรถ กลุ่มที่ผู้วิจัยเข้าไป
สังเกตการณ์นี้ โครงสร้างกลุ่มมี ๓ ส่วน คือ ส่วนที่เป็น
แกนนำ ส่วนสมาชิกประจำและสมาชิกรอบนอก ส่วน
แรกคือกลุ่มแกนนำ นอกจากหัวหน้ากลุ่มแล้ว ก็จะมี
สมาชิกที่กระตือรือร้นมาช่วยทำหน้าที่เหรัญญิก และ
ประสานงานอีกราว ๔ ถึง ๕ คน การแบ่งหน้าที่เป็นไป
โดยสมัครใจและมีลักษณะหลวมๆ คือบางครั้ง ช่วยกัน
ในหน้าที่หนึ่งหลาย ๆ คน แต่เหรัญญิกมักมีผู้รับผิดชอบ
คนเดียว ส่วนที่สองคือ สมาชิกประจำ ซึ่งเป็นผู้ที่มาขึ้น
รถทุกสัปดาห์หรือแทบทุกสัปดาห์ มีจำนวนไม่เกิน ๑ คัน
รถบัส สมาชิกประจำในกลุ่มนี้ประกอบไปชนชั้นกลาง
ระดับกลาง เช่น แม่บ้าน เจ้าของร้านค้าย่อย ข้าราชการ
ระดับกลาง และลูกจ้างระดับกลางของภาคเอกชน เมื่อ
ไปถึงวัดแต่ละกลุ่มจะมีที่นั่งประจำในสมาธรรมกาย และ
มีป้ายชื่อกลุ่มปักบนไม้ให้เห็นชัด มีหลายคนที่อาศัย
ขึ้นรถกับกลุ่มหนึ่ง แต่เมื่อไปถึงวัดจะไปนั่งกับอีกกลุ่ม
หนึ่งที่สนิทกันมากกว่า ตรงนี้ชี้ให้เห็นว่าการเคลื่อนย้าย
ระหว่างกลุ่ม เป็นไปได้และไม่มีความเคร่งครัดนัก แม้จะ
ลงทะเบียนเป็นสมาชิกของกลุ่มหนึ่งก็สามารถที่จะไป
ร่วมกิจกรรมกับอีกกลุ่มหนึ่งหรือขอย้ายกลุ่มได้ใหม่ใน
ภายหลัง

สมาชิกประเภทที่สาม คือสมาชิกรอบนอก หมายถึง
ผู้ที่นาน ๆ จะมาวัดสักครั้งหรือจะมาเฉพาะงานบุญใหญ่

การที่ไม่ได้มาประจำ มิได้หมายความว่าผู้นั้นจะไม่มี
ความสำคัญ บางคนอาจไม่สะดวกที่จะมาวัดทุกสัปดาห์
แต่จะไม่ปฏิเสธการร่วมทำบุญ และบางรายก็ทำทีละหลายๆ
วัดจะส่งเสริมให้สมาชิกชักชวนผู้รู้จักให้มาร่วมงานบุญ
ใหญ่มากๆ จนเกิดเป็นค่านิยมที่จะแสดงความสามารถ
ในการชักชวนผู้รู้จักให้มางานบุญใหญ่ กลุ่มที่พระโขนงนี้
ปกติก็มีธวัชคันเดียว แต่ในช่วงบุญใหญ่จำนวนรถจะ
เพิ่มเป็น ๒ หรือ ๓ คันรถ สมาชิกต่างจังหวัดถึงกับ
เหมารถไฟมาทีละหลายๆ ใบก็ยังมี นี่ชี้ให้เห็นความ
สำเร็จของวัดที่สามารถใช้ห่วงโซ่ของสมาชิกประจำวัดคน
ที่อยู่รอบนอกให้มาร่วมกิจกรรมในวาระสำคัญได้

ในแง่ของสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สิ่งที่น่าสนใจ
ก็คือแรงจูงใจที่เกาะเกี่ยวสมาชิกกลุ่มไว้ด้วยกัน สำหรับ
แรงจูงใจทางศาสนา ผู้วิจัยจะกล่าวละเอียดในบทต่อไป
ที่ว่าด้วยความเชื่อและพิธีกรรม ในบทนี้จะกล่าวถึงแรง
จูงใจที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา ผู้วิจัยพบว่าภายในกลุ่มที่ไม่มี
จำนวนสมาชิกมากนักหรือภายในกลุ่มแกนของกลุ่มใหญ่
ความผูกพันส่วนบุคคล และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
และกันมีสูง บางทีเป็นลักษณะของการปรับทุกข์เรื่อง
ปัญหาส่วนตัว บางทีเป็นการช่วยเหลือทางการเงิน ใน
กลุ่มที่นัดพบที่พระโขนง หญิงที่เป็นเจ้าของร้านขาย
หนังสือเล็กๆ ช่วยเพื่อนสมาชิกที่เป็นเด็กหนุ่มตกงาน
ให้มาเป็นลูกจ้างชั่วคราวที่ร้านของเธอ บางครั้งสมาชิก
ของกลุ่มแกนจะร่วมกันจัดไปทอดกฐินหรือผ้าป่าเฉพาะ
กลุ่มของตนตามวัดในต่างจังหวัด (ไม่เกี่ยวกับการจัดการ
ของวัดพระธรรมกาย) อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ ที่
เกาะกลุ่มกันมาตั้งแต่เมื่อสมัยสร้างวัด มีการจัดงาน
ขึ้นเกิดเวียนกันในกลุ่มสมาชิกกลุ่ม ผู้วิจัยเคยเห็นอัลบั้ม
ที่สมาชิกผู้หนึ่งในกลุ่มหลังนี้ได้รับเป็นของขวัญวันเกิด
ประกอบไปด้วยรูปกิจกรรมต่างๆ ที่สมาชิกกลุ่มเคยทำ
ร่วมกัน มีกลอนที่แต่งเองประกอบภาพที่สะท้อนความ
ผูกพันร่วมกันที่ตั้งสมณานานเป็นเวลาหลายๆ ปี ผู้วิจัย
เชื่อว่า กลุ่มที่เกาะกันเช่นนี้ให้ความรู้สึกผูกพันร่วมของ
ชุมชน (gemeinschaft) ที่ขาดหายไปในชีวิตเมืองใหญ่

ลปิตร์ร่วมของชุมชนนี้เป็นพื้นฐานที่แข็งแกร่งของกิจกรรม
ในการดึงดูดทรัพยากรเข้าวัดดังจะได้กล่าวต่อไป

แรงจูงใจอีกประการหนึ่งนอกเหนือจากเหตุผลทาง
ศาสนาที่ดึงดูดสมาชิกให้เข้ากลุ่มก็คือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ
คุณ ว. เป็นเจ้าของบริษัททัวร์แห่งหนึ่ง ซึ่งได้รับชักชวน
ให้มาวัดในช่วงที่กิจการของเขา กำลังประสบภาวะวิกฤต
เขาได้พบกับท่านเจ้าอาวาสซึ่งได้ให้พรแก่เขาให้ผ่านพ้น
วิกฤตและมีความรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้นไป หลังจากนั้นไม่นาน
เขาก็สามารถขยายกิจการและสามารถเพิ่มจำนวนรถทัวร์
ในสังกัดอีก ๑๐ คัน และเขาได้กลายมาเป็นสมาชิกที่
แข็งขันผู้หนึ่งของกลุ่มพระโขนง นอกเหนือจากการบริจาค
ให้วัดครั้งละมากๆ เขายังนำรถบัสของบริษัทมาบริการ
ในกิจการของวัดด้วย หรือหากสมาชิกกลุ่มของเขาจัด
ทัวร์ไปต่างจังหวัดก็ใช้บริการของเขาเช่นกันในราคา
มิตรภาพ ต่อมาเมื่อหัวหน้ากลุ่มนี้เลือกที่จะบวช ทางวัด
ก็คัดเลือก คุณ ว. ให้เป็นหัวหน้ากลุ่มต่อมา จากนั้นเขายัง
เพิ่มความกระตือรือร้นในการขยายกิจการและเครือข่าย
ความสัมพันธ์ของกลุ่ม เขาเป็นผู้จัดกิจกรรมอบรมสมาธิ
ทุกสัปดาห์ที่บ้านหลังใหญ่ของเขาเองที่จังหวัดชายทะเล
ตะวันออกแห่งหนึ่ง เขาเคยกล่าวว่า ศาสนาได้กลายมา
เป็นพลังผลักดันสำคัญของชีวิต อย่างไรก็ตามสิ่งที่ไม่
อาจปฏิเสธได้ก็คือการขยายกิจการทางธุรกิจ ซึ่งสัมพันธ์
อย่างใกล้ชิดและเติบโตไปพร้อมๆ กับการขยายเครือข่าย
ความสัมพันธ์ในแวดวงผู้ประกอบการ

สำหรับตัวอย่างที่เชิงใหม่ สมาชิกระดับแกนนำ
จากส่วนกลางและผู้นำกลุ่มในท้องถิ่นจำนวนหนึ่งได้ลงขัน
กันร่วมทุนเปิดกิจการโรงเรียนอนุบาลพิงค์รัตน์ และ
กำลังจะร่วมกันเปิดโรงพยาบาลอีกแห่งหนึ่งด้วย สมาชิก
ผู้หนึ่งเล่าให้ฟังว่าเพื่อนสมาชิกเคยขอให้ช่วยหาคนมา
ซื้อที่ดินของเขาในตัวเมืองเชียงใหม่ ในยุคที่กิจการ
อสังหาริมทรัพย์เฟื่องฟูนั้น สายสัมพันธ์ในหมู่สมาชิก
ช่วยให้การหาลูกค้าเป็นไปได้ง่ายราวกับ โดยเฉพาะถ้า
เป็นโครงการที่อยู่ใกล้วัดจะมีชาวธรรมกายอุดหนุนกันมาก
ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๓ อันเป็นยุคทองของธุรกิจที่ดิน

มูลนิธิธรรมกายถึงกับกระโดดลงมาทำโครงการอสังหาริมทรัพย์เองในชื่อโครงการตะวันธรรมตะวันตก ซึ่งพื้นที่โครงการอยู่ไม่ไกลจากตัววัดนัก มีการแจกแผ่นพับใบปลิว และมีการประชุมแกนนำกลุ่มภิกษุสามเณรอย่างคึกคักเพื่อโปรโมตโครงการนี้โดยเฉพาะ คอนเซ็ปต์โฆษณาที่ใช้จะเป็นภาพลักษณ์ของการสร้าง ‘ชุมชนวัด’ สมัยใหม่ ที่มีทั้งความสงบ ความสะดวกสบาย และความใกล้ชิดกลุ่มสหายที่เป็นสหธรรมิก นอกจากนั้น การอุดหนุนโครงการยังเป็นการทำบุญทางอ้อมด้วยเพราะรายได้จากโครงการ วัดก็จะนำไปใช้ในงานการเผยแผ่ หลังจากนั้นก็มีโครงการบ้านและที่ดินอื่นๆ เกิดขึ้นตามมา บางโครงการก็ไม่ใช้ของวัดโดยตรงแต่เป็นของสมาชิกระดับนำ แต่โครงการส่วนใหญ่จะอยู่ไม่ไกลจากวัดนัก โครงการตะวันธรรมตะวันตกนี้ เป็นตัวอย่างของการขยายอาณาจักรธุรกิจของวัดที่อาศัยเครือข่ายสมาชิกเป็นฐาน

สำหรับการลงทุนของวัดในธุรกิจอื่นๆ นั้น มีทั้งธุรกิจที่เกี่ยวกับกิจกรรมเผยแผ่ธรรม เช่น การตั้งสำนักพิมพ์

และธุรกิจที่ไม่เกี่ยวกับการเผยแผ่ ดังปรากฏในตารางข้างล่าง อย่างไรก็ตาม เรื่องเกี่ยวกับอาณาจักรธุรกิจของวัดนั้น มีสิ่งที่เป็นข่าวเล่าลือมากมายแต่ก็หาข้อมูลชัดๆ จะแจ้งได้ยากยิ่ง ส่วนใหญ่ของข้อมูลเหล่านั้นเป็นการคาดคะเนเกี่ยวกับสายสัมพันธ์ส่วนบุคคล เช่น ความใกล้ชิดระหว่างหลวงพ่อบุญมาและผู้อาวุโสของวัดหนึ่ง ซึ่งถือกันว่าเป็น ‘เซียน’ ในวงการตลาดหุ้น ครอบครัวของเขาเป็นสมาชิกที่แข็งขันของวัด ทำให้เกิดการคาดคะเนถึงเงินลงทุนจำนวนมหาศาลของวัดในตลาดหุ้น เป็นต้น การคาดคะเนถึงธุรกิจที่ไม่เปิดเผยนี้อีกส่วนหนึ่งยังมาจากการพิจารณายอดเงินบริจาคจำนวนมหาศาลที่วัดได้รับอีกด้วย อันที่จริงยอดเงินบริจาคที่แท้จริงนั้นไม่เคยเป็นที่เปิดเผย ตัวเลขที่ได้รับคงเป็นการคาดคะเนของสมาชิกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบอกรับ เช่น ในงานบุญกฐินในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เพียงงานเดียวยอดเงินบริจาคเชื่อกันว่าสูงถึงมากกว่า ๒๐ ล้านบาท^{๖๖} อย่างไรก็ตาม สมาชิกวัดก็ไม่รู้สึกตะขิดตะขวงใจกับข้อมูลเหล่านี้ตราบเท่าที่เขามั่นใจว่า วัดใช้เงินเหล่านั้นไปเพื่อกิจการศาสนา

ตารางธุรกิจในเครือของวัดพระธรรมกาย

ชื่อบริษัท	ทุนจดทะเบียน	โครงการหรือประเภทธุรกิจ
บริษัท ดูแวด	๑ ล้านบาท	โครงการพัฒนาที่ดินบดินทิตร
บริษัท ดีเวลด์	๑ ล้านบาท	โครงการตะวันธรรม (พัฒนาที่ดิน)
บริษัท เอพริล	๓ ล้านบาท	รับสัมปทาน ๓๐ ปี ในการให้เช่าบ้านพักบนภูกระดึงจากกระทรวงเกษตร
บริษัท คอทกนุ้า	๕ แสนบาท	สำนักพิมพ์
บริษัท บ้านหนูแก้ว	(ไม่ทราบ)	ขายหนังสือ, เสื้อผ้า, ของที่ระลึก
บริษัท บัณฑิตการเกษตร	๑ ล้านบาท	โครงการตะวันทอง (พัฒนาที่ดิน)
บริษัท เมืองแก้วมณี	(ไม่ทราบ)	โครงการอสังหาริมทรัพย์ (คอนโดมิเนียมและอพาร์ทเมนต์)
บริษัท ภูพาน	๑๐ ล้านบาท	โครงการรัตนประ
บริษัท ดีวีเอ็น	(ไม่ทราบ)	โครงการวิภาวันวิลล่า
บริษัท ธรรมกิจนิเวศน์	(ไม่ทราบ)	โครงการธรรมกนิเวศน์

ที่มา : ข้อมูลส่วนหนึ่งจากประชาชาติรายสัปดาห์ ๑๕-๒๒ สิงหาคม ๒๕๓๑

ข้อมูลอีกส่วนหนึ่งผู้วิจัยค้นหามาเองจากวารสารภิกษุสามเณรและการสัมภาษณ์

๓.๓ กระบวนการทำให้ ‘บุญ’ กลายเป็นสินค้า

ดังได้กล่าวไว้แล้วในต้นบทนี้ว่า หน้าที่สำคัญประการหนึ่งของชุมชนฆราวาสในความสัมพันธ์กับวัด ก็คือ การเป็นผู้จัดหาปัจจัยสี่ต่างๆ ถวายวัด (resource supplier) ในบริบทสังคมเมือง แต่ละวัดจำเป็นต้องปรับและจัดการระบบและช่องทางการได้มาซึ่งทรัพยากรเสียใหม่ และในหลายๆ กรณี การปรับตัวดังกล่าวได้นำไปสู่การสถาปนาเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนบุคคลกับผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมือง การปรับในส่วนนี้จึงเป็นจุดสำคัญยิ่งในการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนฆราวาส ในเรื่องดังกล่าว วัดพระธรรมกายเลือกที่จะเป็นฝ่ายกำหนดเสียเอง เลือกที่จะจัดตั้งกลุ่มฆราวาสของวัดเพื่อทำหน้าที่ในส่วนนี้อย่างเป็นระบบ ประเด็นสำคัญที่จะพิจารณาก็คือ การทำให้พิธีทำบุญกลายเป็นหัวใจของแผนยุทธศาสตร์การระดมทุนของวัด ซึ่งย่อมนำไปสู่การปรับมโนทัศน์และความหมายเกี่ยวกับเรื่อง ‘การทำบุญ’ ด้วย

หลวงพ่อดิลกธวัชชีโว ท่านรองเจ้าอาวาสเคยให้สัมภาษณ์นิตยสารฉบับหนึ่งว่า ‘พุทธศาสนามีหลักธรรมที่เป็นอมตะมากมาย ถ้าเทียบเป็นสินค้า ก็ต้องว่าสินค้าเรายอดเยี่ยมด้วยคุณภาพ แต่ปัจจุบันนี้มารเกดถึงไม่คิด’^{๕๒} ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ มูลนิธิธรรมกายจึงจัดพิมพ์เขียวของแผนการตลาดเพื่อโปรโมต ‘สินค้า’ ดังกล่าวเข้าประกวดใน ‘โครงการสุดยอดแผนการตลาด’ ที่จัดโดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสมาคมจัดการธุรกิจแห่งประเทศไทย และได้รับคัดเลือกเป็นหนึ่งใน ๑๙ สุดยอดแผนการตลาดประจำปีนั้น ในหน้าแรกของโครงการที่ส่งเข้าประกวดระบุไว้ชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาเป็นสินค้าคุณภาพเลิศที่ขายไม่ติ เพราะขาดแผนการตลาดที่ดี^{๕๓}

สิ่งที่น่าสนใจคือความเปิดเผยอย่างตรงไปตรงมาในการยอมรับว่าค่านิยมเชิงธุรกิจของสังคมทุนนิยมบริโภคเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับการอยู่รอดของพุทธศาสนา การประสมประสานสองสิ่งนี้เข้าด้วยกันมีความสำคัญ

หากพิจารณาถึงจารีตของพุทธเถรวาทเรื่องความประพฤติของพระสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลกไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางการเมืองหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพราะการเข้าไปยุ่งเกี่ยวมากเกินไปอาจทำให้อิทธิพลของโลกเข้ามาทำอันตรายต่อความบริสุทธิ์ของสมณเพศได้ การรักษาเส้นแบ่งและสมดุลย์ระหว่างโลกียะและโลกุตระนี้จึงสำคัญยิ่งต่อการรักษาความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันสงฆ์ ดังนั้นเราจึงมักได้ยินคำกล่าว ‘จงอยู่ในโลกแต่อย่าติดโลก’ หรือ ‘อยู่ในโลก แต่ให้เหนือโลก’ เสมอๆ ซึ่งเป็นคำเตือนที่สะท้อนถึงลักษณะพิเศษของชุมชนสงฆ์ เมื่อพิจารณาจากจุดนี้ จะเห็นว่าชาววัดพระธรรมกายกำลังเสนอให้จำต้องทบทวนเส้นแบ่งเขตแดนระหว่าง ‘ความศักดิ์สิทธิ์’ และ ‘ความสาธารณ’ เสียใหม่ และยังมีมั่นใจว่าการผนวกค่านิยมเชิงพาณิชย์ซึ่งเป็นเรื่องทางโลกเข้ามานี้ นอกจากจะไม่ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์สูญหายไปแล้ว ยังจำเป็นอย่างยิ่งต่อการทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนาแข็งแกร่งขึ้นด้วย

การประสานค่านิยมเชิงธุรกิจเข้ามานั้น มีหัวใจอยู่ที่การทำให้ ‘บุญ’ กลายเป็นสินค้าและยุทธศาสตร์ที่สำคัญก็คือแผนการตลาด ประการแรก จะต้องอำนวยความสะดวกต่างๆ โดยเฉพาะการทำให้ผู้บริโภค ‘เข้าถึง’ สินค้าได้รวดเร็วและง่ายดาย มาตรการเพื่ออำนวยความสะดวกต่างๆ เริ่มจากความสะดวกในด้านการเดินทางที่วัดจะจัดรถบัสโดยสารไว้ตามจุดนัดพบต่างๆ กว่า ๒๐ จุดในเมืองในตอนเช้าวันอาทิตย์ บริการนี้ไม่มีการเรียกเก็บค่าโดยสาร แต่เมื่อรถออกก็จะมีเจ้าหน้าที่วัดถือธงผ้าขาวมาบอกบุญตามแต่ศรัทธา และระหว่างเดินทางเจ้าหน้าที่ซึ่งได้รับการฝึกมาแล้วนั้นก็คอยเรื่องธรรมให้ฟังมาเวลา รวมทั้งประชาสัมพันธ์บอกข่าวคราวความเคลื่อนไหวใหม่ๆ ให้สมาชิกได้รับทราบ เมื่อถึงวัดที่ชุมนุมประตูทางเข้ามีเจ้าหน้าที่แผนกต้อนรับในชุดเครื่องแบบสีขาวสะอาดตา ยืนเข้าแถวเรียงรายอยู่สองข้างทางพนมมือไหว้พร้อมยิ้มยิ้มกล่าวสวัสดีทักทาย เมื่อเข้าไปข้างในจะเห็นเด่นชัดขนาดใหญ่เรียงรายอยู่สอง

ฟาก บางเดินเท้าขายอาหารราคาถูก บางเดินเท้าขายดอกไม้ธูปเทียน เครื่องสังฆทานต่างๆ บางเดินเท้าขายเทป จิตต์ตัม หนังสือนิพนธ์มะโปโลการ์ด เสื้อผ้าชุดชาวกลดและสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่ธุดงค์ อีกมุมของเดินเท้าดังกล่าวมีบอร์ดนิทรรศการบอกเรื่องราวโครงการใหม่ๆ หรือเสนอเรื่องของการงานบุญที่เพิ่งเสร็จไป เดินเท้าใหญ่ที่สุดเดินเท้าหนึ่งคือเดินเท้าที่จะมีโต๊ะยาวเรียงรายให้ผู้มาเยือนเลือกทำบุญได้ตามใจชอบ ดังนั้นผู้ไปวัดจึงสามารถปลดปล่อยภาระจากจิตใจในการเตรียมและขนอาหารข้าวของเครื่องไทยทานต่างๆ เอาเพียงแค่สตางค์ติดตัวไปก็เพียงพอแล้ว

วัดให้ความสำคัญยิ่งแก่ปัจจัย ๓ P (place, product, promotion) อันเป็นหัวใจของแผนการตลาด ในเรื่องสถานที่ ลักษณะร่มรื่นเป็นระเบียบสบายตา รวมทั้งความเป็นระบบของการจัดผังวัดนั้นได้กล่าวไปแล้วในบทก่อน ความสะดวกและเป็นระบบยังเห็นได้อีกในเรื่องการจัดสร้าง ห้องสุขาโครงอลูมิเนียมที่สามารถยกเคลื่อนที่ได้ถึง ๑,๐๐๐ ห้อง รวมทั้งโรงพยาบาลสนามขนาดย่อมไว้บริการ สำหรับในเรื่องของ product หรือตัวสินค้า นั้น วัดมีเทคนิคมากมายที่จะทำให้สินค้าดูน่าดึงดูด เทคนิคที่สำคัญประการแรกคือจะต้องทำให้ตัวสินค้ามี 'ความหลากหลาย' อีกนัยหนึ่ง คือทำให้ผู้บริโภคเพลิดเพลินกับความรูสึกว่าตนมีโอกาเลือกได้มากกว่าหนึ่ง ดังนั้นจึงต้องมีการคิดค้นรูปแบบใหม่ๆ ของการทำบุญมาเสนอ ตัวอย่างกองบุญที่มีอยู่ คือ กองบุญภัตตาหาร กองบุญธุดงค์ กองบุญน้ำปานะ กองบุญยานพาหนะ กองบุญพิมพ์พระไตรปิฎก กองบุญ ปลั๊กอินก ปลั๊กปลา กองทุนปัญญาบารมี (บริจาคเพื่อพัฒนาสื่อสารมวลชนของวัด) กองบุญ 'สรวาร' ที่ชักชวนให้ผู้เกิดวันเดียวกัน (วันประจำสัปดาห์) มาร่วมทำบุญด้วยกัน นอกจากนั้นบางกองบุญยังทำเทคนิคการออมทรัพย์มาใช้ เช่น 'แก้วมณีทวีบุญ' เป็นโครงการชักชวนให้ซื้อกระป๋องอมลินเป็นพลาสติกใสทรงกลมเหมือนลูกแก้ว ผู้วิจัยเคยเห็นบางคนหยอดกระป๋องนี้ด้วยเบิ่งคร้อย เมื่อสะสมจนเต็มจะมีโอกาสเข้าถวายแก้วนี้แด่ท่านเจ้าอาวาส

ซึ่งเป็นโอกาสที่หาได้ยากและถือกันว่าได้บุญยิ่ง อีกโครงการหนึ่งที่น่าสนใจคือ 'โครงการเศรษฐกิจ' ในแผนพับที่โฆษณาโครงการนี้อธิบายไว้ว่ามีการคำนวณว่าแต่ละเดือนวัดต้องเสียค่าใช้จ่ายด้านอาหารประมาณสองหมื่นบาท หากผู้ใดปรารถนาจะเกิดเป็นเศรษฐีทุกภพชาติก็ขอเชิญมาร่วมบริจาคเข้ากองทุนนี้โดยมีเงื่อนไขว่า ให้บริจาคเดือนละหนึ่งพันบาทเพื่อกองทุนนี้ทุกๆ เดือนตลอดชั่วชีวิต 'ความร่ำรวยในชาติภพปัจจุบันเป็นเพียงผลพวงของการกระทำในอดีตชาติ ใครปลูกแก้วคนนั้นก็จะได้อั่ว'

ตัวอย่างดังกล่าวชี้ให้เห็นเทคนิคประการที่สองคือการทำให้บุญมีลักษณะเป็นวัตถุมากขึ้น โดยเน้นถึงผลลัพธ์รูปธรรมของการทำบุญ และเน้นอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำและผลของการกระทำในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกันโดยตรง หากพิจารณาเทียบเคียงกับความหมายของ 'บุญ' ในพระไตรปิฎก จะพบว่า 'บุญ' สำหรับชาวพุทธเถรวาทกินความครอบคลุมมิติต่างๆ ดังนี้ ประการแรกเป็นระดับของมโนกรรม คือแรงจูงใจ ความรู้สึกนึกคิด ความรู้สึกปรุงแต่งต่างๆ ที่เป็นกุศลที่ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ประการที่สองคือ ผลดีที่ตามมาจากการกระทำนั้นๆ และประการที่สามคือ ภาพรวมของสภาวะของชีวิตที่ดี หรือภพชาติที่ดี ผู้รู้ที่อธิบายกฎแห่งกรรมโดยเน้นที่เจตน์จำนง ก็มักให้ความสำคัญกับความหมายบุญในประการแรกและประการที่สอง ส่วนรูปแบบต่างๆ ของความเชื่อแบบพุทธชาวบ้าน (popular Buddhism) นั้น แม้จะไม่ปฏิเสธพื้นฐานของความหมายประการแรกๆ ก็ตาม แต่ก็มักเน้นผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมและมองเห็นได้ของบุญเสียมากกว่า เพราะการเน้นผลรูปธรรมนอกจากจะทำให้เข้าใจง่ายขึ้น ยังทำให้เกิดความรูสึกอุ่นใจมั่นใจในการใช้ชีวิตในโลกที่ไม่มี ความมั่นคงแน่นอนอีกด้วย

วิธีอธิบายอย่างหนึ่งที่ชาวธรรมกายใช้ เพื่อจะทำให้คนสมัยใหม่เข้าใจเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลของบุญได้เป็นรูปธรรมมากขึ้นก็คือ การเปรียบเทียบให้เห็นเป็น

ตัวเลข ในหนังสือ ‘การทำบุญให้ทานที่สมบูรณ์แบบ’ ที่เขียนโดยท่านรองเจ้าอาวาส ได้อธิบายเรื่องผลบุญให้เข้าใจง่ายโดยใช้ตัวอย่างที่แบ่งผลบุญออกเป็นเปอร์เซ็นต์ตัวเลข เช่น อธิบายว่าหากเศรษฐีหนึ่งต้องการทำบุญแต่ครั้นจะตื่นเช้า จึงให้คนใช้ใส่บาตรแทน กรณีเช่นนี้คนใช้ที่ลุกขึ้นหุงหาอาหารใส่บาตร ลงมือใส่บาตรเอง และเมื่อเห็นพระผ่านหน้าบ้านก็รู้สึกชื่นใจ จะได้ผลบุญเต็ม ๑๐๐% ขณะที่เศรษฐีเจ้าของเงินได้ผลบุญเพียง ๓๐% เป็นต้น^{๑๔}

การเน้นอานิสงส์ของบุญในลักษณะผลลัพธ์รูปธรรมนี้ยังเห็นได้จากคถากรรม ‘อานุภาพบุญ’ ในจดหมายข่าวกัลยาณมิตรซึ่งจะลงประวัติและสัมภาษณ์กัลยาณมิตรที่ประสบเหตุการณ์น่าอัศจรรย์ต่างๆ เช่น หายจากการเป็นโรคร้าย หรือรอดพ้นอุบัติเหตุอย่างเหลือเชื่อด้วยอานุภาพแห่งบุญ ต่อมา ในวารสารกัลยาณมิตรก็มีคถากรรม ‘อานุภาพธรรมกาย’ ที่เล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระธรรมกายในลักษณะต่างๆ ด้วย ความเชื่อเรื่องบุญและความศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะพุทธชาตินี้เป็นฐานสำคัญยิ่งต่อยุทธศาสตร์การระดมทุนของวัด

นอกจากกองบุญในลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว วัดยังมีพิธีบุญใหญ่ประจำปี ๓ งานคือ มาฆบูชา วิสาขบูชา และกฐิน ความสำคัญประการหนึ่งของงานบุญทั้ง ๓ อยู่ที่เป็โอกาสหลักของการระดมทุนในแต่ละปี ช่วง ๒ ถึง ๓ เดือนก่อนหน้างานบุญใหญ่แต่ละครั้งเป็นช่วงที่จะมีการเดินสายบอกบุญอย่างเข้มข้นต่อเนื่อง และเป็นระบบ นอกจากงานบุญใหญ่ทั้ง ๓ นี้แล้ว วัดยังมีโครงการบุญเฉพาะกิจที่เสนอออกมาอยู่เรื่อยๆ เช่น ในโอกาสระดมทุนหล่อพระพุทธรูปถวายวัดพุทธในต่างประเทศ ระดมทุนสร้างรูปหล่อของพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดล วัดปากน้ำ) ระดมทุนสร้างวิหารหลวงพ่อดล ลำสุดและที่ใหม่ทุนโฆษณามากที่สุดเห็นจะเป็นโครงการสร้างมหารธรรมกายเจดีย์ ซึ่งภายในจะบรรจุพระพุทธรูปธรรมกายประจำตัวของผู้มีจิตศรัทธาสร้าง

องค์พระ มีพิธีดอกเสลาเข้มน้ต้นสุดท้ายไปเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๓๔ แต่ละโปรเจกต์ของวัดจะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ ในแง่เป้าหมาย เป็นการตอกย้ำถึงอานิสงส์ของบุญ และการสร้างสมบารมี ในแง่เทคนิค มีการใช้รูปแบบประชาสัมพันธ์แบบต่างๆ ตั้งแต่การใช้สื่อสิ่งพิมพ์ วิดิทัศน์ การเทศน์ไปจนถึงการใช้พิธีกรรมสร้างความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ และใช้เครือข่ายกลุ่มกัลยาณมิตรเป็นฐานการระดมทุน ความแตกต่างของแต่ละโปรเจกต์อยู่ที่ระดับความเข้มข้นหรือขอบเขตการทุ่มเทพิทยาการว่าจะให้ใหญ่โตเพียงใดเท่านั้น

ส่วนต่อไป จะอธิบายถึงเทคนิคการกระตุ้นและสร้างกลุ่มบอกรบุญ ในช่วงก่อนงานบุญใหญ่ประจำปีทั้ง ๓ หรืองานบุญใหญ่เฉพาะกิจ มีการจัดตั้งกลุ่มกัลยาณมิตร ‘เฉพาะกิจ’ ที่มีเป้าหมายและความเชี่ยวชาญเรื่องระดมทุนโดยเฉพาะ กลุ่มพิเศษนี้แต่ละกลุ่มจะประกอบไปด้วยเจ้าหน้าที่วัดสมาธิภิกษุภิกษุณีที่กระตือรือร้นและมีประสบการณ์สูงในการระดมทุน และมี ‘พระใน’ ๑ รูปเป็นผู้ดูแล ปัจจุบันมีกลุ่มพิเศษดังกล่าว ๑๐ ทีม แต่ละทีมมีชื่อที่ไพเราะและเป็นมงคล ดังนี้ คือ แก้วธรรมกาย แก้วกายธรรม แก้วเต็มคลัง แก้วประสานใจ แก้วขุนพล แก้วจักรพรรดิ แก้วลัมพันธ์ แก้วคอยธรรม แก้วกัลยาณมิตร และ แก้วภูธร จะเห็นว่าสำหรับชาวธรรมกาย ‘ดวงแก้ว’ เป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่กลายมาเป็น ‘เครื่องหมายการค้า’ ที่มีประสิทธิภาพ เราจะพบการใช้ดวงแก้วเป็นสัญลักษณ์การระดมทุนหลายแบบ นอกจากใช้ตั้งชื่อกลุ่มระดมทุนเพื่อเอาเคล็ดเอาชัยแล้ว การใช้ดวงแก้วเป็นกระปุกออมสินในโครงการ แก้วมณีทวีบุญยังสะท้อนการประสานสัญลักษณ์ของระบบบอกรบุญเข้ากับสัญลักษณ์แห่งการปฏิบัติเพื่อไปพ้นโลกด้วย นอกจากนี้ ในสินค้าต่างๆ ที่มีจำหน่ายในวัดก็มักใช้ดวงแก้วเป็นโลโก้เสมอๆ

นอกจากการตั้งทีมเฉพาะกิจที่เชี่ยวชาญเรื่องระดมทุน ยังมีการตั้งตำแหน่งที่เรียกว่า ‘ประธานกอง’ เมื่อผู้ใดถูกทาบทามเป็นประธานกอง ก็จะต้องพยายามหา

ลูกของคือผู้ที่ทำบุญร่วมหิมด้วย จะเป็นก็คนก็ได้ แต่ละกองจะได้รับแจกแผ่นพับพิมพ์สีสวยงามด้วยกระดาษอย่างดีให้กรอกชื่อที่อยู่ของประธานและลูกหิม รวมกอง และจำนวนเงินบริจาค ชาววัดมักแข่งกัน ‘ทำกอง’ คือไปแสวงหาเพื่อนหรือผู้รู้จักซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิกวัดเลยก็ได้ให้มาเป็นประธานกอง และประธานกองก็จะต้องไปหาลูกหิมมาร่วมบริจาค เทคนิคนี้ชี้ให้เห็นวิธีการกระจายภาระนอกบุญไปนอกเครือข่ายสมาชิก การตั้งตำแหน่งประธานรองและประธานกองนี้จึงเป็นเคล็ดยุทธศาสตร์สำคัญของการขยายเครือข่ายการนอกบุญ ในลักษณะ ‘direct sale’ ออกไปอย่างไพศาลและซับซ้อน

สำหรับเทคนิค promotion ที่นำมาใช้เพื่อกระตุ้นกลุ่มนั้น มีการประชุมกลุ่มย่อยและประชุมหัวหน้ากลุ่มบ่อยครั้ง บรรยากาศในที่ประชุมคึกคักมาก มีการขายสไลด์มัลติวิชั่น วิดีโอ เชิญวิทยากรมาให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการจูงใจคน มีการวางแผนแบ่งกลุ่มจัดสายออกเพื่อบอกบุญประชาชน และเพื่อให้แต่ละคนทุ่มเทเต็มที่ ก็มักมีการกำหนดเป้าหมายว่าตนจะ ‘ทำยอด’ ได้สักเท่าใด การแข่งขันระหว่างกลุ่มต่างๆ จึงมีสูง มาตรการสำคัญที่ช่วยให้ทุกคนทุ่มเทกายถวายชีวิตต่อกิจกรรมนี้คือการสร้างกระแสด้วยการตั้งรางวัลสำหรับผู้ที่สามารถ ‘ทำเป้า’ ภายในเวลาที่กำหนดให้ได้ก่อนผู้อื่น เช่น ภายใน ๒ หรือ ๓ อาทิตย์ นอกบุญครบ ๑,๐๐๐ บาท ได้ลูกแก้วเล็กๆ ไว้ใช้ในการภาวนา ๑ ลูก นอกบุญได้ ๑๐,๐๐๐ บาท ได้ลูกเกตุรูปคุณยายจันทร์ทำเป่าครบ ๒๐,๐๐๐ บาท ได้พระพุทธรูปธรรมกายหน้าตัก ๓ นิ้ว หากได้ยอด ๑๐๐,๐๐๐ บาท ได้พระพุทธรูปธรรมกายหน้าตัก ๔ นิ้ว เป็นต้น ในโอกาสการประชุมหัวหน้ากลุ่มอาสาสมัครฯ ครั้งหนึ่งที่ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการณ์ด้วย มีการปลุกเร้าความรู้สึกมูมานะ ความเข้มแข็งอดทนในการทำงานด้วยการยกนิทานมาแล้ว นิทานที่สะกิดใจผู้วิจัยมากที่สุดคือเรื่องความมานะของลุงไวย้ายภูเขา ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นนิทานที่เล่าขานเพื่อปลุกเร้าความฮึกเหิมของหนุ่มสหายนักปฏิบัติของพรรคคอมมิวนิสต์แห่ง

ประเทศไทย เนื้อหานิทานกล่าวถึงความมุ่งมั่นของชาอยู่หนึ่งที่ตั้งใจจะย้ายภูเขา จนถูกเย้ยหยินจากผู้อื่น แต่ที่สุดเขาก็ทำสิ่งที่ทุกคนคิดว่าเป็นไปไม่ได้ให้สำเร็จลง นิทานเรื่องนี้ได้ทำหน้าที่เดิมของมันในบริบทใหม่ของนักรบแห่งกองทัพธรรม

มาตรการปลุกกำลังใจอีกประการหนึ่งคือ พิธีมอบโล่เกียรติคุณแด่ผู้ที่ได้รับคัดเลือกเป็น ‘ยอดอาสาภักตยานมิตร’ ที่สามารถทำเป้าสูงสุด พิธีนี้จัดขึ้นหลังงานบุญใหญ่ราวหนึ่งหรือสองอาทิตย์ ในพิธีมีการสดุดีและเชิญผู้ได้รับคัดเลือกให้มัลลกันขึ้นมาบนเวที เล่าถึงประสบการณ์การทุ่มเทมอบกายถวายชีวิตแต่กิจกรรมนี้ในครั้งหนึ่งที่ผู้วิจัยเข้าร่วมสังเกตการณ์ด้วย ได้รู้สึกประทับใจกับเรื่องของยอดอาสาภักตยานมิตรผู้หนึ่งซึ่งถูกมะเร็งคุกคาม ขณะนอนในโรงพยาบาล ความอยากสิ่งสมบารมีทำให้เธอพากเพียรบอกบุญกับหมอ พยาบาล ผู้มาเยี่ยมไข้และคนทุกคนที่เฝ้าเข้ามาในห้อง จนกระทั่งสามารถบอกบุญได้ทะลุหลักล้านทั้งที่นอนป่วยอยู่ และความปิติทำให้เธอเอาชนะโรคได้อย่างน่าอัศจรรย์ อีกรายหนึ่งที่เกี่ยวข้องชาวนาการกระจายสร้างทีมเล็กๆ หลายทีม และตั้งชื่อทีมในลักษณะปลุกเร้า เช่น ‘ฟ้าทะลุบ’ หรือ ‘สุดชีวิตของฟ้า’ เล่าถึงประสบการณ์ของลูกทีมที่เป็นนักศึกษาที่ไม่เคยบอกบุญมาก่อน ใช้วิธีอธิษฐานจิตให้เข้มแข็งจนสามารถบอกบุญได้ทะลุยอด ตั้งแต่นคนแปลกหน้าในรถเมล์ไปจนถึงลูกค้าในร้านก๋วยเตี๋ยว ผู้ที่ไม่มีมิตรพิทักษ์ก็อาศัยโทรศัพท์บ้านเพื่อนหิละหลายๆ ชั่วโมง บอกบุญกันอย่างไม่คิดชีวิต สุดท้ายคือการทะลุเป้าตนเองจนถึงบาทสุดท้ายเข้าสมทบ

องค์ประกอบสำคัญของพลังใจดังกล่าวก็คือ ความเชื่อว่าการบอกบุญนั้นในตัวเองคือการสิ่งสมบารมี ในครั้งแรกที่ผู้วิจัยไปวัดเมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ตรงเหนือชุมประตู่ทางเข้าวัดด้านทิศตะวันออก มีข้อความเขียนด้วยฟอล์มเป็นอักษรขนาดใหญ่ประดับอย่างงดงามว่า ‘เราเกิดมาเพื่อสร้างบารมี’ ความเชื่อนี้ได้รับการปลุกฝังในหมู่เจ้าหน้าที่และเหล่าสมาชิกกลุ่มภักตยาน-

มิตรอย่างแท้จริง การไปบอกบุญคือรูปแบบหนึ่งของการ
เลี้ยงดูเพื่อสังคม เพราะผู้ไปบอกบุญคือผู้ที่นำโอกาสที่
ดีกว่าไปเสนอให้ เป็นผู้ไปให้ความรู้ด้านธรรมะ ไปชี้ให้
สังคมเข้าใจความหมายของการสั่งสมบุญเพื่อภพชาติ
ที่ดียิ่งๆ ขึ้นไป ดังนั้นผู้ไปบอกบุญจึงมิได้เกิดความรู้สึก
กระดากว่าเขากำลัง 'เรียไร' หรือขอเงินจากผู้อื่น
ตรงข้าม เขาจะมีความรู้สึกเมตตาในฐานะ 'ผู้ให้' คือให้
โอกาสผู้อื่นที่จะสั่งสมบุญ โดยนัยนี้ผู้ไปบอกบุญจึงมี
ฐานะทางศีลธรรมสูงกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง การที่บอกบุญ
เป็นภารกิจเพื่อเป้าหมายโลกุตตระ วิถีอธิบายเช่นนี้ทำให้
การบอกบุญมีลักษณะคล้ายเป็นพันธะหน้าที่อัน
ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งยกระดับจิตวิญญาณทั้งของผู้ไปบอกบุญ
และผู้ทำบุญ ที่นำสนใจคือการยกเอาตัวอย่างเรื่อง
ชาดกเมื่อพระสมณโคตมเสวยชาติเป็นสุเมธดาบส ได้
พบพระที่ปึงกรล้มมาล้มพุทธเจ้า เรียนรู้หลักธรรมแล้ว
ตั้งความปรารถนาในพุทธภูมิพร้อมกับคำวิที่ช่วยเหลือผู้อื่น

'ประโยชน์อะไรเล่า จะมีด้วยการหลุดพ้นไปคนเดียว
เราพ้นแล้วจักให้ผู้อื่นพ้นตามด้วย เราข้ามฝั่งแห่งวิภวจะได้อะไร
แล้ว จะให้ผู้อื่นข้ามตามด้วย ขอให้พวกเราทุกคนมีหัวใจ
อย่างพระบรมโพธิสัตว์เช่นนี้ ... นับแต่วันนี้ไป ขอให้ตั้งใจ
ทำให้ดีที่สุด ... ตั้งความปรารถนาดีไปถึงบุคคลที่เรารู้จัก
รุ่งขึ้นก็ไปชวนวันละคน ... อย่าให้กรรมเกรงใจมาเป็น
อุปสรรคขวางกั้นในการทำความดี เพราะเรากำลังเป็นผู้ให้
สิ่งที่มีคุณค่าสูงสุด ไม่ว่าเราจะรู้หรือไม่ก็ตาม บางคน
อาจจะยังไม่รู้เหมือนเด็กที่ป่วยเป็นโรค พ่อแม่จะเอายา
ให้ทานต้องบิบบปากป้อนยากิน เพราะเด็กไม่รู้ว่าเป็นของมี
ค่าที่รักษาโรคของเขาได้' "

ท้ายที่สุด ความเข้าใจเรื่องบุญจะไม่อาจสมบูรณ์
ได้หากไม่เข้าใจระบบจักรวาลวิทยาของชาวธรรมกาย ซึ่ง
ผู้วิจัยตั้งใจจะกล่าวถึงอีกครั้งในบทต่อไปที่เกี่ยวกับความ

เชื่อและการปฏิบัติธรรม สำหรับในที่นี้จะกล่าวเพียง
ว่าชาวธรรมกายสร้างจักรวาลวิทยาของตนขึ้นมาใหม่โดย
มีฐานอยู่บนแนวคิดคู่ตรงข้ามที่ตัดกันเป็นฝ่าย 'มาร'
และฝ่าย 'พระ' ทุกอย่างในโลกนี้ตั้งแต่ปฐมกาลของกำเนิด
แห่งสรรพสิ่งไปจนถึงกำเนิดโลกและมนุษย์- กำนเนิด
ความคิดและความชั่ว เหตุการณ์ต่างๆ ในอดีต ปัจจุบัน
และอนาคตล้วนอธิบายได้จากปฏิสัมพันธ์ของ 'ฝ่าย
ขาว' และ 'ฝ่ายดำ' ชาวธรรมกายเป็นกำลังหลักของ 'ฝ่าย
ขาว' ซึ่งมีการกิจอันศักดิ์สิทธิ์ในการปราบฝ่ายมารการ
'ปราบ' มิได้มีหลายรูปแบบ แต่ที่สำคัญที่สุดคือ การสร้าง
บุญบารมีและการชักชวนผู้คนให้รอดพ้นจากการถูก
ฝ่ายมารย้อมใจไปเป็นพวก อาวุธสำคัญคืออำนาจบุญ
และสมาธิที่แข็งแกร่ง ส่วนหนึ่งจากใจอาทหลงเพื่อ
อัมมชโย อธิบายว่า

'งานสายใน (ภายใน) เป็นงานทำวิชา (คือการทำ
สมาธิ-ผู้วิจัย) เป็นงานหนัก ต้องนั่งกับที่ ทำละเล็กละ
ไปข้างหน้า ส่วนสายที่ลอง เป็นงานภายนอก (เผยแผ่)
เคลื่อนที่ไปเผยแผ่ธรรม จะมีสายแรกช่วยปกป้องคุ้มครองให้
ปลอดภัย ... งานจริงคืองานประสานกับระหว่างงานภายใน
กับงานภายนอก คืองานเผยแผ่ที่เป็นระบบ ที่ทำให้คนรู้
ว่าเราเกิดมาทำไม ... งานสองส่วนนี้จะประสานกันได้ดี
ถ้าทุกคนได้เข้าถึงธรรมกาย ... ขอให้พยายาม อีกไม่นาน
หรอก จวนแล้วที่มารเขาจะกันไม่อยู่ในทางละเอียด ส่วน
ทางหยาบ เขาก็ไม่อยู่แล้ว ไม่เช่นนั้น เราคงไม่ได้มานั่ง
กันอยู่ท่างนี้' "

สานุศิษย์ของหลวงพ่อัมมชโยเชื่อมั่นว่า หลวงพ่อ
ของพวกเขาชื่อ 'รตไฟเขวอนสุดท้าย' ที่จะชนพาสรรพ-
สัตว์ข้ามวิภวสงสาร ดังนั้นทางรอดทางเดียวก็คือการ
สั่งสมบุญอย่างสุดชีวิตเพื่อให้ปฏิบัติเข้าถึงพระธรรมกาย
ให้ได้ ความสำคัญของการไปบอกบุญผู้อื่นจึงเข้าใจได้
จากวลีที่คนดังกล่าวนี้เอง

สรุปสถิติการอบรมประจำปี ๒๕๓๕
สำนักพัฒนาบุคลากร วัดพระธรรมกาย

ลำดับที่	โครงการ	กลุ่มเป้าหมาย	จำนวนผู้เข้าอบรม
๑.	ชุดคำสั่งสัปดาห์	สาธุชนทั่วไป	๕,๖๑๔
๒.	สโมสรเยาวชนธรรมกาย	เด็กระดับอายุ ๓-๑๒ ปี	๑,๗๔๖
๓.	ยุวธรรมทายาท	เด็กชายระดับอายุ ๑๑-๑๔ ปี	๑๖๙
๔.	นิสิตนักศึกษาหญิงภาคฤดูร้อน	ระดับอุดมศึกษาอายุ ๑๗-๒๕ ปี	๑๔๖
๕.	ธรรมทายาทและอุปสมบทหมู่	นิสิตนักศึกษาระดับอายุ ๑๕-๒๔ ปี	๕๓๖
๖.	ขุนพลแก้ว	นักเรียนนายร้อย สัตวแพทย์	๕๙
๗.	อบรมศีลธรรม ข้าราชการ นักเรียน นักศึกษา เอกชน และพระภิกษุ	กลุ่มข้าราชการ หน่วยงาน สถานศึกษาที่แจ้งความจำนงมา	๑๑,๙๘๗
๘.	การอบรมบุคลากรภายใน	เจ้าหน้าที่ระดับสูง ระดับกลาง และระดับผู้ปฏิบัติงาน	๒๗๔
๙.	การอบรมกลุ่มกัลยาณมิตร	สาธุชนสังกัดกลุ่มกัลยาณมิตร	๑,๑๔๐
๑๐.	อบรมเจ้าหน้าที่อาสาสมัคร	เจ้าหน้าที่ภายนอก	๘๖
	รวม		๒๑,๗๕๗

ที่มา : ข้อมูลของวัดพระธรรมกาย

การอ้างอิง

๑. Holt ศึกษาความเชื่อเรื่องการถ่ายเทบุญไปสู่คนตาย โดยวิเคราะห์จากเนื้อหาและท่วงทำนองการเขียนในคัมภีร์เปตวัตถุ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระสูตรพุทธทศนิกายที่กล่าวถึงเรื่องนี้และสรุปว่าท่วงทำนองการเขียนของคัมภีร์ดังกล่าวมีกลิ่นไอและอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ปะปนอยู่มาก ความเชื่อเรื่องการถ่ายเทบุญ น่าจึงน่าจะถูกเพิ่มเติมเข้ามาภายหลัง J. Holt 'Assisting the Dead by Venerating the Living: Merit Transfer in the Early Buddhist Tradition'. *Numen*, 1981, 28, 1: 1-28
๒. ตูรายละเอียดใน อุทิศ จิงนิพนธ์สกุล, *วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย*, สร้างสรรค์, ๒๕๒๘
๓. อุทิศ จิงนิพนธ์สกุล, เพิ่งอ้าง, น. ๒๔๔-๒๔๙
๔. C. Grey, 'Hegemonic Images : Languages and Silence in the Royal Thai Polity', *Man*, Vol 26, March: 43-65
๕. ความคืบหน้าเกี่ยวกับการสร้างชุดศกถา, มูลนิธิธรรมกาย, ๒๕๓๑, น. ๒
๖. ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการสัมภาษณ์อดีตผู้นำชมรมพุทธฯ ทั้งฝ่ายชมรมพุทธศิลป์กลางและฝ่ายผู้นำนักศึกษาสายวัดพระธรรมกายในยุคนั้น, สัมภาษณ์ในช่วงสิงหาคม ๒๕๓๙ และ มิถุนายน ๒๕๔๐

๑๗. โครงการชักชวนประชาชนเข้าวัด, ศูนย์ประชาสัมพันธ์ วัดพระธรรมกาย, ธันวาคม ๒๕๒๙ : ๓
๑๘. กราบทูลสัมภาษณ์ท่านรองเจ้าอาวาสเมื่อ ๕ เมษายน ๒๕๓๓
๑๙. สัมภาษณ์ คุณ ร. เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๓๓
๒๐. สัมภาษณ์ คุณ ช. พฤษภาคม ๒๕๔๐
๒๑. สัมภาษณ์ คุณ จ. ซึ่งเป็นเหรียญของกลุ่มภิกษุสามเณรกลุ่มหนึ่ง, พฤศจิกายน ๒๕๓๓
๒๒. สารคดี, ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๗, มิ.ย. ๒๕๒๙, น. ๕๐
๒๓. สืบเก็ดยุทธยานการตลาด, โครงการประกวดแผนการตลาดดีเด่น, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสมาคมจัดการธุรกิจแห่งประเทศไทย, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๑, น. ๓๓๗
๒๔. พระเมธีฯ ทิตตะชิโร, การทำบุญให้ทานที่สมบูรณ์แบบ, มูลนิธิธรรมกาย, ๒๕๓๑, น. ๑๕-๑๖
๒๕. สัมภาษณ์ คุณ ช. กรกฎาคม ๒๕๔๐
๒๖. คู่มือภิกษุสามเณรเพื่อสร้างธรรมกายเจดีย์, มูลนิธิธรรมกาย, ๒๕๓๔, น. ๓๔-๓๙
๒๗. ธรรมจากหลวงปู่ธัมมชโย, ๗ ตุลาคม ๒๕๒๔, เอกสารโรเนียว, วัดพระธรรมกาย

บทที่ ๔ : ความเชื่อ การปฏิบัติธรรมและพิธีกรรม

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาระบบความเชื่อ การปฏิบัติสมาธิแบบธรรมกาย ตลอดจนลักษณะและหน้าที่ของพิธีกรรมซึ่งเป็นจุดเด่นอย่างหนึ่งของกิจกรรมวัด และเพื่อที่จะให้เข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้สะท้อนการปรับตัวของวัดอย่างไรนั้น จะขอเริ่มต้นบทด้วยการกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของความเชื่อและการถือศาสนาของฆราวาสในจารีตพุทธเถรวาทเสียก่อน รวมทั้งภาพรวมของการเสนอทางปฏิบัติของแนวพุทธปฏิรูปแนวต่างๆ ในปัจจุบันด้วย

๔.๑ ลักษณะการถือศาสนาของฆราวาสและทิศทางนำเสนอจากกลุ่มพุทธแนวปฏิรูป

แม้ว่าจุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธคือการหลุดพ้นซึ่งวิถีทางโลกก็ตาม ก็มิได้หมายความว่า ฆราวาสจะไม่อาจปฏิบัติธรรมขั้นสูงได้ในบริบทของโลกฆราวาส ในพระไตรปิฎก มีเรื่องเล่าถึงอุบาสกอุบาสิกาหลายท่านที่บรรลุนิพพานได้เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นๆ แม้ยังอยู่ในเพศผู้ครองเรือน ส่วนการบรรลุขั้นสุดท้ายนั้นเชื่อกันว่า ผู้ปฏิบัติจำต้องสละละทิ้งโลกย์เข้าสู่เพศบรรพชิตเท่านั้น^๑ ดังนั้น เส้นแบ่งที่จำเป็นระหว่างโลกผู้ถือบวชและโลกผู้ครองเรือนจึงยังคงสำคัญอยู่

หากพิจารณาในเชิงสังคมวิทยา อะไรคือลักษณะเด่นของการนับถือศาสนาของฆราวาส (lay religiosity) ในจารีตพุทธเถรวาท? ประการแรกคือ ความยึดหยุ่นและการไม่ถือวัดรูปปฏิบัติในลักษณะที่เป็นกฎตายตัวที่ละเมิดมิได้ หากพิจารณาคิลน้าในฐานะเป็นธรรมหมวดสำคัญพื้นฐานสำหรับผู้ครองเรือนโดยเปรียบกับวินัย ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุ จะเห็นว่า ในขณะที่การล่วงละเมิดสิกขาบทของพระภิกษุ นำไปสู่ขั้นตอนการปลงอาบัติ และมีขั้นตอนการปรับโทษต่างๆ กันไปนั้น การถือคิลน้าของฆราวาสอนุญาตให้มีความยืดหยุ่นกว่ามาก โดยให้ถึงความเหมาะสมและเจตนาของผู้นั้นเป็นเกณฑ์ ระยะยืดหยุ่นจึงมีตั้งแต่แค่ครั้งมากไปจนถึงถือตามธรรมเนียมในด้านหนึ่ง ผู้ปฏิบัติที่เคร่งจริงๆ จะทราบดีว่าคิลน้าที่บริสุทธิ์เป็นบาทฐานสำคัญเพียงไรต่อการปฏิบัติภาวนา แต่ในอีกด้านหนึ่ง สำหรับปุถุชนทั่วไป การรักษาคิลน้าให้บริสุทธิ์ทั้งกายวาจาใจ มิใช่ทำได้ง่าย ๆ ในชีวิตประจำวันของชาวนา ถ้าจะรักษาคิลน้าข้อแรกให้บริสุทธิ์ จะหลีกเลี่ยงการฆ่าแมลงในเวลาพรวนดินหรือเก็บเกี่ยวได้อย่างไร มังานเชิงมานุษยวิทยาทั้งในหมู่บ้านไทยและศรีลังกาที่ศึกษาอิทธิพลของคิลน้าต่อพฤติกรรมในชีวิตประจำวันของชาวชนบท และพบว่า ชาวนามีวิธีอธิบายหลีกเลี่ยงและตีความลักษณะการถือคิลน้าให้เป็นเรื่องของความจำเป็นเฉพาะหน้าเป็นกรณีๆ ไปมากกว่าที่จะยึดถือคิลน้าเป็นกฎตายตัว^๒

ลักษณะประการที่สองซึ่งเกี่ยวข้องกับข้อแรกก็คือ ความแตกต่างของการปฏิบัติเพื่อความสุขพ้นระหว่างพระและฆราวาส ซึ่งมีความเหลื่อมล้ำเชิงสภาวะธรรมค่อนข้างชัด ขณะที่หน้าที่พระภิกษุคือการสั่งสอนชาวบ้านปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาเพื่อเป้าหมายแห่งโลกุตระ-

ธรรมนั้น พระราชาได้ถูกเรียกร้องให้ต้องปฏิบัติเช่นพระภิกษุ แต่ก็มีได้หมายความว่าไม่ควรทำหรือทำไม่ได้ เพียงแต่เว้น "ช่องว่าง" เพื่อความยืดหยุ่นไว้ให้ ช่องว่างระหว่างวัตรปฏิบัติดังกล่าวมีทฤษฎีการเวียนว่ายตายเกิดเป็นสิ่งที่ประจักษ์ให้ ว่ายังมีโอกาสเสมอที่จะเลื่อนสถานภาพทั้งทางโลกและทางธรรมได้อีกในชาติภพต่อไป ตรงกับที่ยังมีสังสารวัฏ ตรงกับโอกาสบรรลุนิพพานย่อมมีอยู่คู่กัน ก่อนจะบรรลุนิพพานสูงสุดนั้น การหมั่นทำบุญรักษาศีลก็จะคำประกันการเกิดใหม่ในชาติภพที่ประณีตยิ่งๆ ขึ้นไป อย่างไรก็ตาม สวรรค์ชั้นต่างๆ ก็ยังจัดอยู่ในโลกียภูมิ เป็นภูมิที่ยังอยู่ในกฎเกณฑ์ของการเกิดและดับสลาย ปฏิปทาของพระราชาธรรมจึงเน้นการปฏิบัติแบบค่อยเป็นค่อยไป และมีเป้าหมายระยะสั้นคือสุคติภูมิ ชาติภพต่างๆ ที่เล่าถึงการสั่งสมบารมีหลายภพหลายชาติของพระพุทธเจ้าช่วยตอกย้ำความเชื่อดังกล่าว รวมทั้งความนิยมพิธีการบุญดังได้กล่าวไปแล้วในบทก่อนด้วย ความเชื่อในการปฏิบัติของพระราชาในสายเถรวาทนี้ดูจะมีความเจียมตนถ่อมตนมากกว่าในมหายานบางสายที่ช่องว่างระหว่างพระและพระราชมินีน้อยกว่า

ประการต่อมาเมื่อพิจารณาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ จะพบการผสมผสานความเชื่อพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ ที่เรียกว่า syncretism ผู้ที่ศึกษาเรื่องนี้เชื่อว่า ปรัชญาและปฏิปทาที่มีลักษณะโลกุตระนั้นยากที่ชาวบ้านทั่วไปจะเข้าใจและเข้าถึง ในขณะที่ความเชื่อท้องถิ่นแบบวิญญานนิยม การถือผี หรือความเชื่อแบบไสยศาสตร์สามารถตอบสนองหรือแก้ไขปัญห เฉพาะหน้าที่เกิดในชีวิตประจำวันได้ดีกว่า^๓ ลักษณะเชิงปฏิบัติการที่มีเป้าหมายเฉพาะกิจของความเชื่อท้องถิ่นจึงนี้ช่วยเติมช่องว่างของความต้องการทางศาสนาให้เต็มได้ นักมานุษยวิทยาที่ศึกษาระบบความเชื่อของชาวชนบทในภาคอีสานของไทยชี้ให้เห็นว่า ในระบบคิดของชาวบ้านนั้น ความเชื่อเรื่องหมอมีมีหน้าที่เสาะหาเคราะห์ สืบหาของหาย และรักษาอาการเจ็บป่วย

บางชนิด ความเชื่อเรื่องขวัญ ก็เป็นพื้นฐานของพิธีกรรมในการรักษาและพิธีกรรมการเปลี่ยนสถานะของคน (rites of the passage) นิทานและตำนานพื้นบ้านเกี่ยวกับการเกิดหนองน้ำในแถบนั้นสัมพันธ์กับประเพณีบุญบั้งไฟและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ อย่างไรก็ดีตาม ความเชื่อทั้งหมดนี้ก็สามารถเข้ามาอยู่ภายใต้โครงกรอบคำอธิบายของพุทธศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าอยู่บนยอดสูงสุด และมีการแบ่งจักรวาลวิทยาเป็นฝ่ายบุญและบาป นอกจากความเชื่อแบบพุทธชาวบ้านนี้แล้ว การผสมผสานระบบคิดและพิธีกรรมก็ยังเห็นได้ในจารีตหลวงด้วยเช่นกัน การใช้ประเพณีพราหมณ์มีหน้าที่ช่วยเสริมพิธีกรรมราชสำนักให้เข้มแข็งศักดิ์สิทธิ์และยังทำให้พระมหากษัตริย์กลายเป็นสมมติเทพอีกด้วย

ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๑ ว่า พัฒนาการของศาสนาต่างๆ นั้นมักจะเป็นไปในทางที่เหวี่ยงกลับไปมาระหว่างชั่วของการผนวกเอาความเชื่อต่างๆ มาผสมผสานกับความเชื่อเดิม และชั่วของความพยายามที่จะชำระองค์ประกอบแปลกปลอมทิ้งและอ้างการกลับคืนสู่ความเชื่อดั้งเดิมที่เป็นรากเหง้า สำหรับในบริบทหลังคมเมืองสมัยใหม่ ยังมีปัญหาเฉพาะของการทำให้ศาสนธรรมกลับมามีความหมายกับชีวิตคนรุ่นใหม่อีกด้วย จากแง่มุมการปฏิบัติธรรมของพระราชากลุ่มพุทธปฏิรูปกลุ่มต่างๆ แนวทางคงคล้ายๆ ไร? แนวโน้มประการแรก คือการปฏิเสธการติดยึดบูชาวัตถุที่เป็นรูปเคารพ (idolatry) กลุ่มสันติอโศกเป็นตัวอย่างที่เด่นชัด การใช้ชื่อพิธีปฏิบัติธรรมเช่นแบบรวมกลุ่มว่า "พิธีปลูกเสกสวดยอดปาฏิหาริย์" นั้น เป็นทั้งการล้อเลียนการคลังวัตถุบูชาและเป็นทั้งการย้ำว่าการปลูกเสกแท้จริงคือการปลูกธรรมในใจผู้ปฏิบัติ ส่วนสายท่านพุทธทาสนั้น ภาพต่างๆ ในโรงมหรสพทางวิญญานที่สวนโมกข์แสดงถึงการรับเอาสัญลักษณ์ทางศาสนาของมหายานมาช่วย "กระแทก" ให้ผู้ดูหลุดพ้นจากการติดยึดแบบมหายาน

ประการที่สองซึ่งสัมพันธ์กับประการแรกก็คือ แนวโน้มมนุษยนิยม กลุ่มพุทธปฏิรูปมักจะเน้นเรื่องพลัง

เจตน์จำนงของปัจเจกในฐานะตัวกำหนดที่สำคัญในกฎแห่งกรรม ดังนั้น ช่องว่างระหว่างพระและฆราวาสจึงแคบลง การบรรลุนิพพานในชาติภพปัจจุบันจึงไม่ใช่สิ่งสุดเอื้อมสำหรับฆราวาส การส่งเสริมการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาจึงแพร่หลายมากขึ้นทั้งในและนอกวัดและในโรงเรียน การเรียกร้องมากขึ้นจากฆราวาสยังเห็นได้ชัดจากกรณีของกลุ่มที่มีการจัดตั้งองค์กรสมาธิกัมมัฏเฐนธรรมกายและสันติอโศก ทั้งสองกลุ่มมีกฎที่เคร่งครัดปฏิบัติกับสมาธิกัมมาวาสที่เป็นเจ้าหน้าที่ประจำของวัด เพราะถือว่า สมาธิดังกล่าวคือ ‘ฆราวาสตัวอย่าง’ ที่จะพิสูจน์ให้โลกภายนอกเห็นว่า ฆราวาสที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นที่แท้จริงมีอยู่และมีได้ในบริบทของสังคมปัจจุบัน

ประการที่สามที่สืบเนื่องกัน คือ การทำให้พระนิพพานมีมิติอยู่ในโลกแห่งชีวิตประจำวันนี้ แนวคิด ‘นิพพานที่นี่-เดี๋ยวนี้’ (here-and-now Nibbhana) ของท่านพุทธทาส รวมทั้งแนวคิด ‘Engaged Buddhism’ แบบมหายานซึ่งมองความสัมพันธ์แห่งสรรพสิ่งในจักรวาลด้วย ทัศนคติแบบองค์รวม จึงมีอิทธิพลสูงต่อนักปฏิบัติธรรมรุ่นใหม่ ทำให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรม การบรรลุนิพพาน และการแก้ไขปัญหาสังคมเป็นเรื่องเดียวกัน ท่านติช นัท ฮันห์ พระภิกษุชาวเวียดนามให้ทรรศนะอธิบายความในพระคัมภีร์วัชรสูตรของท่านอาจารย์นาถาธุณ ซึ่งให้เห็นว่า พระนิพพานและความทุกข์เป็นเสมือนสองด้านของเหรียญเดียวกัน ชุดหนังสือแปลของท่าน นัทฮันห์มีอิทธิพลสูงต่อนักกิจกรรมที่กระตือรือร้นในองค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่ง

ในส่วนตัวต่อไป จะพิจารณาการทำสมาธิ และวิธีการตั้งธรรมให้กลับมาอยู่ในโลกประจำวันของวัดพระธรรมกาย วัดกระตุ่นความสำนึกในพลังเจตน์จำนงของปัจเจกผ่านสื่ออะไร และวิธีนั้นก่อให้เกิดปัญหาอย่างไรบ้าง

๔.๒ ความเชื่อและการปฏิบัติสมาธิในแนววิชชาธรรมกาย

๔.๒.๑ ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗

วิชชาธรรมกายที่หลวงพ่อสดแห่งวัดปากน้ำภาษีเจริญเป็นผู้ค้นพบนั้น เป็นเทคนิคการทำสมาธิที่ใช้บริกรรมนิมิตเป็นรูปดวงแก้วใส คิดให้ปรากฏที่ตรงจุดที่เรียกว่า ‘ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗’ คือจุดที่อยู่เหนือสะดือราว ๒ นิ้ว แนวธรรมกายเชื่อว่าในกายมนุษย์ มีฐานที่ตั้งของจิต ๗ แห่ง คือ ที่ปากช่องจมูก ๑ ที่เพลาตา ๑ ที่จอมประสาทคือในใจกลางศีรษะที่ตรงกับบริเวณกกหู ๑ ที่ช่องเพดานปาก ๑ ที่ปากช่องลำคอ ๑ ที่ศูนย์กลางกายระดับสะดือ ๑ และศูนย์กลางที่ตั้งจิต ถาวรเหนือสะดือขึ้นมาสองนิ้ว ๑ ลักษณะเช่นนี้มีบางส่วนคล้ายคลึงกับฐานที่ตั้งจิตในทฤษฎีทำสมาธิแบบแนว พลังจักรวาลที่กำลังเป็นที่นิยมในปัจจุบัน การบริกรรมที่ใช้ นิมิตเป็นดวงแก้วนี้ คล้ายการเพ่งกสิณ แต่ขณะที่วิธีเพ่งกสิณทั่วไปจะนึกภาพดวงกสิณให้ปรากฏภายนอก เทคนิคแบบธรรมกายจะน้อมภาพที่เพ่งให้เข้ามาอยู่ภายในตัว ข้อดีของการเลือกเพ่งที่ตรงจุดนี้ก็คือ ภายในจุดศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ นี้ เชื่อกันว่า เป็นวงกลมที่ประกอบด้วยศูนย์กลางอีก ๕ ศูนย์ ได้แก่ ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ และ อากาศธาตุ และที่ตรงกลางของอากาศธาตุยังเป็นที่ตั้งของวิญญานธาตุ อันเป็นธาตุรู้อีกด้วย องค์ธาตุเหล่านี้ประชุมกันเป็นกายมนุษย์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ก็คือ ศูนย์กำเนิดกายของมนุษย์เป็นที่ไปเกิดมาเกิดของสัตว์^๕ และหากจะบรรลุนิพพาน ไม่ว่าจะเลือกปฏิบัติด้วยเทคนิควิธีใดก็ตาม ใจจะต้องตกที่ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ เสมอ ในขณะบรรลุ ดังนั้น การเริ่มต้นกำหนดที่จุดนี้เลยจะทำให้จิตระงับง่ายที่สุด อนึ่ง มีผู้ศึกษาที่ตั้งข้อสังเกตว่า คำอธิบายองค์ประกอบของศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ นี้ มีความคล้ายคลึงกันมากกับความเชื่อของลัทธิตันตริกที่วัดพระกายของพระไวโรจนะพุทธเจ้าซึ่งเป็นมูลธาตุของสากัจจรวาลนี้ประกอบไปด้วยมหาภูตทั้ง ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศและวิญญาน และสัตว์ทั้งหลายก็ประกอบไปด้วยธาตุ ๖ นี้เช่นกัน ดังนั้นสิ่งทั้งปวงจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระไวโรจนะ^๖

๔.๒.๒ ตามเห็นภายในกาย

การเพ่งตรงแก้วที่ศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ นี้ ให้ทำควบคู่กับเทคนิคบริกรรมภาวนา คือ ‘สัมมา อะระหัง’ เมื่อกำหนดบริกรรมนิมิตและบริกรรมภาวนาควบคู่กันไปแล้ว ลมหายใจจะค่อยๆ สงบระงับใจจะค่อยๆ รวมหยุดเป็นจุดเดียวกันที่ศูนย์กลางกาย และหากหยุดนิ่งได้จริง ดวงจะใสสว่างขึ้นเป็นลำดับ เมื่อกำลังสมาธิมั่นคง แน่วแน่ถึงระดับอัปนาสมาธิ จะปรากฏดวงใสสว่างที่เรียกว่า ‘ดวงปฐมมรรค’ เกิดขึ้นตรงจุดกลางกายนั้น ขนาดที่ปรากฏอย่างเล็กที่สุด เห็นเท่าดวงดาว อย่างโตที่สุดเห็นเท่าดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ หากสามารถเห็นดวงแก้วนั้น กระเจ่างติดตาติดใจแม้กระทั่งในขณะลืมตาก็ให้ย่อขยายได้ตามใจชอบก็เรียกว่า เห็นดวงแก้วได้ เป็นปฏิภาณนิมิต จากนั้นก็ให้เทคนิค ‘เข้ากลาง’ ไปเรื่อยๆ คือก็ให้เอาใจหยุดนิ่งตรงกลางดวงใสนั้นต่อไป พอถูกส่วนเข้า ดวงนั้นก็ขยายไป แล้วปรากฏดวงใหม่ใสละเอียดกว่าเก่าผุดขึ้นมาแทนที่ เรียกว่า ดวงคิด ให้เอาใจเข้ากลางดวงคิดให้หยุดนิ่งลงไป และหากหยุดนิ่งแนบแน่นแล้ว ก็เห็นดวงลมหายใจเข้ากลางดวงนั้นอีกก็จะเห็นดวงปัญญา ให้เข้ากลางต่อไปจะเห็นดวงวิมุตติ หยุดในใจกลางดวงนั้น ก็เห็นดวงวิมุตติญาณทัศนะที่ใสละเอียดยิ่ง พอรวมใจหยุดไปที่กลางดวงนั้น ก็จะปรากฏเห็น ‘กายมนุษย์ละเอียด’ หรือ กายมีนผุดขึ้นมา หน้าตาเป็นเหมือนตัวผู้ปฏิบัตินั่งขัดสมาธิอยู่ ตรงนี้เท่ากับได้ปฏิบัติได้ปฐมฌาน

จากนั้นเมื่อจรดใจหยุดนิ่งตรงศูนย์กลางต่อไป ก็จะเห็นดวงคิด สมาธิ ปัญญา ดวงวิมุตติและ วิมุตติญาณทัศนะอีกตามลำดับ และจะเห็นและได้ขั้นตอนเป็นลำดับไปดังต่อไปนี้ คือ กายทิพย์หยาบ กายทิพย์ละเอียด เห็นเป็นรูปกายที่ทรงเครื่องงามวิจิตร จากนั้นเมื่อเข้ากลางต่อผ่านดวงต่างๆ ตามลำดับอีกรอบก็จะเห็น กายรูปพรหมหยาบ กายรูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหมหยาบ กายอรูปพรหมละเอียด ซึ่งทรงเครื่องประณีตยิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งหมดนี้ยังจัดอยู่ในระดับโลกียฌาน

จากนั้นเมื่อเข้ากลางต่อไปจะเห็นเป็นองค์พระพุทธรูป แก้วใสสว่างเรียกว่า ‘ธรรมกายโคตรภู’ จุดนี้สำคัญมาก ถือว่าเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อของการก้าวเข้าสู่อริยมรรคตามแนววิชาธรรมกาย หรือจุดที่จะเปลี่ยนจากโคตรภู पुณฺณ ไปเป็นพระอริยะ เรียกว่า ‘ได้ธรรมกาย’ แล้วอย่างไรก็ตาม การได้เห็นองค์พระธรรมกายปรากฏมิได้หมายถึงว่าผู้นั้นได้เป็นพระอริยบุคคลแล้ว เพราะคำว่า ‘ได้เห็น’ กับคำว่า ‘เป็น’ นั้นต่างกัน หากได้เห็นแล้วแต่ประมาทไม่หมั่นปฏิบัติต่ออาจกลับไปเป็นปุณฺณได้ การได้เห็นธรรมกายโคตรภูจึงหมายถึงว่าผู้นั้นมีคุณสมบัติของจิตที่เริ่มสูงกว่าปุณฺณแล้ว แต่ก็ยังไม่เป็นพระอริยบุคคล ต้องหมั่นปฏิบัติต่อ การปฏิบัติจากชั้นกายมนุษย์ถึงชั้นกายอรูปพรหมถือเป็นขั้นสมณะ จากชั้นธรรมกายโคตรภูขึ้นไปถือเป็นขั้นวิปัสสนา ธรรมกายโคตรภูสามารถช่วยให้ผู้ปฏิบัติเห็นดวงของความเกิด แก่ เจ็บ ตาย สามารถเห็นที่มาที่ไปของเหล่าสัตว์ เห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางดับทุกข์ หากสามารถพิจารณาเห็นอริยสัจพร้อมๆ กับเดินสมาบัติไปด้วยในการ ‘เข้ากลาง’ ถ้าหยุดใจถูกส่วนจะสามารถเข้าถึงโคตรอริยะได้ และจะสามารถเห็นกายธรรมเป็นลำดับไปคือ กายพระโสดาบันหยาบ และกายพระโสดาบันละเอียด กายพระสกิทาคามีหยาบและละเอียด กายพระอนาคามีหยาบและละเอียด และกายพระอรหันต์หยาบและละเอียดตามลำดับ กายธรรมของพระอรหันต์มีหน้าตักกว้าง ๒๐ วา สูง ๒๐ วา เกศดอกบัวตูม เมื่อสามารถหยุดเข้ากลางกายพระอรหันต์ละเอียดเข้าไปอีก จะพบกายพระอรหันต์ที่ยังละเอียดขึ้นผุดซ้อนขึ้นมาไม่ขาดสายเป็นแถวเป็นชุด เป็นชั้นเป็นตอน ยิ่งผุดมากเพียงใด ก็จะช่วยให้ธรรมชาติผู้ปฏิบัติสะอาดบริสุทธิ์ขึ้นมากเท่านั้น

คำอธิบายดังกล่าวนี้มีนัยละเอียดพิสดารมากกว่าการตีความของสายปริยัติในจารีตเถรวาท ซึ่งอธิบาย ‘การตามเห็นภายในกาย’ ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า หมายถึง การเพ่งพิจารณาว่าร่างกายคนเราประกอบขึ้นด้วยธาตุต่างๆ อย่างไรบ้าง การประชุมกันของธาตุต่างๆ

นั้นตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์อย่างไร คือ ให้พิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาในกายนั้นเอง ส่วนการพิจารณา ไตรลักษณ์ของหลวงพ่อดานั้น เมื่อใช้อำนาจสมาธิเพ่ง จะเห็นว่า

‘สิ่งที่เรียกเป็นความเกิดนั้น มีลักษณะเป็นดวงกลมใส ขนาดเล็กเท่าเมล็ดโพธิ์ ขนาดโตเท่าดวงพระจันทร์ สีขาว โสภณวิสุทธิ ดวงเกิดนี้จะเริ่มมาจตุณย์กลางดวงธรรมที่ทำให้ เป็นกายมนุษย์ ดวงนี้เองเป็นดวงเริ่มเกิดของมนุษย์ทุกคน ... (ส่วน) ความแก่นี้ซ่อนอยู่ในกลางดวงของความเกิด เป็นดวงกลมขนาดเล็กเท่าดวงพระจันทร์ ... สีดำเป็นนิลแต่ ไม่ใส เวลาที่ดวงแก่นี้ยังเล็กก็เป็นเวลาที่เริ่มแก่ ถ้าดวงแก่นี้ ยิ่งโตขึ้น กายก็ยิ่งแก่เข้าทุกที ดวงแก่นี้เป็นเหตุให้ร่างกาย พุโรโสทร ... ดวงเจ็บซ่อนอยู่ในกลางดวงแก่นี้เอง ... สีดำ เข้มยิ่งกว่าดวงแก่ เมื่อดวงเจ็บมาซ่อนอยู่ในกลางดวงแก่ เวลาใด กายมนุษย์ก็ต้องเจ็บทันที ส่วนดวงตายก็ซ่อนเข้า อยู่กลางดวงเจ็บ เมื่อมาจตุณย์กลางดวงเจ็บแล้ว หัวต่อของ กายมนุษย์กับกายทิพย์ก็ขาดจากกัน กายมนุษย์ก็ต้องตาย ทันที’”

เกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่เห็นในสมาธิแนววิชชา ธรรมกายจึงมีใช่เพียงอาการทางร่างกายที่เห็นด้วยตาเนื้อ แต่เป็นสิ่งที่เห็น ‘ธรรมธาตุ’ ที่เป็นแก่นแกนของอาการ ที่แสดงออกทางร่างกายนั่นเอง

๔.๒.๓ นิพพานและกายธรรมที่เป็นอัตตา

‘ธรรมกาย’ ที่หลวงพ่อดันพบจึงเป็นธรรมธาตุที่มี ภาวะเที่ยงแท้แน่นอน คือมีตัวตนเป็นสุขล้วนๆ เป็น กายตรัสรู้ธรรมที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติ แม้จะเห็นอยู่กลางกายของผู้ปฏิบัติ แต่ก็ เป็น กายที่แยกออกมาจากกายเนื้อ มีอำนาจเหนือธรรมดา สามารถตอบปัญหา อธิบายธรรมต่างๆ สามารถพาผู้ ปฏิบัติไปเยี่ยมมรณสวรรค์และภูมิต่างๆ ได้ สอนไตรลักษณ์ ได้ เป็นอัตตาที่แท้ คำว่าอัตตาที่แท้

ไม่ใช่อัตตาในความหมายว่าเป็นตัวตนที่ประกอบด้วย ธาตุทั้งหก แต่เป็นธรรมธาตุที่บริสุทธิ์ประกอบด้วยธรรม ล้วนๆ ไม่ใช่ภาพที่เกิดจากใจ ไม่ใช่อัตตาที่สร้างขึ้นเพื่อ หลอกลวงตนหา ไม่ใช่สักกายทิฐิ ไม่ใช่สัสสตทิฐิ ไม่ใช่

นิมิต อีกนัยหนึ่ง ไม่ใช่ภาพประเภท illusion หรือ haluci- nation’”

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การตีความดังกล่าวนี้ต่างไป จากที่รับรู้กันในจาริตเถรวาทอย่างไร F. E. Reynolds^๕ ศึกษาแนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับกายของพระพุทธเจ้าใน จาริตเถรวาท และสรุปว่า หากดูจากมหาปริณิพพานสูตร ซึ่งรจนารวบรวมครั้งเดียวหลังการปรินิพพาน พระพุทธ เจ้าทรงตรัสแก่พระอานนท์ว่า หากพระองค์ปรินิพพาน แล้ว ขอให้หมู่สงฆ์จงยึดถือพระธรรมคำสอนและ พระวินัยเป็น ‘ครู’ แทนพระองค์ ตรงนี้เป็นจุดเริ่มที่ จาริตเถรวาทในยุคต่อมาจะตีความในลักษณะความเปรียบ ว่า ‘ธรรมกาย’ ก็คือ องค์ธรรมแห่งการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า คือ โลกุตตรธรรมแก้ว รวมทั้งพระ มหาปัญญาคุณ พระมหาวิสุทธิคุณและพระมหากรุณาคุณ การตีความลักษณะนี้ถือเป็นสายกระแสหลักที่จะพบใน พระสูตรแห่งพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นๆ อีกเช่นใน มิลินทปนิทนา สมังคลวิลาสินีและมหาอังสะ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ยังมีกายอีกชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่ลักษณะ ของความเปรียบ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านพุทธ โฆษาจารย์ กล่าวว่ามีผู้ฝึกสมาธิจนบรรลุฌาน สามารถได้ ความรู้พิเศษที่เรียกว่า วิชชาสาม หรือวิชชาแปด ที่ทำให้ มีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา มโนมยิทธิ เป็นหนึ่งใน อำนาจพิเศษเหล่านั้นที่หมายถึงการหลุดพ้นออกจาก กายเนื้อได้ กายที่ถอดออกมานี้ เรียกว่า ‘มโนมยกาย’ (หมายถึงกายที่สำเร็จได้โดยอำนาจจิต) พระพุทธองค์ ทรงอภัยกายดังกล่าวเสด็จไปโปรดเหล่าเทวดาและ สัตว์ในภพภูมิต่างๆ อย่างไรก็ตาม กายนี้มีใช้จะทำให้ บรรลุพระนิพพานได้ ในขณะที่ในแนววิชชาธรรมกายนั้น กายธรรมนอกจากจะสามารถมีอิทธิฤทธิ์คล้ายมโนมย- กายแล้ว ยังเป็นกายแห่งการตรัสรู้ด้วย สำหรับในสาย ของพระรุดงค์ เรื่องมโนมยกายนั้นเป็นที่รู้จักกันดี พระมหาวิระ ธารโธหรือหลวงพ่อดาซึ่งถึงคำ กล่าวถึงว่า ‘กายในกาย’ ว่ามีกาย ๕ ชนิด คือกายอบายภูมิ, กายมนุษย์, กายทิพย์ (กายเทวดาชั้นกามาวจร), กาย พรหม และกายแก้วหรือกายธรรม หมายถึงกาย

พระอรหันต์ อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะเห็นภายในภายใน
ชั้นสูงได้จะต้องมีภูมิธรรมเทียบเท่าหรือสูงกว่าภายในนั้นๆ
พูดอีกนัยหนึ่งหากผู้หนึ่งยังไม่บรรลุอรหันต์ก็ไม่สามารถ
เห็นธรรมกายของท่านได้^{๙๙} นี่เป็นจุดที่ต่างจากสายแนว
วิชาธรรมกายซึ่งเชื่อว่า ผู้ที่ปฏิบัติจนได้กายธรรมสามารถ
‘ไปเยี่ยม’ พระธรรมกายของพระพุทธเจ้าในพระนิพพาน
ได้ ประเด็นนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในบทนี้

นอกจากนี้ ในสายเถรวาท ยังมีแนวคิดเรื่องกาย
อีกอย่างหนึ่งเพิ่มเข้ามา ในคัมภีร์ศีลธรรมรัตนการณที่
รจนาขึ้นในสิงหลทวีปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เพิ่มเติม
แนวคิดที่ดูจะได้อิทธิพลมาจากมหายานเข้ามา คือ ‘สัพพัญญูกาย’
หรือกายแห่งความว่าง หมายถึงกายผู้บรรลุนิพพานซึ่ง
หลุดจากดับขั้นต้นจากโลกนี้ไปแล้วยังคงมีธาตุธรรมเหลืออยู่
ซึ่งไม่มีรูปพรรณสัณฐาน ไม่มีสีกลิ่น มองไม่เห็น ไม่เป็น
วัตถุ ไม่มีการเสื่อมสลาย^{๑๐๐} ประเด็นนี้คล้ายคลึงกับการ
ตีความ ‘ธรรมกาย’ ในแนวคิดของมหายาน

ในขณะที่พระไตรปิฎกของไทยกล่าวถึงธรรมกาย
เพียงไม่กี่แห่ง คำนี้ปรากฏบ่อยครั้งในคัมภีร์มหายาน
และคัมภีร์ที่เก่าแก่ก่อนการเกิดขึ้นของมหายานด้วย ใน
ลัทธิสรวาสติวาท หรือไวภางิกที่แผ่อิทธิพลในภาคเหนือ
และภาคกลางของอินเดียเมื่อราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว
พระพุทธเจ้าทรงมี ๒ กาย กายหนึ่งคือกายที่ประกอบ
ด้วยขันธ์ห้าที่ดับสูญได้ อีกกายหนึ่งคือ ‘ธรรมกาย’
หมายถึง กายที่แท้จริงซึ่งเป็นกลุ่มก้อนของธาตุที่บริสุทธิ์
เป็นกายแห่งการตรัสรู้ธรรม เป็นกายที่มีอยู่จริงในเชิง
ภววิทยา นอกจากนี้ ในคัมภีร์ศรีมาลาเทวี สันนาทสูตร
ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นคัมภีร์ของสงฆ์มหาสังฆิกะ กล่าวไว้ว่า

‘ธรรมกายนั้น ย่อมไม่มีการเกิด ไม่มีการแก่ ไม่มีการ
เจ็บ ไม่มีการตาย คงที่แน่นอน สงบตลอดกาล บริสุทธิ์
บริบูรณ์ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ถึงพร้อม
ด้วยพุทธคุณทั้งปวง จะนับจะประมาณมิได้ ประหนึ่งเมื่อด
พรายในแฉกคางจะนั้น สมบูรณ์ไปด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ
แต่ไม่ปรากฏต่อสายตาคนทั้งปวง’^{๑๐๑}

ความเชื่อว่าธรรมกายเป็นพุทธภาวะที่เป็นเอกจิต
ที่เป็นสากล มีอยู่ทั่วไปในสรรพสัตว์นี้ ยังพบได้ในสาย
มหายานกลุ่มจิตตภูตตตาวาทิน ซึ่งเชื่อในเรื่องมูล-
การณ์ของโลกว่าเป็นอมตภาวะที่มีอยู่เป็นอยู่โดยตัวเอง
เป็นสากล แม้ผ่านครอบคลุมน้อยๆไปไม่สิ้นสุด ทั้ง
ปุถุชนและพระอรหันต์ก็ล้วนมีจิตดั้งเดิมนี้อยู่เช่นกัน นี่
เป็นสายความเชื่อที่เจริญงอกงามในจีนและญี่ปุ่น ใน
คัมภีร์ของนิกายเทียนไท่หรือลัทธิธรรมปุนทริก กล่าวว่า
‘จะนี้แล การณสภาวะอันมีอยู่ในสรรพสัตว์ ก็คือ ‘ธรรม
กาย’ ที่ปวงพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบรรลุถึง’^{๑๐๒}

ส่วนลัทธิโยคอาจารย์ ก็ได้พัฒนาทฤษฎีกายของ
พระพุทธเจ้า อันได้แก่ ธรรมกาย ที่หมายถึง ธรรมธาตุ
อันบริสุทธิ์ เป็นสภาวะอันไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลางหรือ
ที่สุด แม้ปกคลุมไปทั่วกายต่อมาก็คือ สัมโภคกายซึ่งหมายถึง
กายที่เป็นทิพย์ภาวะ มีรัศมีงดงาม ปรากฏให้เห็นเฉพาะ
ในหมู่พระโพธิสัตว์ พวกนิกายสุชาวดีเชื่อว่าสัมโภค
กายก็เป็นกายพระโพธิสัตว์ในแดนสุชาวดีด้วย กายที่สาม
คือนิรมานกาย หมายถึง กายพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่
ในโลกมนุษย์เพื่อสั่งสอนธรรม^{๑๐๓}

การตีความของมหายานนี้มีจุดที่พ้องกับแนวของ
หลวงปู่สดตรงที่ว่า ธรรมกาย เป็นภาวะที่มีอยู่จริงใน
เชิงภววิตถิยา และเป็นกายแห่งการตรัสรู้ ประเด็นนี้
เชื่อมโยงไปสู่การตีความสภาวะของพระนิพพานด้วย ใน
ขณะที่จารีตเถรวาทสายปริยัติจะตีความพระนิพพานว่า
หมายถึงสภาพจิตที่ปราศจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง และอวิชชา
ดับไม่เหลือสิ้น ชาวธรรมกายเชื่อว่า สภาวะจิตดังกล่าวมี
‘ที่อยู่’ รองรับด้วย เป็นมิติพิเศษอันเป็นที่อยู่ของผู้บรรลุ
นิพพานที่สังขารแตกดับแล้ว

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)
เมื่อครั้งยังเป็นพระเทพเวที ได้เข้าร่วมวิวาทะเรื่อง
สภาวะธรรมของพระนิพพานในนิตยสาร ‘สมาธิ’ ท่านยก
พุทธพจน์ ‘สัพเพ อัมมา อนัตตา’ ที่แปลว่า ธรรมทั้ง
ปวงเป็นอนัตตา นั้นมาอธิบายว่า จลี ‘ธรรมทั้งปวง’

หมายรวมความทั้งสังขาร (ได้แก่เบญจขันธ์) ที่ประกอบ ด้วยปัจจัยปรุงแต่ง และรวมทั้งวิสังขารคือพระนิพพานที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่งด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง สภาวะพระนิพพานนั้น เป็นสภาวะที่ปราศจากตัวตน^{๑๕}

ศิษย์สายหลวงพ่อดัดท่านหนึ่งคือพระมหาเสริมชัย ทยมนังคโณ เจ้าอาวาสวัดหลวงพ่อดัด ธรรมกายาราม ท่าเกอดำเนินสะตวก จังหวัดราชบุรี ได้อธิบายว่า ‘นิพพานัง ปรมัง ลุณฺณัง’ ในพระไตรปิฎกนั้น หมายความว่าความว่างหรือพ้นแล้วจากกิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ฉ่ำจากการยึดมั่นถือมั่น แต่ทว่าความว่างดังกล่าวมิได้หมายความว่า จะเป็นสิ่งไม่มีอยู่จริงในเชิงภวทัน- วิหยา และเมื่อมีอยู่ ก็คือมีสภาพเที่ยง เป็นสุขล้วนๆ ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นธรรม ธาตุที่ไม่ตาย ไม่ปรากฏความแปรปรวน คือไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งไตรลักษณ์นั่นเอง ดังนั้นประโยค ‘ธรรม ทั้งปวงเป็นอนัตตา’ นั้น พระมหาเสริมชัยจึงแย้ง พระ เทพเวทีว่า หมายถึงเฉพาะ สังขารธรรม (ธรรมที่มี เหตุปัจจัยปรุงแต่ง) เท่านั้น ไม่ได้กินความถึงวิสังขาร ธรรมคือพระนิพพานด้วย พร้อมกับยกพุทธพจน์ใน พระสุตตปิฎก ขุททกนิกายมาสนับสนุนว่า

‘ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้น (คือพระนิพพาน- ผู้วิชัย) มีอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิณฺณยัญจายตนะ เบวสัลลัญญา- นัญจายตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์ ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา ย่อมไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็น การตั้งอยู่ เป็นการอุปบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี่แหละเป็นที่สุดแห่งทุกข์’^{๑๖}

ดังนั้น ‘อายตนะนิพพาน’ ก็คือที่ประทับของธรรม กายที่บรรลอรหัตตผลที่เข้าอุปาทิเสสนิพพานแล้ว (คือเบญจขันธ์ดับสิ้นหรือตายไปแล้ว) ต่อคำถามที่ว่า หากพระนิพพานนั้น ‘มีอยู่’ จริง จะอยู่ที่ไหน คำตอบ ก็คือ

‘อยู่ในศูนย์กลางของกายธรรมนั่นเอง ที่กล่าวนี้ หมาย ความถึงเวลาที่กายมนุษย์ของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์

ยังมีชีวิตอยู่ ใช้กายธรรมเดินสมาบัติ ๘ เทียบ ... กาย- ธรรมก็จะตกศูนย์เข้าสู่นิพพานในศูนย์กลางกายธรรม นั้น นิพพานนี้ชื่อว่า ‘นิพพานเป็น’ หรือ ตถูปาทิเสส นิพพาน’^{๑๗} ส่วนเมื่อพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ดับขันธ- นั้น กายธรรมของท่านก็จะไปอยู่ที่ ‘อายตนะนิพพาน’ ซึ่ง ‘มีลักษณะกลมรอบตัวชาวโลกวิสุทธิ ... ขนาดนั้นวัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ราว ๑๔๐ ล้าน ๓ แสน ๓ หมื่นโยชน์ ขอบของอายตนะนิพพานหนาตันละ ๑๕,๑๒๐,๐๐๐ โยชน์ รวมขอบสองด้านก็เป็น ๓๐,๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ ขอบนี้ก็ กลมรอบตัวเช่นเดียวกัน ส่วนเนื้อที่ที่อยู่ในขอบ เป็นที่ ประทับของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ... เป็นสถานที่โอ่โง่ง ปราศจากสิ่งอื่นใด...สว่างไสวไปด้วยรัศมีธรรมอันโชติช่วง’^{๑๘} ... กายธรรมที่บรรลอรหัตตผลแล้ว ... มีกาย หัวใจ ดวงจิต และดวงวิญญาณวัดวัดกลาง ๒๐ วาเท่ากันทั้งสิ้น หน้า ดักกว้าง ๒๐ วา สูง ๒๐ วา เกศดอกบัวดูมขาวใสบริสุทธิ์ ... บางพระองค์ที่เป็นพระลัทธิปัญญะพุทธเจ้า ก็ทรงประทับ อยู่ท่ามกลางพระอรหันต์สาวกจำนวนมาก บางพระองค์ ที่เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ... ก็ประทับโดดเดี่ยวอยู่โดยลำพัง ส่วนรังสีที่ปรากฏก็เป็นเครื่องบอกให้รู้ถึงการสร้าง บารมีของพระพุทธเจ้า ... ว่ามากน้อยกว่ากันเพียงไร’^{๑๙}

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ การที่แนววิชา ธรรมกายยืนยันว่า หากผู้ปฏิบัติทำได้จนถึงขั้น เห็นพระธรรมกายกายละเอียดในตัวแล้ว ผู้นั้น สามารถที่จะ ‘สัมผัส’ พระนิพพานและพระธรรม กายพระพุทธเจ้าได้ด้วย ในบทความ ‘สู่ทางพระ นิพพาน’ ของพระมหาเสริมชัย ท่านได้ยืนยัน ประเด็นนี้โดยยกบทสนทนาในการสอบอารมณ์ ศิษย์ท่านดังนี้

ถาม ‘คุณโยมจิราภา (คุณจิราภา เสวตพันธ์) เห็น อายตนะนิพพานไหม?’
ตอบ ‘เห็นค่ะ’
ถาม ‘สัมผัสได้ไหม?’
ตอบ ‘ได้ค่ะ’
ถาม ‘สัมผัสได้นี้หมายถึงว่า (พระนิพพานและพระ ธรรมกายของพระอรหันต์และพระพุทธเจ้า- ข้อความในวงเล็บ คัดจากต้นฉบับ-ผู้วิจัย) มีเป็น ตัวตนสัมผัสได้ ใช่หรือไม่?’
ตอบ ‘ใช่ค่ะ’

- ถาม “ถ้าสัมผัสพระนิพพานและพระพุทธรูปได้” เย็น ร้อน อ่อน แข็ง อย่างไร สัมผัสแล้วรู้สึกอย่างไร? คุณโยมสนใจอะไร? (คุณสมจิตร อารีรอบ)
- ตอบ “รู้สึกเย็นค่ะ”
- ถาม “ตามแนวสุริยวิถี? สัมผัสได้หรือไม่?”
- ตอบ “สัมผัสได้ครับ”
- ถาม “(พระนิพพานและพระพุทธรูป) มีเป็นตัวแทนตน หรือว่างเปล่า?”
- ตอบ “มีเป็นตัวแทนตนครับ”
- ถาม “นิมหรืออ่อนแข็งอย่างไร?”
- ตอบ “นิมครับ”
- ถาม “ใสหรือทึบ?”
- ตอบ “ใสบริสุทธิ์ครับ”
- ถาม “(เห็น) ธรรมตาหรือสว่างมาก?”
- ตอบ “สว่างมากครับ” ^{๓๐}

ผู้ปฏิบัติที่ยังมิได้บรรลุผลจึงสามารถ ‘สัมผัส’ พระนิพพานและพระธรรมกายของพระพุทธรูปได้ ซึ่งมีคุณสมบัติเชิงวัตถุภาวะคือเย็น นุ่มและโปร่งใส ประเด็นนี้ถูกคัดค้านโดยเจ้าคุณพระธรรมปิฎกซึ่งอธิบายโดยยกข้อความในอรรถกถาหลายแห่งมาประกอบว่า หากผู้ปฏิบัติธรรมนั้นยังมิได้บรรลุผล สิ่งที่เป็นอารมณ์สำหรับพิจารณาในการเจริญวิปัสสนาก็มีแต่ธรรมทั้งปวงในขอบเขตที่ผู้ปฏิบัตินั้นจะรับรู้ได้ คือขันธ์ ๕ หรือนามรูปนั่นเอง ไม่สามารถพิจารณาบรรลุผล นิพพานที่กั้นยังไม่อาจบรรลุได้ แม้ผู้ปฏิบัตินั้นจะนึกถึงหรือยกเอา มรรค ผล นิพพาน ขึ้นมาพิจารณา มรรค ผล นิพพานนั้นก็เพียงมรรค ผล นิพพานในความคิดปรุงแต่งของผู้ นั่น คือเป็นสภาวะธรรมในภูมิสาม หาใช่มรรค ผล นิพพานหรือไม่ ^{๓๑} ถึงตรงนี้ ทางฝ่ายแนววิชชาธรรมกายก็จะตอบได้ว่า เรื่องนี้เป็นสิ่งที่มีอาจถกเถียงกันได้ในระดับปริยัติ ถ้าหากจะรู้แจ้งเห็นจริงก็ต้องมาลงปฏิบัติตามแนววิชชาธรรมกายตัวเอง

สิ่งที่น่าสนใจของประเด็นดังกล่าวสำหรับมุมมองทางสังคมวิทยาศาสนาก็คือ อิทธิพลของความเชื่อนี้ต่อการสร้างโลกทัศน์หรือรสนิยมทางศาสนาของสมาชิกและผลกระทบต่อพลังกลุ่มขององค์กรนั้นๆ

๔.๒.๔ พิธีกรรมถวายข้าวพระในพระนิพพาน : การทำให้พระนิพพานเข้ามาอยู่ใกล้ตัว

วัดพระธรรมกายเองมิได้ออกมาร่วมวิสาขะ ประเด็นนี้อย่างชัดเจนทางสื่อมวลชนเช่นพระมหาเสริมชัย อาจเป็นเพราะไม่ต้องการสร้างความขัดแย้งทางความคิดให้แหลมคมเกินไป เพราะเกรงวัดจะตกเป็นเป้าของการวิพากษ์วิจารณ์ก็ได้ อย่างไรก็ตามชาววัดได้แสดงศรัทธาที่แรงกล้าต่อความเชื่อในเรื่องความมีตัวตนเที่ยงแท้ของพระธรรมกายและพระนิพพาน ผ่านพิธีกรรมสำคัญอันหนึ่งที่เรียกว่า การถวายข้าวพระในพระนิพพาน เป็นพิธีที่จัดทุกวันอาทิตย์ ต้นเดือนของทุกเดือนซึ่งจะมีสมาชิกมาร่วมมากมายกว่าวันอาทิตย์ในสัปดาห์อื่น ๆ ในระยะหลังความนิยมในพิธีนี้ของชาววัดเห็นได้จากการที่สมาชิกต่างจังหวัดไกลๆ เช่นที่เชียงใหม่ก็จะจัดขบวนรถทัวร์นำสมาชิกมาร่วมพิธีนี้อย่างสม่ำเสมอ ขึ้น ตอนต่างๆ ของพิธีกรรมคล้ายคลึงกับพิธีกรรมของวันอาทิตย์อื่นๆ นั่นก็คือ ก่อนเก้าโมงเช้า สมาชิกจะทำบุญด้วยการใส่บาตรหรือถวายสังฆทาน เก้าโมงเช้า ภราวาสภนึ่งชายจะนั่งรอเป็นแถวแนวในสภารธรรมกาย หึ่งแยกนั่งด้านซ้าย ขาด้านขวา พระภิกษุจะเดินเรียงแถวเข้ามานั่งบนแท่นหน้าองค์พระ จากนั้น มีการสวดบูชาพระรัตนตรัยและนั่งสมาธิร่วมกันจนถึงราวสิบโมงครึ่ง ถ้าเป็นอาทิตย์อื่นๆ ที่มีใช่อาทิตย์ต้นเดือน ก็จะสวดมนต์ทำวัตรเช้า และถวายอาหารเพลแด่พระภิกษุ ก็เป็นอันจบพิธีภาคเช้า

สำหรับวันอาทิตย์ต้นเดือน สิ่งพิเศษที่เพิ่มเข้ามา นอกจากจำนวนสมาชิกที่หนาตากว่าทุกอาทิตย์ก็คือ มีการตกแต่งบริเวณงดงามกว่าปกติ เช่นเพิ่มพุ่มดอกไม้แจกัน และการประดับดอกไม้สดในบริเวณฐานพระพุทธรูปและตรงที่นั่งของพระสงฆ์ มีโต๊ะตั้งอาหารหวานคาวที่จัดอย่างประณีตเพื่อถวายแด่พระธรรมกายของพระพุทธรูป และพระอรหันต์ทุกพระองค์ในพระนิพพาน คุณยายจันทร์ ชนบกุง และหลวงพ่อก้าวาสจะมาเป็นประธานในพิธีด้วย บรรยากาศจึงคึกคักเป็นพิเศษ หลังจากนั่ง

สมาธิและสวดมนต์ร่วมกันแล้ว คุณยายจันทร์จะเป็นประธานกล่าวคำถวายข้าวแด่พระธรรมกายในพระนิพพาน ให้ทุกคนกล่าวตาม เชื่อกันว่าการได้เข้าร่วมจรตใจน้อมใจถวายข้าวพระนี้ได้อานิสงส์มาก เพราะคุณยายและหลวงพ่ोज้าอาวาสจะใช้พลังสมาธิของท่านเป็นสื่อติดต่อกับพระธรรมกายพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ซึ่งมีจำนวนมากมายับไม่ถ้วนราวเมล็ดทรายในมหาสมุทร ซึ่งสถิตย์อยู่ในอายตตนิพพาน และใช้พลังสมาธิของท่านกลั่นของหยาดคืออาหารหวานคาวให้กลายเป็นของทิพย์ที่มีธาตุอันละเอียดประณีตเพื่อถวายพระธรรมกาย พุทธอภินิหารหนึ่ง ทุกคนในศาลาสามารถน้อมใจและถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าในนิพพานผ่านสื่อกลางคือคุณยายและท่านเจ้าอาวาสได้

ความเชื่อเรื่อง merit transfer ผ่านตัวกลางที่มีความศักดิ์สิทธิ์นี้มีใช้ของใหม่ คนไทยคุ้นเคยกับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับไปแล้วซึ่งเป็นการโอนถ่ายผลบุญที่ทำให้แก่ผู้ล่วงลับผ่านตัวกลางคือพระภิกษุ ในการนิเวศพระธรรมกาย สิ่งแปลกใหม่ที่วัดเสนอให้แก่สมาธิก็คือการให้ ‘โอกาส’ แก่สมาธิที่แม้ยังมีอาจปฏิบัติธรรมถึงขั้นที่ได้บรรลุธรรมกาย ก็สามารถติดต่อกับพระธรรมกายพระพุทธองค์ได้ โดยมีคุณยายจันทร์และท่านเจ้าอาวาสเป็นสื่อ ทำให้ ‘ระยะห่าง’ ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดกับมนุษย์สามัญแคบเข้ามาอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้คนสามัญรู้สึกใกล้ชิดกับโลกศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวก็คือ การย่ำถึงสภาวะ ‘เย็น นุ่ม โปร่งใส’ ทำให้พระธรรมกายและพระนิพพานเป็นสิ่งที่สัมผัสได้จริง (realization of the sacred) ด้วยสื่อทางใจที่มีการฝึกเป็นพิเศษ เมื่อพระนิพพานกลายเป็นมิติที่มีตำแหน่งแห่งที่รูปพรรณสัณฐาน สีสันและขนาดที่แน่นอน ก็ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความรู้สึกมั่นคงอุ่นใจ รู้สึกว่าพระนิพพานและพระพุทธเจ้าเป็น ‘ความเป็นจริง’ ที่ใกล้ตัวเข้ามา มาก สามารถไปเยี่ยมเยือนเมื่อใดก็ได้หากปฏิบัติถึงขั้นหนึ่ง หรือแม้จะยังปฏิบัติไม่ถึงขั้นนั้นก็อาจอาศัยบารมีผู้อื่นติดต่อได้โดยผ่านพิธีกรรม

๓.๒.๕ การสร้างความเป็นเหตุเป็นผลแก่ความเชื่อเรื่องอภินิหาริย์

นอกจากการทำให้พระนิพพานเป็นมิติคล้ายสวรรค์ชั้นพิเศษแล้ว เรายังพบลักษณะอื่นของ popular Buddhism อีก^{๒๕} คือ ความเชื่อในเรื่องอภินิหาริย์ ในขณะที่พุทธศาสนิกชนจะวางท่าทีต่อเรื่องนี้ในลักษณะที่ไม่ปฏิเสธว่า เรื่องนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง และปาฏิหาริย์เป็นสิ่งที่สำเร็จโดยอำนาจนา แต่สิ่งสำคัญคือการไม่ติดยึดต่อเรื่องนี้ การติดยึดอย่างนี้จะกลายเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมด้วยประการใดก็ตาม การเน้นเจตน์จำนงของปัจเจกในการกำหนดชะตากรรมของตนเองนั้น ก่อให้เกิดความโดดเดี่ยว ดึงเครียดได้ไม่น้อย ดังกล่าวในตอนต้นบทแล้วว่า ปาฏิหาริย์มีบทบาทเชิงสังคมในการตอบสนองการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและลดความตึงเครียดในชีวิตประจำวัน ได้ดีกว่า เราจะพบว่าพระธรรมกายเป็นที่พึ่งแก่สมาธิได้มากในเรื่องนี้ แม้ผู้ที่ยังไม่อาจปฏิบัติถึงขั้นเห็นองค์พระธรรมกายในตัวก็ยังมีพระผงของขวัญองค์เล็ก หลวงพ่อวัดปากน้ำทำเอง ซึ่งขึ้นชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์นัก ิคุณสมบัติที่สามารถปกป้องภัยอันตรายต่าง ๆ อีกด้วย

“เมื่อเราเข้าถึงองค์พระดังนี้แล้ว ต้องการอะไรก็อาราธนาให้ท่านช่วย ต้องสำเร็จตามปรารถนา ต่างแต่ช้ากับเร็วเท่านั้น ... ในเมื่อเราจะไปทางบกก็ดี ทางน้ำก็ดี ทางอากาศก็ดีหรือจะไปในที่ใดที่หนึ่งก็ดี หรือมีเหตุการณ์บังเกิดขึ้นโดยปัจจุบันก็ดี เราก็จะอาราธนาให้ท่านช่วยได้ทันทีทั้งนี้ ถ้าเราบริวารการ ขอให้การบริวารการของเราราบรื่นเรียบร้อย ถ้าเราค้าขาย ขอให้การค้าขายของเราซื้อขายคล่อง ... ถ้าเราทำนาทำสวน ทำกิจการใด ๆ ขอให้การกระทำนี้ได้ผลเกินควรเกินค่า...”^{๒๖}

แม้ในเทศนาหลาย ๆ แห่งของหลวงพ่อรองเจ้าอาวาสจะอธิบายถึงการให้ธรรมเป็นเข็มทิศในการดำเนินชีวิตประจำวันก็ตามเราจะพบว่า แรงดึงดูดของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิฤทธิ์ลบล้างบาปต่าง ๆ นั้นดูจะมีเสน่ห์ดึงดูดมากกว่า เราจะพบการคุยกันเรื่องนี้ได้ในวงกินข้าวไปจนถึงกา

พิมพ์เล่าเผยแพร่ จนอาจจะกล่าวได้ว่าประเด็นนี้เป็น จุดขายอย่างหนึ่งของสมาธิวงในของวัดก็ได้ ในจดหมาย ข่าวและวารสารกัลยาณมิตร จะมีคอลัมน์ประจำที่สัมภาษณ์ ประวัติกัลยาณมิตร ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเอ่ยถึงปาฏิหาริย์ ต่างๆ ที่พระธรรมกายได้เข้ามาช่วยเหลือในยามวิกฤติ ที่พบค่อนข้างมากคือรักษาอาการเจ็บป่วยของตนหรือของญาติใกล้ชิด หรือการช่วยให้รอดพ้นอุบัติเหตุอย่างน่าอัศจรรย์ ทำให้เป็นจุดที่พอลึกซึ้งให้ผู้นั้นหันมาทุ่มเทอุทิศกายเพื่อวัด ในที่สุด นอกจากนี้ ในหนังสือ 'พุทธาบุภาพ' ^{๒๕} ก็รวบรวมบันทึกและประสบการณ์ของสมาธิก ที่พบเห็นสิ่งอัศจรรย์ในบริเวณโบสถ์วัดพระธรรมกาย เช่น เห็นองค์พระประธานลืมน้ำ มีรัศมีสว่างไสว หรือปรากฏภาพพระธรรมกายซ้อนๆ กันขึ้นภายในโบสถ์ เป็นต้น เช่นเดียวกับหนังสือประวัติคุณยายจันทร์และ หลวงพ่อวัดปากน้ำ ก็เน้นเหตุการณ์ที่คุณยายแสดง ทัศนวิสัยด้วยการช่วยวิญญาณคุณพ่อให้พ้นจากขุมนรก หรือเหตุการณ์ที่พระและแม่ชีวัดปากน้ำได้อธิษฐานจิต ช่วยปิดลูกระเบิดญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ มิให้ มาตกในกรุงเทพฯ

ประเด็นน่าสนใจในเรื่องปาฏิหาริย์ ก็คือ ความพยายามสร้างความเป็นเหตุเป็นผลกับเรื่องนี้ เนื่องจาก ในหมู่สมาธิก็มีจำนวนมากที่เป็นนักศึกษา และในสมาธิระดับนำก็มีผู้เป็นแพทย์ หรือวิศวกร นอกจากนั้น ภาพพจน์ด้านสำคัญอันหนึ่งของวัดก็คือ ความทันสมัย ในเชิงเทคโนโลยีและการจัดการ ดังนั้น เราจึงพบกลวิธี ปรับลักษณะ 'สาลัน' ที่สื่อไปยังกลุ่มเป้าหมายที่คิดแบบ วิทยาศาสตร์ เพื่อให้เห็นว่าเมื่ออธิบายปาฏิหาริย์ด้วย เหตุผลแบบวิทยาศาสตร์แล้ว ก็พบว่า สองสิ่งนี้มีได้ ขัดแย้งกันแต่อย่างใด การอธิบายเรื่องปาฏิหาริย์ด้วย ตรรกและภาษาศาสตร์นี้ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการ สร้างความเป็นเหตุเป็นผลที่ศาสนาต่างๆ ใช้ เพื่อ การปรับตัวในสังคมสมัยใหม่ ลักษณะการปรับตัวกรรม นี้ทำได้หลายแบบ ในบางศาสนาที่พระเจ้าสร้างคือพลัง เบื้องหลังธรรมชาตินั้น บางครั้ง การปรับตัวอาจต้อง

ออกมาในรูปแบบที่ยืนยันถึงการเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อกัน ของความเป็นจริง ๒ ประเภท คือ ความเป็นจริงของโลก ธรรมชาติ และความเป็นจริงของโลกแห่งจิตวิญญาณ แต่สำหรับศาสนาพุทธนั้น เนื่องจาก 'ธรรม' ก็ หมายถึงกฎธรรมชาติอยู่แล้ว การปรับตัวกรรมด้วยการ ยืนยันความเข้ากันได้ของโลกทางศาสนาและโลกวิทยาศาสตร์ก็ทำได้ง่ายขึ้น

เรื่องของ จูตูปาตญาณ (ญาณที่รู้ว่ามีสัตว์ที่ตายไป ไปเกิด ณ ที่ใด สัตว์ที่มาจากไหน-ผู้วิเศษ) เป็น เรื่องเหลือวิสัยที่ปุถุชนจะติดตามได้ จะขอยกตัวอย่าง เปรียบเทียบ ... ทุกคนคงรู้จักเลือกความเป็นของเหลว สีสแดง ... ถ้ามองด้วยตาเปล่า (ฉายตะนปะติ) จะเห็นเพียงเท่านั้น แด้ด้า ... เอาหยดเลือดมาส่องด้วยกล้องจุลทรรศน์ (ฉายตะน ที่ขยายส่วน) ... และดูการไหลเวียนของเลือด ... จะเห็น เม็ดเลือดแดงไหลไปในหลอดเลือดฝอยมากมาย .. ถ้าเจาะ เลือดออกมาทำเครื่องหมายบนเม็ดเลือดด้วยสวทกมันดภาพ ริงสี ... แล้วฉีดกลับเข้าไปใหม่ .. จะศึกษาวงจรชีวิตของเม็ด เลือดแดงได้ ระบบการไหลเวียนและวงจรชีวิตของเม็ดเลือด เปรียบได้กับวัฏสงสาร เราสามารถ .. ศึกษาชะตากรรม ของเม็ดเลือดแดงได้ว่า มันไหลเวียนไปอย่างไร มันมีอายุ เท่าไหร่ .. มันจะไปตายที่ไหน ตายอย่างไร .. สิ่งที่ยกตัวอย่าง มานี้ อาจง่ายแก่การเข้าใจ สำหรับผู้มีความรู้ในวิทยาศาสตร์การแพทย์ .. สำหรับผู้ไม่มีพื้นความรู้เพียงพอก็จะ ไม่เข้าใจ อาจไม่เชื่อ หรือเชื่อกวักวากไม่ออก เรื่อง อิทธีวธีเป็นเรื่องที่ต้องแยกให้ออกจากเรื่องดิรัจฉานวิชาเรื่อง ของเวทย์มนต์คาถา เพราะวิธีการและเจตนาไม่เหมือนกัน อันหนึ่งเกิดจากลัทธิมาทิฏฐิและลัทธิศาสนาอื่นอันเป็นมิจฉา ทิฏฐิและมิจฉาสมาธิ ... อิทธีวธีจึงเป็นเพียงผลอย่างหนึ่ง จากการปฏิบัติ แต่ไม่ใช่ชานิสลสังที่มุ่งหมาย' ^{๒๕}

นอกจากการใช้แนวคิดวิทยาศาสตร์มาอธิบาย เรื่องเหนือโลกแล้ว ยังมีวิธีสร้างความเป็นเหตุเป็นผลอีก แบบหนึ่ง คือการสร้างความเป็นระบบระเบียบและขยาย พลังการอธิบายด้วยการผลิตวาทกรรมเกี่ยวกับเรื่อง 'มูล การณ์ของสรรพสิ่ง' (genesis) เดิมที ในยุคหลวงพ่อดิ ปากน้ำ ท่านเคยเอ่ยถึง 'ฝ่ายพระและฝ่ายมาร' ไว้บ้าง 'พระ' และ 'มาร' ในที่นี้มีใช้ความเปรียบในเชิง

บุคคลาธิษฐาน แต่เป็นสิ่งที่มีความจริงใจจริงๆ เช่นเดียวกับ พระนิพพาน ลูกศิษย์สายวิชชาธรรมกายจึงต้องมีการฝึก ในการฝึกวิชชาขั้นสูงเพื่อปราบมาร นี่จึงเป็นที่มาของการสร้างความเป็นสถาบัน (institutionalization) มารองรับจารีตดังกล่าว 'โรงงานฝึกวิชชา' เพื่อฝึกสมาธิ ขั้นสูงแบบเข้มข้นที่ต้องผลัดเวรกัน 'นั่งเข้าที่' ตลอด ๒๔ ชั่วโมงจึงเกิดขึ้น การเลือกใช้คำว่า 'โรงงาน' ทำให้เห็นความตั้งใจที่จะใช้การจัดระเบียบเชิงสถาบัน เช่นมีการคัดเลือกผู้ที่จะเข้ามา มีระเบียบปฏิบัติที่เข้มงวด มีการเข้าเวรออกเวรเป็นผลัด ห้ามมิให้คนนอกมายุ่งเกี่ยว และชี้ให้เห็นการฝึกกำลังของการนั่งสมาธิรวมหมู่ (mass meditation) อีกด้วย อย่างไรก็ตาม สมัยหลวงพ่อดิลกปากน้ำว่าทกรรมเรื่องพระและมารก็ยังไม่มีรายละเอียดพิสดารมากนัก

ต่อมาในยุคท่านธัมมชโยแห่งวัดพระธรรมกาย มีการพัฒนารายละเอียดในเรื่องนี้ออกไปมาก จนกลายเป็นเรื่อง 'มูลการณ์ของสรรพสิ่ง' ผู้ผลิตวาทกรรมดังกล่าวก็คือ ท่านเจ้าอาวาสเอง เนื้อหาของเรื่องมีอยู่ว่า แรกเริ่มเดิมที ในห้วงจักรวาลมีแต่ความว่างเปล่า ต่อมา มีธรรมกายฝ่ายที่เรียกว่า 'ฝ่ายขาว' และ 'ฝ่ายดำ' เกิดขึ้น ต่อมาต่างฝ่ายต่างเพิ่มจำนวนขึ้นทุกที และทำวิชชา หักล้างกันและกัน จากนั้น พระธรรมกายฝ่ายขาว ก็ได้สร้าง 'ภพ' ใหม่ และสร้าง 'ต้นธาตุกายมนุษย์' ขึ้น ที่มีลักษณะคุณสมบัติคล้ายกายทิพย์เพื่อที่จะให้มาทำวิชชา ปราบมาร แต่ต่อมาก็ถูกทำลายโดยฝ่ายดำ ทำให้ฝ่ายขาวต้องถอยร่นลงมามาก มาสร้างโลกมนุษย์ และมนุษย์หญิงชายขึ้น โลกในยุคแรกนั้นมีความอุดมสมบูรณ์พูนสุข ไม่มีฤดูต่างๆ มีประเทศภูมิอากาศมีความพอดีสม่ำเสมอ และวันรมย์ ต่อมา ฝ่ายดำมาทำวิชชาमारได้ ทำให้จากนั้นเป็นต้นมาโลกก็มีทุกข์ภัย ภัยธรรมชาติชนิดต่างๆ โรคระบาดและความอดอยากเกิดขึ้น ฝ่ายขาวก็ต้องต่อสู้ด้วยการผลิตองค์ความรู้มาแก้ไขและสร้างพืชสมุนไพรที่สามารถแก้โรคร้ายต่างๆ พร้อมกับสร้าง

มนุษย์ที่มีความสามารถพัฒนาวิชาการต่างๆ มาแก้ไข เช่นวิชาแพทย์ วิชาวิศวกรรม ดาราศาสตร์ การช่าง ต่างๆ เป็นต้น นี่คือการอธิบายกำเนิดอารยธรรมมนุษย์ จากนั้น ฝ่ายดำจึงหักล้างด้วยการสร้างกิเลสมาให้มนุษย์ ทำลายมนุษย์ด้วยกันเอง สงครามจึงเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ฝ่ายขาวก็จะส่งคนตีมาปราบมารเสมอ นี่ก็คือการอธิบายแรงผลักดันเชิงจิตวิญญาณที่อยู่เบื้องหลังพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ในยุคปัจจุบัน วิบุรุษที่สำคัญของฝ่ายขาวก็คือหลวงพ่อดิลกปากน้ำและท่านธัมมชโยนั่นเอง นอกจากฝ่ายขาวและฝ่ายดำแล้ว บางครั้ง ท่านจะเอ่ยถึงธรรมกายสี่ตระกูลอีกด้วย ซึ่งหมายถึงฝ่ายที่อยู่กลางๆ หรือมีส่วนผสมของทั้งฝ่ายขาวและดำ พร้อมทั้งจะถูกดึงเข้าฝ่ายใดก็ได้หากฝ่ายนั้นมีอิทธิพลมากกว่า^{๒๕}

วาทกรรมเช่นนี้มีบทบาทอย่างไรต่อองค์กรวาทกรรมแรก ตรรกะของเรื่องดังกล่าวทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างมี 'เป้าหมาย' (teleologization of the discourse) เป้าหมายนี้มีหลายระดับตั้งแต่ระดับจิตวิญญาณและอภิปรินญา ระดับการอธิบายเป้าหมายชีวิตของปัจเจกบุคคล เรื่องเหล่านี้ทุกเรื่องทุกระดับจะมีความหมายเชื่อมโยงกันหมดเมื่อมองจาก พลังความขัดแย้งยิ่งใหญ่สองสายในจักรวาล คือฝ่ายขาวและดำ เป้าหมายสุดท้ายก็คือการที่ฝ่ายขาวจะต้องสามารถปราบมารให้สิ้นไปได้ แม้จะฟังดูง่าย ๆ แต่พลังอธิบายครอบจักรวาลนี้คลุมมิติเวลาและสถานที่ที่ไพศาลไม่จำกัดขอบเขต

ประการที่สอง ผลต่อสมาชิกในองค์กร คำอธิบายดังกล่าวเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญอันหนึ่งขององค์กร ทุกคนตระหนักว่า 'หน้าที่' ของเขายังใหญ่สำคัญเพียงใด วัดพระธรรมกายเป็นเสาหลักและแม่ทัพหน้าของกองทัพฝ่ายขาว ประโยคที่เป็นภาษิตเตือนใจที่ว่า 'เราเกิดมาเพื่อสร้างบารมี' จึงมีความหมายลึกซึ้งไพศาลสำหรับสมาชิกยิ่งกว่านั้นวาทกรรมนี้สามารถสร้าง 'ความกลัว' แก่สมาชิกได้ด้วย ในยุคหลังมานี้ ภาพ

ลักษณะของหลวงพ่อก่อนเจ้าอาวาสพัฒนาเปลี่ยนไปจากการเป็นวีรบุรุษสำคัญคนหนึ่งของฝ่ายขาว มาเป็นอวตารภาคหนึ่งของ ‘องค์พระธรรมกายต้นธาตุ’ อันเป็นมรดกกรรมแห่งสรรพสิ่งเสียเอง ความกล้าแกร่งที่มีต่อท่านจึงสูงยิ่ง คำพูดของท่านจึงเป็นเสมือนวาจาสิทธิ์ที่ไม่มีใครกล้าโต้แย้ง อย่างไรก็ตาม หากความกล้าเป็นเครื่องมือควบคุมองค์กร มันก็มีผลด้านลบเช่นกัน เพราะเมื่อองค์กรยิ่งขยายใหญ่ขึ้นก็มีแนวโน้มเรียกร้องให้พัฒนาโครงสร้าง ซึ่งแนวโน้มดังกล่าวมักขัดแย้งกับลักษณะรวมศูนย์อำนาจที่เป็นอยู่ ดังรายละเอียดที่กล่าวไปแล้วในบทที่สอง เมื่อใดก็ตามที่เกิดปัญหาขัดแย้งจนสมาชิกบางส่วนต้องลาออกไป คำอธิบายของวัดก็คือ ศิษย์คนนั้นแม้จะมีฝ่ายขาวอยู่บ้าง แต่พลังของฝ่ายมารในตัวมีสูงเกินไป เขาจึงอยู่กับพวกเราไม่ได้ ต้องไปจากพวกเราเป็นต้น

ประการสุดท้าย ความเชื่อเรื่องเป้าหมายศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้เข้าใจ ‘แรงจูงใจ’ เบื้องหลังปรัชญา thinking big ของวัด เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของพระธรรมกายฝ่ายขาวที่มีหน้าที่ช่วยโลกให้รอด จึงต้องเตรียมวัดให้เป็นศูนย์กลางธรรมกายแห่งโลก การตอกเสาเข็มธรรมกายเจดีย์จึงต้องใช้วัสดุพิเศษที่ให้แก่ใจว่า สิ่งก่อสร้างศักดิ์สิทธิ์นี้จะยืนยงอยู่ได้นับพันปี โครงการในเนื้อที่ ๒,๐๐๐ ไร่ มีเป้าหมายให้สามารถรองรับสาธุชนเรือนล้านที่จะมาชุมนุมในอนาคต^{๒๗} นอกจากนี้ เป้าหมายศักดิ์สิทธิ์ยังให้ความชอบธรรมและความจำเป็นแก่การกิจบอกบุญด้วย ดังได้กล่าวไปแล้วในบทก่อนหน้านี้

๔.๓ พิธีกรรม : การเพิ่มพลังและการสลายปัจเจกภาพ

ในบทที่แล้ว เราได้เห็นรายละเอียดในเรื่องการแปรบุญให้เป็นสินค้าผ่านระบบและเทคนิคการจัดการหลาย ๆ อย่าง รวมทั้งการอาศัยเครือข่ายกลุ่มกัลยาณมิตรเป็นการพิจารณาพิธีทำบุญในกรอบการจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มสมาชิกเพื่อควบคุมช่องทางรายได้มาซึ่งทรัพยากร

ในบทนี้จะวิเคราะห์ความสำคัญของพิธีกรรมดังกล่าวในแง่ของการสร้าง ‘ปัจเจกภาพแบบธรรมกาย’

เพื่อให้เห็นตัวอย่างว่า วัดดึงเอาศรัทธาจากสมาชิกแต่ละคน ผสมกับระเบียบวินัยและระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ มาจัดสรรระบบการแบ่งงานกันทำในกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างไร ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างกิจกรรมการทำความสะอาด ‘สภากาย’ ซึ่งมีขนาดกว้างขวางถึง ๙ ไร่ ให้เสร็จภายในเวลาไม่กี่นาที วัดจะขอร้องให้สมาชิกที่มาวัดตอนสุดสัปดาห์ช่วยกันทำในตอนบ่ายหลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมต่าง ๆ แล้ว กิจกรรมนี้อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะที่เป็นพิธีกรรมด้วย เนื่องจากมีระเบียบแบบแผนการปฏิบัติที่แน่นอนและซ่อนค่านิยมร่วมของกลุ่มไว้

สมาชิกจะถูกจัดให้ยืนแถวเรียงหน้ากระดานตามความกว้างของสภากาย เจ้าหน้าที่จะนำไม้กวาดมาให้ทุกคน เมื่อได้ยินเสียงสัญญาณนกหวีดจากเจ้าหน้าที่ทุกคนจะเริ่มกวาดพร้อม ๆ กัน และกวาดเฉพาะแผ่นหินข้างหน้าตนเท่านั้น เดินกวาดไปจนสุดความยาวอีกด้านหนึ่งซึ่งมีธงน้ำและไม้มือนัดที่เตรียมไว้ให้อยู่แล้วเป็นแถวยาว ทุกคนก็จะหยิบไม้ขัดพื้นจุ่มน้ำ ปิดให้หมด รดสัญญาณนกหวีด เช็ดพื้นพร้อม ๆ กันเฉพาะแผ่นหินข้างหน้าตน ตลอดเวลานี้เจ้าหน้าที่ที่มีนกหวีดจะถือโทรโข่งคอยควบคุมจังหวะ ขณะเดียวกันก็จะคอยพูดให้กำลังใจในทำนองว่า กิจกรรมนี้ก็ถือเป็นบุญชนิดหนึ่ง ตัวบุญประกอบขึ้นจากตัวกิจกรรมที่ทำถวายวัดและการจรดใจเป็นสมาธิในขณะทำงาน แม้จะเป็นกิจกรรมเล็กน้อยปานใดก็ตาม หากผู้นั้นจรดใจตระหนักถึงคุณค่าของกิจกรรมที่ทำถวายวัด ปิดก็จะเกิด และนั่นก็คือตัวบุญ

จะเห็นได้ว่าวัดประสบความสำเร็จในการสร้าง ‘จริยธรรมของการทำงาน’ (work ethic) ที่ผนวกรวมเอาศรัทธาและระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพเข้าไว้ด้วยกัน จุดสำคัญที่เป็นพื้นฐานทำให้จริยธรรมดังกล่าวมี

ประสิทธิผลขึ้นมาได้จริงก็คือ ในด้านหนึ่งจริยธรรมแบบนี้ตั้งอยู่บนฐานของการทำให้ปัจเจกบุคคลตระหนักถึงพลังของศักยภาพและปัจเจกภาพของตนเอง การทำสมาธิเป็นวิธีสำคัญที่ทำให้ปัจเจกบุคคลตระหนักโดยตรงว่าพลังนั้นมีอยู่จริงและสามารถดึงออกมาใช้ได้ ผลของสมาธินำไปสู่การก่อรูปของปัจเจกภาพใหม่ คนที่นั่งสมาธิได้ผลไม่เพียงรู้สึกเข้มแข็งขึ้นกระปรี้กระเปร่า แต่รู้สึกด้วยว่าได้ค้นพบ ‘ตัวตนใหม่’ ซึ่งเป็นตัวตนที่แท้จริง การค้นพบจะยิ่งเพิ่มศรัทธา ศรัทธานำไปสู่ความกระตือรือร้นและความทุ่มเทจริงจังกับงานที่ได้รับมอบหมาย งานที่ได้รับมอบนั้นถูกอธิบายในตรรกของบุญ และผลของบุญนำไปสู่พัฒนาการทางจิตวิญญาณของตัวตนที่แท้จริงอีก ตรรกการอธิบายเช่นนี้จึงสามารถแปรเปลี่ยนสมาชิกให้กลายเป็นแรงงานที่มีวินัย มีประสิทธิภาพสูง กระตือรือร้น และพร้อมอุทิศกายถวายชีวิต

อย่างไรก็ตามแรงงานที่กระตือรือร้นเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ ในอีกด้านหนึ่งระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพก็เป็นสิ่งจำเป็น ในระบบดังกล่าว ประสิทธิภาพสูงสุดจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้ปฏิบัติงานทุกคนถูกกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทั้งในลำดับเวลาและสถานที่อย่างแน่นอน เช่น ในตัวอย่างที่เพิ่งกล่าวไปนั้น การทำความสะอาดจะเสร็จเร็วที่สุดเมื่อผู้ทำงานทุกคนอยู่ในตำแหน่งที่ถูกจัดไว้ และทำตามขั้นตอนต่างๆตามลำดับตามสัญญาณนกหวีดอย่างพร้อมเพรียง ปัจเจกภาพที่ได้รับการกระตุ้นนั้นไม่ใช่หมายความว่าจะมีอิสระที่จะเป็นอะไรก็ได้หรือทำอะไรก็ได้ ตรงข้ามพลังของปัจเจกบุคคลนั้นจะต้องถูกหล่อหลอมในแม่พิมพ์เดียวกัน ได้รับการชี้นำจัดสรรให้ใช้พลังดังกล่าวไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือปัจเจกภาพที่ถูกกระตุ้นขึ้นนั้นจะมีความหมายแท้จริงก็ต่อเมื่อกลายเป็น “ปัจเจกภาพแบบธรรมกาย”

นี่ก็คือกระบวนการการหลอมละลายปัจเจกภาพเต็มลักษณะเฉพาะตัวและความสามารถเฉพาะตัวของท่าน จะมีความหมายแท้จริงก็เพียงเมื่อท่านใช้มันเพื่อเป้าหมายที่สูงส่งกว่าท่านจะเป็นใคร มาจากไหน เคยทำอะไรมาก่อน

ไม่สำคัญ ที่สำคัญคือแต่งชุดสีขาวสะอาด ยิ้มแย้มแจ่มใส น้อมใจพร้อมจะทำบุญ ผู้วิจัยจำได้ว่า เวลาเดินทักทายสำรวจและหยุดพูดคุยกับกลุ่มภิกษุสามเณรต่างๆ นั้น หลายครั้งกับกลุ่มหรือคนที่ไม่รู้จักกัน ก็ทักทายยิ้มแย้มให้กันได้ทันที และหลายครั้งก็คุยเรื่องอื่นๆ (ส่วนมากจะเกี่ยวกับกิจกรรมที่วัดกำลังทำอยู่) ก่อนที่จะมาถามว่า ผู้วิจัยเป็นใคร มาจากไหน ความเป็นชาวธรรมกายร่วมกันนั้นมีความสำคัญมากกว่า ทำให้มีมิตรภาพเกิด สื่อสารกันได้ทันทีก่อนที่จะมาสนใจถึงอัตลักษณ์ด้านอื่นที่มีใช่อัตลักษณ์แบบธรรมกาย

การกระตุ้นพลังปัจเจกภาพและการหลอมละลายลักษณะเฉพาะตัวของปัจเจกภาพนั้นเป็นเสมือนด้านสองด้านของเหรียญเดียวกัน หรือเป็นขั้นตอนต่างกันของกระบวนการเดียวกัน นั่นก็คือกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และปัจเจกภาพแบบธรรมกาย ผู้วิจัยเชื่อว่าความสำเร็จในการสร้างปัจเจกภาพดังกล่าวเป็นกุญแจของความสำเร็จของวัด ผู้ที่เคยสัมผัสชาวธรรมกายมักเกิดคำถามคล้ายกันว่า ทำไมพวกเขาดูกระตือรือร้นเหลือเกิน ทำไมคนที่มีการศึกษาสูงๆจึงได้เข้าไปทำงานให้วัดอย่างเขาเป็นเขาตายอะไรผูกเขาไว้กับวัด ขบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาและการเมืองใดๆ ก็ตามจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถสร้างและผลิตซ้ำปัจเจกภาพของกลุ่ม ซึ่งก็คือพลังขับเคลื่อนที่สำคัญที่สุด

ปัจเจกภาพแบบธรรมกายนั้นมีความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์อย่างมากในด้านกำลังคน ที่จริงวัดมีเจ้าหน้าที่ประจำไม่มากนัก ซึ่งเมื่อเทียบกับปริมาณ ความดีและขอบเขตของงานที่มักทำในลักษณะงานมหาชนด้วยแล้ว จำนวนเจ้าหน้าที่ประจำย่อมไม่พอเพียงแน่นอน แต่วัดมีความสามารถพิเศษในการสรรหาและจัดสรร (recruit) ‘มวลชนของวัด’ ซึ่งเราได้เห็นวิธีการและศักยภาพในการสร้างเครือข่ายไปในบทที่แล้วให้มาช่วยในกิจการเหล่านั้น นอกจากความสามารถในการสร้างเครือข่าย ปัจเจกภาพแบบธรรมกายคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง work ethic แบบธรรมกาย เป็นกุญแจสำคัญของการผลิตแรงงานที่มีคุณภาพ

(ทุกคนย่อมตั้งใจทำดีที่สุดเพื่อผลบุญ) โดยสิ้นเปลือง
ต้นทุนน้อยที่สุด เจ้าหน้าที่วัดเพียงช่วยจัดเตรียมอุปกรณ์
ต่าง ๆ และคอยควบคุมดูแลกระบวนการทำงานให้เป็น
ไปโดยเรียบร้อย เราจะเห็นกระบวนการจัดการแรงงานที่
ชาญฉลาดและมีประสิทธิภาพเช่นนี้ได้ในทุกๆ กิจกรรม
ไม่ว่าจะเป็นการทำความสะดวก การล้างจานล้างอาหาร
มือเพียง การเตรียมเครื่องไทยทาน การจัดดอกไม้
การล้างถ้วย ฯลฯ งานยิ่งสกปรกต่ำต้อยยิ่งถือว่าได้
อานิสงส์แรง

การกระตุ้นและสลายความเป็นปัจเจกภาพจะเห็น
ได้ชัดเจนมากในงานพิธีกรรมในทุกระดับที่มีคนเข้าร่วม
เป็นแสนขึ้นไป วัดพระธรรมกายมีความชัดเจนยิ่งในการ
จัดงานพิธีระดับมหาชน (mass ritual) งานใหญ่ประจำปี
คือ มาฆบูชาในเดือนกุมภาพันธ์ และกฐินในเดือนตุลาคม
ลำดับของพิธีเช่น การทำบุญ การสวด การถวายผ้ากฐิน
หรือการเวียนเทียนต่างๆ ยังคงรักษากันตอนตามจารีต
ประเพณีไว้ สิ่งที่ทำให้พิธีกรรมทางศาสนาของที่นี่ต่างจาก
พิธีของวัดอื่นๆ ก็คือ ขนาด และ การเน้นการสร้าง
ภาพที่ตื่นตาตื่นใจ (spectacularity) ซึ่งสำคัญที่ฝ่ายพิธี
กรรมกับฝ่ายช่างเทคนิคต้องรับรู้ร่วมกัน ก็คือจะต้องมี
มโนภาพที่ชัดเจนมากของบรรยากาศโดยรวมทั้งหมด
เมื่อสร้างคอนเซ็ปต์กลางร่วมกันแล้ว ก็แบ่งงานกันทำเพื่อ
แปรคอนเซ็ปต์นั้นให้เป็นรูปธรรม

ลักษณะสำคัญที่จะพบเสมอในพิธีกรรมของวัด ก็
คือบรรยากาศของความยิ่งใหญ่โอฬาร แต่ไม่ใช่เป็นความ
โอฬารชนิดเอิกเกริกอีกทีหากเป็นความโอฬารที่สง่างาม
มีแบบแผนทั้งงดงามและศักดิ์สิทธิ์เข้มขลัง อะไรเป็น
หัวใจของการสร้างบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์ลึกลับใหม่
ดังกล่าว? คำตอบสั้นๆ ก็คือ ระเบียบวินัย ซึ่งมีหลายมิติ
เช่น การจัดระเบียบเชิงกายภาพของสถานที่โดยเน้น
ความสมดุลงามของรูปทรง เส้นกรอบนอก การจัดระเบียบ
ของริ้วขบวน การจัดลำดับขั้นตอนต่างๆ ของพิธีกรรม
ตลอดจนระเบียบวินัยในใจของสมาชิกที่เข้าร่วม

การเตรียมงานเริ่มตั้งแต่การวางแผนในเรื่อง
ลำดับขั้นตอนต่างๆ ของตัวพิธี ฝ่ายตระเตรียมพิธีการ
จะสร้างพิมพ์เขียวซึ่งระบุรายละเอียดของการตกแต่ง
สถานที่เป็นจุดๆ และลำดับริ้วขบวนต่างๆ พิมพ์เขียว
ซึ่งมีจำนวนหลายแผ่นนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติงานมองเห็น
ภาพรวมของการเคลื่อนไหว และบรรยากาศทั้งหมด
งานพิธีใหญ่นั้นจะใช้สถานที่ที่ 'ลานธรรม' ซึ่งเป็น
ส่วนหนึ่งของเนื้อที่ ๒,๐๐๐ ไร่ที่วัดซื้อเพิ่มเติม การ
ตกแต่งสถานที่ใช้อุปกรณ์ประกอบมากมาย บางปีจัด
ทางเดินให้มี ชุ่มประศุไม้ มีพรมแดงปูลาดตรงกลาง
สองข้างทางเดินตกแต่งด้วยธงทิว พุ่มดอกไม้ประดับ
เวทีมักตกแต่งด้วยผ้าห้อยชายจับเป็นพู่ระย้า งานใหญ่
ที่อาจจัดได้ว่าเป็น 'ไฮไลต์' ของการแสดงแสงสีเสียง
ก็คือ งานมาฆบูชา ที่มีพิธีเวียนเทียนในคืนเดือนเพ็ญ
มาฆบูชา เมื่อปี ๒๕๓๓ ที่ผู้วิจัยไปร่วมด้วยนั้น มีการ
ถมดินตรงกลางลานให้สูงขึ้นเป็นเนินเตี้ยๆ ปูหญ้า
เขียวขจีที่ตัดเรียบ รอบขอบของเนินดินขุดเป็นคูน้ำ
ทรงกลม มีน้ำพุเล็กๆ เรียงรายเป็นวงกลมในคูน้ำ และ
ซ่อนไฟหลากสีไว้ใต้น้ำพุ ขอบคูตกแต่งด้วยไม้ดอกจัด
เป็นวงอีกชั้นหนึ่ง บนยอดเนินประดิษฐานองค์พระพุทธรูป
ด้านหลังองค์พระ ใต้กรอบไม้แต่งเป็นรูปโค้งครึ่ง
วงกลมราวรู้งิมน้ำพาดยาวจากข้างหนึ่งของเนินไปยัง
ด้านตรงข้าม หลังโค้งรู้งิมน้ำพาดยาวพาดไปตาม
โค้งด้วย

ขอท่านลองหลับตานึกถึงบรรยากาศงานพิธีในคืน
เดือนเพ็ญ เมื่อริ้วขบวนกัลยาณมิตรนับแสนเดินเข้ามา
กลางลานโล่งเขียวขจีอย่างเป็นระเบียบ ม่านังล้อมลาน
เป็นรูปวงกลม พระภิกษุณับริยจะทยอยเดินผ่านทางเดิน
ที่ปูด้วยพรมแดงมานั่งบนเนินดินตรงกลาง นั่งกันเป็น
ชั้นวงกลมลดหลั่นกันลงมาอย่างเป็นระเบียบ บนยอดสุด
ของเนินตรงหน้าพระพุทธรูปเป็นยกพื้นเล็กๆ ตกแต่ง
ด้วยดอกไม้และผ้าจีบเป็นที่นั่งของหลวงพ่ोज้าอาวาส
พระภิกษุเริ่มสวดมนต์เสียงกระหึ่ม รอบๆ ลานนั้นซ่อน
ไมโครโฟน ลำโพง และเครื่องเสียงไว้ ท่ามกลางสายลม
เย็น จีวรสีเหลืองตัดกับหญ้าสีเขียว น้ำพุเล็กๆ ในคูพุ่ม

เป็นพวยน้อยๆ ไฟได้นำพุเล่นสลับสีได้ เบื้องนอกลานมี หอสูงควบคุมเรื่องดวงไฟซึ่งซ่อนอยู่หลายแห่งตรงทางเดิน ในคูน้ำ และเบื้องหลังองค์พระ เมื่อพระภิกษุสวดจบ ท่านเจ้าอาวาสกล่าวเทศนา จากนั้นก็มาถึงช่วงการนั่งสมาธิร่วมกัน สงบเงียบท่ามกลางบรรยากาศที่ร่มเย็น และถึงเวลาเวียนเทียน สมาชิกทุกคนได้รับแจกดวงประทีปที่ตกแต่งงดงาม เมื่อประทีปถูกจุด ไฟดวงต่างๆ จะดับลง จากมุมสูงจะเห็นสายธารแสงประทีป เป็นแนว ยาวเหยียดค่อยๆ เคลื่อนตัวอย่างมีระเบียบวนรอบเนิน ดินนั้น ตลอดเวลาที่เดินมีเสียงเพลงธรรมะคลอ ประกอบ จากลำโพงด้วย

ภาพมุมสูงทั้งงดงามจะเกิดได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกที่เข้าร่วมให้ความร่วมมือ ก่อนวันงาน ฝ่ายจัดริ้วขบวนซึ่งทำหน้าที่ติดต่อกลุ่มกัลยาณมิตร จะรู้จำนวนแน่นอนของผู้ที่สมัครเข้าร่วมในแต่ละขบวน จะมีการนัดซ้อมใหญ่ ผู้เข้าร่วมแต่ละกลุ่มได้รับแจกแถบริบบิ้นสีประจำกลุ่ม เวลาซ้อมเดินเข้าแถวจะต้องยืนเรียงตามลำดับส่วนสูง และถูกขอร้องให้เดินโดยเว้นระยะช่องไฟให้เท่าๆ กัน และถึงเวลาเดินหากจรดใจทำสมาธิด้วยแล้ว ความสละสลวยจะทำให้ระเบียบเกิดขึ้นเอง แต่ละกลุ่มจะรู้ว่าจะได้เดินเป็นลำดับที่เท่าใด เดินไปหยุดที่ตรงไหนของบริเวณลานพิธี โดยมากจะมีการทำเครื่องหมายให้รู้ว่าหัวขบวนจะหยุดที่ใด เมื่อนั่งทุกคนจะถูกขอร้องให้จัดระเบียบของร่างกาย พยายามนั่งโดยเว้นช่องไฟให้เท่าๆ กัน เมื่อใกล้เวลาจุดประทีป จะมีเจ้าหน้าที่ตามจุดต่างๆ คอยบริการจุดไฟให้อย่างพร้อมเพรียงและรวดเร็ว ไม่นานนัก ภาพมุมสูงจะเห็นรัศมีประทีปเป็นแสงดวงเรียงรายเป็นวงกลมแผ่กว้างในความมืด ตรงกลางวงกลมคือแสงสว่างที่ฉายอยู่รอบองค์พระ เบื้องบนคือดวงจันทร์วันเพ็ญ บรรยากาศนี้สามารถทำให้ผู้เข้าร่วมหลายๆ คนน้ำตาคลอหรือขนลุกชูด้วยความปิติ

ความศักดิ์สิทธิ์ในพิธีมหาชนแบบนี้เกิดจากความลงตัวของการจัดองค์ประกอบทางกายภาพของ สถานที่ การใช้เทคนิคแสง สี เสียงที่เหมาะสม และที่สำคัญคือความร่วมมือในการจัดระเบียบทางกายภาพของผู้เข้าร่วม ทุกคนถูกกำหนดทั้งในด้านมิติเวลาและสถานที่ให้อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ที่แน่นอน ให้ทำกิจกรรมพร้อมเพรียงกันตามเวลาที่กำหนดให้ ความพร้อมเพรียงของคนเป็นเสน่ห์เองที่สร้างบรรยากาศของความขริบขลัง เหตุใดเล่า คนเป็นแสนจึงสามารถสร้างความพร้อมเพรียงเช่นนี้ได้ การซักซ้อม การเตรียมไม้ดอกไม้ประดับที่หัวแถวจะยืนนั้นก็เป็นปัจจัยหนึ่ง แต่ที่สำคัญก็คือ บรรยากาศนั้นปลูกเร้าระเบียบภายในใจของคน ปลูกเร้าสำนึกความเป็นธรรมกายให้เด่นโผล่ขึ้น การนั่งสมาธินั่งเงียบร่วมกันของคนเป็นแสนน่าสนใจยิ่งที่ว่า เป็นการประกอบกิจกรรมส่วนตัวที่สาธารณะ (publicization of private affair) แต่ละคนทำงานกับใจของตนอย่างเงียบๆ อยู่ในโลกภายในของตนเอง กระตุ้นสำนึกปัจเจกให้แจ่มแจ้งอย่างสงบนิ่งในอีกด้านหนึ่ง ความตระหนักรู้ในปัจเจกภาพที่เบิกโพลงขึ้นนั้นถูกกำหนดอยู่ในบริบททางลำดับเวลา สถานที่ที่ที่แน่นอน รวมทั้งบริบทแห่งเป้าหมายของการสร้างบุญร่วมกันด้วย ยิ่งตมต่ำกับความสงบของสมาธิมากเท่าใดก็ยิ่งเข้าถึงกายทิพย์กายธรรมภายในมากเท่านั้น เมื่อแต่ละคนลึบตาขึ้นเห็นคนข้างๆ ใบหน้าอัมเอบ ปิติกี่ยังทบทน์ในความเงียบจึงมี 'สาส์นแห่งความรู้สึก' ที่สื่อถึงกันอย่างเข้มข้นของมิตรร่วมสายบุญเดียวกัน เป็นสายบุญของชาวธรรมกาย สมาธิร่วมหมู่จึงสำคัญในแง่ที่ เป็นทั้งการปลูกเร้าสำนึกในศักยภาพแห่งจิตวิญญาณของปัจเจก และอีกด้านหนึ่งก็สยบยอมปัจเจกภาพนั้นไว้ภายใต้ร่วมของชุมชนธรรมกาย

การอ้างอิง

๑. ประเด็นนี้ ยังมีผู้สงสัยอยู่ H. Saddhatissa ศึกษาข้อเขียนหลังพุทธพทธกาลและเสนอว่า เป็นไปได้ว่า ความเชื่อเรื่องผู้บรรลุนิพพานจะต้องเป็นผู้ถือบวชเท่านั้น เป็นสิ่งที่ถูกเขียนเพิ่มเติมเข้ามาทีหลัง ดู H. Saddhatissa, *Buddhist Ethics : Essence of Buddhism*, George Allen&Unwin, 1970
๒. Gombrich, *Precept and Practice : Traditional Buddhism in the Rural Highlands of Ceylon*, Clarendon, 1971 และ Terwiel, *Monks and Magic : An Analysis of Religious Ceremonies in Central Thailand*, Craftman Press, 1975
๓. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 1920 Bd II ; Kirsch, 'Complexity in Thai Religious System', *JAST*, 36, 1977:241-266
๔. Tambiah, *Buddhism and Spirit Cult in Northeast Thailand*, Cambridge, 1970
๕. พระมงคลเทพมุนี, คู่มือสมาธิใน ประวัติหลวงพ่อวัดปากน้ำ, น. ๑๔๐-๑๔๓
๖. ดู J. Bowers, *Dhammakaya Meditation in Thai Society*, Chulalongkorn University, 1996 : 33-39
๗. พระมงคลเทพมุนี, "วิธีทำให้เห็นธรรมกาย" ใน ประวัติหลวงพ่อวัดปากน้ำ, น. ๑๔๖-๑๔๗
๘. ภูมรา ตาละลักขมณี, รวมพระธรรมเทศนาและวิเคราะห์การเจริญสมถวิปัสสนากรรมฐานตามแนววิชาธรรมกาย, ศูนย์วิชาการพิมพ์, ๒๕๓๒, น. ๕
๙. F.E. Reynolds, "The Several Bodies of Buddha: Reflection on a Neglected Aspect of Theravada Tradition", *History of Religion*, Vol. 16, No.4, 1977, p. 374-389
๑๐. ดู พระมหาวิระ ดาโร, คู่มือปฏิบัติพระกรรมฐาน, ขวนพิมพ์, ๒๕๓๐, น. ๑๔
๑๑. Reynolds, *ibid.*, p. 382
๑๒. เมตตาบันโทภิกขุ, ความรู้เรื่องธรรมกาย, บ้านหนองแก้ว, ๒๕๓๑, น. ๒๒
๑๓. เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน, บรรณาการ, ๒๕๒๒, น. ๑๕๕
๑๔. ดูรายละเอียดใน เสถียร โพธิ์นันทะ, เพิ่งอ้าง
๑๕. พระเทพเวที, "หลักฐานว่านิพพานเป็นอนัตตา หรือมีข้อัตตา" สมมติ, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๖๓, ๒๕๓๖, หน้า ๓๐-๓๒
๑๖. พระมหาเสริมชัย ขยมงคลโส, หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง, จัดหลวงพ่อดลธรรมกายาราม, ๒๕๓๗, น. ๑๕๕
๑๗. พระมงคลเทพมุนี, "นิพพาน" ใน ประวัติหลวงพ่อวัดปากน้ำและคู่มือสมาธิ, น. ๑๖๒
๑๘. พระมงคลเทพมุนี, เรื่องเดิม, น. ๑๖๐
๑๙. พระมงคลเทพมุนี, เรื่องเดิม, น. ๑๖๓
๒๐. พระมหาเสริมชัย ขยมงคลโส, เรื่องเดิม, น. ๗๔-๗๗
๒๑. พระเทพเวที, "มติขรรคกว่านิพพานเป็นอนัตตา" สมมติ, ปีที่ ๗, ฉบับที่ ๖๗, ๒๕๓๖, หน้า ๘-๑๒

๒๒. การใช้คำว่า popular Buddhism ที่มีแปลว่าพุทธชาวบ้านนั้น มีข้อพึงสังเกตว่า คำนี้ บางครั้งถูกใช้ในลักษณะที่เป็นคู่ตรงข้ามกับคำว่า ความเชื่อพุทธแบบราชสำนัก คู่ตรงข้ามนี้อาจมีที่มาจากแนวคิดคู่ตรงข้าม great tradition (จาริตหลวง) และ little tradition (จาริตราษฎร์) ก็ได้ อย่างไรก็ดี การจับให้เป็นคู่ตรงข้ามนี้ทำให้ละเลยข้อเท็จจริงว่า จาริตทั้งสองมีการหยิบยืมแนวคิด มีอิทธิพล และปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างมาก เช่นกรณีความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ การพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์นอกตัว หรือการหยิบความเชื่อจากพุทธศาสนาเข้ามาปะปน ลักษณะเหล่านี้พบได้ในทั้งจาริตหลวงและราษฎร์ ผู้วิจัยจึงอยากเสนอว่า 'พุทธชาวบ้าน' ในที่นี้ มุ่งจะให้ เป็นคู่ตรงข้ามกับคำว่า 'พุทธแบบปัญญาชน' (intellectual Buddhism) ซึ่งมีแนวโน้มปฏิเสธความเชื่อไสยศาสตร์ การพึ่งพาอำนาจนอกตัว และตัดทอนความเชื่อที่คิดว่ามีใช้พุทธออกไป

๒๓. คณะศิษย์หลวงพ่อดิปำกน้ำ ภาชีเจริญ, "วิธีบูชาพระของชาตินุ, พระผงธรรมขันธและพระพุทธรูปธรรมกายจำลอง", *ธรรมสู่สันติ*, ๒๕๑๙, น. ๔๕

๒๔. พุทธานุภาพ, คณะสามัคคีธรรม, กรุงเทพฯ, ไม่ระบุปีที่พิมพ์

๒๕. ภูมิรา ตาละลักษณณ์, *เรื่องเดิม*, น. ๒-๗

๒๖. กราบสัมภาษณ์ท่านเมตตาณันโทภิกขุ, ๗ มิถุนายน ๒๕๓๙

๒๗. *คู่มือกัลยาณมิตรเพื่อสร้างธรรมกายเจดีย์*, น. ๑๔-๑๕

บทที่ ๕ : ความสัมพันธ์กับรัฐ

เราจะเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัดพระธรรมกายและองค์กรต่าง ๆ ของรัฐไทยได้ก็เมื่อเราเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์และรัฐไทย โดยเฉพาะในช่วงที่มีการแยกนิกายหรือเกิดความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ขึ้นในวงการสงฆ์ ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นประเด็นที่ว่ารัฐไทยวางท่าทีอย่างไรต่อความเคลื่อนไหวดังกล่าว ยุทธศาสตร์ของการปะทะประสานกันเป็นเช่นไร อยู่ภายใต้กรอบทางประวัติศาสตร์ของยุคนั้น ๆ อย่างไร

๕.๑ รัฐและคณะสงฆ์ในประวัติศาสตร์ : ข้อพิจารณาบางประการเกี่ยวกับจารีตการปฏิรูป

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับรัฐในจรวัดเถรวาทเป็นหัวข้อที่ได้รับการศึกษามากที่สุดหัวข้อหนึ่งในทางสังคมวิทยาศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะงานที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีสถุลหน้าที่นิยม (functionalism) หรือโครงสร้างหน้าที่นิยม (structural functionalism) ซึ่งจะได้เห็นได้จากตัวอย่างงานในเชิงรัฐศาสตร์หรือสังคมวิทยาที่มักสนใจหน้าที่ของศาสนาในการให้ความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐ^๑ ในจารีตพุทธเถรวาทนั้น ความสัมพันธ์ของสถาบันทั้งสองมีลักษณะที่ทั้งเกื้อหนุนและแฝงความตึงเครียดภายในอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะพิเศษของชุมชนสงฆ์เอง ดังกล่าวไปแล้วในต้นบทที่สามว่า ในด้านหนึ่งชุมชนสงฆ์มีเป้าหมายโลกุตระ แต่ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นจริง จำต้องอิงอาศัยแบบแผนอยู่กับชุมชนฆราวาส อันตรรกะก็คือหากชุมชนสงฆ์ไม่อาจรักษาความบริสุทธิ์เหนือโลกไว้ ก็จะถูกดูเลียมความชอบธรรมได้

เมื่อพิจารณาในแง่ความสัมพันธ์กับรัฐ จะพบว่า ชุมชนสงฆ์นั้นจำต้องอิงอาศัยความคุ้มครองจากรัฐอันเป็นสถาบันฆราวาสที่อยู่สูงสุด ความจำเป็นดังกล่าวเกิดจากลักษณะเชิงโครงสร้างของชุมชนสงฆ์เอง ในสมัยพุทธกาลชุมชนสงฆ์ผูกกันหลวม ๆ อยู่ด้วยพระวินัย โดยมีศูนย์กลางที่องค์พระศาสดา เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน มิได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดให้เป็นประมุขหมู่สงฆ์สืบแทน รับผิดชอบเพียงให้หมู่สงฆ์ยึดพระธรรมเป็นครูแทนพระองค์เท่านั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาสำหรับชุมชนขนาดใหญ่ที่มีโครงสร้างหลวมก็คือ^๒ แนวโน้มของการแตกกลุ่มย่อย แตกนิกาย และเมื่อใดที่เกิดเหตุข้อพิพาทในหมู่สงฆ์ ก็มีแนวโน้มที่สงฆ์จะหันเข้าหาผู้มีอำนาจให้สนับสนุนตน นั่นก็คือรัฐ ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่เหตุการณ์ที่นำไปสู่การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่สอง (ราวร้อยละปีหลังพุทธกาล) เมื่อคณะสงฆ์วัชรบุรีซึ่งต้องการตีความพระวินัยให้ผ่อนหย่อนกว่าเดิม และเกิดพิพาทกับหมู่สงฆ์ที่เป็นกระแสหลัก ได้หันเข้าหาที่พึ่งคือพระเจ้ากาฬโคก กษัตริย์แห่งแคว้นมคธให้สนับสนุนตนต่อต้านสงฆ์ส่วนใหญ่ ต่อมาโดยการชี้แจงของพระชนิษฐาซึ่งบวชเป็นภิกษุณี พระเจ้ากาฬโคกจึงได้ตัดสินพระทัยเปลี่ยนท่าทีจากการสนับสนุนสงฆ์วัชรบุรีมาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยระหว่างสงฆ์ทั้งสองฝ่าย โดยรับเป็นองค์อุปถัมภ์ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกที่เมืองเวสาลี^๓

จะเห็นได้ว่า ประเพณีฝังศพนาคก็คือแนวโน้มหนึ่งของการ "ปฏิรูปศาสนา" ของสายเถรวาทซึ่งจำต้องอาศัยการอุปถัมภ์จากอำนาจรัฐ^๕ ยังมีประเพณีของการปฏิรูปอีกสองสามประการซึ่งล้วนอาศัยการแทรกแซงของรัฐทั้งสิ้น อย่างหนึ่งคือจารีตการให้ความชอบธรรมแก่กษัตริย์ที่จะชำระพระศาสนาด้วยการจับลึงพระที่ประทุพติมิชอบ นับแต่พระเจ้าอโศกมหาราช (ราวสามร้อยปีหลังพุทธกาล) จารีตนี้ได้เป็นที่นิยมปฏิบัติในช่วงเปลี่ยนรัชกาลของกษัตริย์ที่เข้มแข็งในรัฐแถบเอเชียใต้และตะวันออกเฉียงใต้ ประเพณีดังกล่าวมีที่มาจากแนวคิดพุทธศาสนา ซึ่งมองบทบาทอุดมคติของพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดจักรวาทิน พระโพธิสัตว์หรือเทวราชา ว่าเป็นที่รวมของอำนาจทางโลกและอำนาจในทางธรรม^๖ แนวคิดดังกล่าวสำคัญยิ่งในฐานะที่ให้ความชอบธรรมแก่กษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรมในทางโลกป้องกันศาสนา และทำให้เกิดบูรณาการทางสังคมในรัฐโบราณ

นอกจากการจับพระอลังขลึง รัฐที่เข้มแข็งสามารถเพิ่มความมั่นคงให้แก่สถาบันสงฆ์ด้วยการผนวกโครงสร้างสถาบันสงฆ์ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างรัฐ เช่นปฏิรูปจัดระเบียบการปกครองสงฆ์ หรือออกกฎหมายรัฐควบคุมสงฆ์^๗ อย่างไรก็ตาม ความมั่นคงของสถาบันสงฆ์ดังกล่าวก็ต้องแลกกับแนวโน้มอันตรายประการหนึ่ง นั่นก็คือการที่สถาบันสงฆ์จะสูญเสียคุณูปการของการอยู่ให้เหนือโลกไป ในเชิงอุดมคติทางพุทธศาสนา ต้องถือว่าคณะสงฆ์อยู่สูงกว่าอำนาจทางโลก^๘ และเพราะอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือโลกของสถาบันนี้เอง จึงทำให้สถาบันรัฐต้องพึ่งพิงสงฆ์ในฐานะสิ่งค้ำจุนความชอบธรรมเสมอมา อย่างไรก็ตาม เราจะพบว่าในแง่ประวัติศาสตร์ สถาบันสงฆ์กลับถูกแทรกแซงจากรัฐได้ง่ายและบ่อยครั้งกว่าการที่รัฐจะถูกแทรกแซงโดยสงฆ์ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของอันตรายนี้น่าสนใจที่สุดก็คือการสูญเสียความชอบธรรมของสงฆ์ที่เน้นกรณีการ

แข่งขันชิงดีชิงเด่นในหมู่พระราชาคณะชั้นสูงในระบอบสมณศักดิ์ อันเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐในการเลือกและจัดวางตำแหน่งสงฆ์ฝ่ายปกครอง "ศึกสมณ" ในปลายทศวรรษ ๒๔๙๐ นั้นเกิดจากความขัดแย้งในหมู่พระราชาคณะชั้นสูงมหานิกายเกี่ยวกับการคัดเลือกบุคคลมาดำรงตำแหน่งสังฆนายกที่ว่างลง ผลสุดท้ายของการต่อสู้ทำให้พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ต้องกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ถูกจับลึงและติดคุก อันนำมาซึ่งการเคลื่อนไหวต่อต้านและวิพากษ์วิจารณ์^๙ สิ่งน่าสังเกตคือการตัดสินใจของรัฐที่นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ใช้อำนาจการเมืองเข้าแทรกแซงนั้น บริบทของการตัดสินใจก็คือ ความหวาดระแวงของรัฐเกี่ยวกับภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ในยุคสงครามเย็น^{๑๐} กรณีพิพาทเครื่องราชอิสริยาภรณ์ซึ่งกล่าวไปแล้วในบทที่สาม เป็นสิ่งแสดงการเสียสมดุลย์ของสถาบันสงฆ์เมื่อถูกรัฐกลืนมากเกินไปในโครงสร้างรัฐเช่นกัน

นอกจากการใช้อำนาจการเมืองเข้าจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์แล้ว ยังมีจารีตการชำระความบริสุทธิ์ในพุทธศาสนาเถรวาทอีกอย่างหนึ่งก็คือ การส่งพระสงฆ์ไปบวชในนิกายเถรวาทในต่างประเทศที่เชื่อว่ามีบริสุทธิ์กว่า เช่นการรับและสถาปนาสงฆ์นิกายลังการวมสมัยสุโขทัย ในบางยุค พระภิกษุจากลังกาก็มาบวชและรับนิกาယ်สยามวงศ์ หรือการจัดตั้งนิกายธรรมยุตซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ชื่อว่ามีรูปแบบการปฏิบัติแบบพระมอญมา อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างระหว่างนิกายเหล่านี้ในสายเถรวาทมักเป็นความแตกต่างเล็กๆ น้อยๆ ในเรื่องของข้อปฏิบัติและวัตรปฏิบัติของสงฆ์เช่น เช่นการนุ่งห่มจีวร การครอบแก้ว หรือการออกเสียงทำนองสวด เป็นต้น ทำให้เรื่องของการไม่ลงรอยในการตีความข้อธรรมสำคัญๆ ในการรับนิกายเหล่านั้นเข้ามา หากมีข้ออยู่ภายใต้การริเริ่มของรัฐแต่แรก รัฐก็มักให้การรับรองในเวลาต่อมาเสมอ

๕.๑ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐและความเคลื่อนไหว เพื่อปฏิรูปในยุคปัจจุบัน

แนวโน้มความเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปในวงการสงฆ์ไทยในราวทศวรรษสิบปีที่ผ่านมาอยู่ในบริบทที่ต่างไปจากในอดีตอย่างมาก ประการแรกคือ ลักษณะสังคมพหุลักษณะ (plural society) วิถีชีวิตสังคมเมืองสมัยใหม่ การเกิดของกลุ่มอาชีพอิสระใหม่ๆ ตลอดจนการรับค่านิยมหลากหลายจากต่างประเทศ ล้วนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมต่อตนเองและโลกรอบข้างในด้านศาสนาทำให้เกิดการแสวงหารูปแบบและค่านิยมใหม่ๆ ที่จะตอบสนองความต้องการและรสนิยมทางจิตวิญญาณของคนเมือง งานศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.๕ และลัทธิบูชาเจ้าแม่กวนอิม ในวารสาร *คิด/วัฒนธรรม* แสดงถึงการผสมผสานองค์ประกอบทางวัฒนธรรมความเชื่อที่หลากหลายที่จะตอบสนองความต้องการทางโลกและความมั่นคงทางใจแก่สมาชิก การเกิดขึ้นมาราวดอกเห็ดของความเคลื่อนไหวทางศาสนาและลัทธิพิธีต่างๆ นี้ เป็นกระบวนการที่เป็นไปเอง และสะท้อนถึงบริบทสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การที่สถาบันสงฆ์สูญเสียบทบาทต่างๆ ทางสังคมที่ถูกสงฆ์และชุมชนไป พร้อมๆ กับที่โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์และระบบการศึกษาของพระสงฆ์ที่มีอยู่ไม่อาจปรับตัวรับมือกับสถานการณ์ได้ทัน ไม่อาจเป็นพลังผลักดันการปฏิรูปได้ ตรงข้าม สงฆ์ส่วนหนึ่งกลับปรับตัวในเชิงถูกรุกและบ่อนแยะจากค่านิยมทางโลก โดยเฉพาะการแสวงอำนาจภายในระบบด้วย ในส่วนของรัฐ นับแต่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรัฐให้มีลักษณะรวมศูนย์ในยุครัชกาลที่ห้าเป็นต้นมา นโยบายด้านศาสนานั้นก็เป็นส่วนสำคัญในกรอบใหญ่ของอุดมการณ์ชาตินิยม^๔ ซึ่งมีเรื่อง 'ความมั่นคง' เป็นแนวคิดและเครื่องมือที่สำคัญ ดังนั้นจึงยากที่จะหวังให้รัฐเป็นหัวหอกของการปฏิรูปอย่างแท้จริงได้ ประเด็นที่ต้องการพิจารณาก็คือ เมื่อกระแสความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายอย่างเป็นไปเอง รัฐและมหาเถรสมาคมมีปฏิริยาเช่นไรกับความเคลื่อนไหวใหม่ๆ ทางศาสนาที่เกิดขึ้น

เหล่านั้น ยุทธศาสตร์การปะทะประสานของรัฐและขบวนการเหล่านั้นเป็นเช่นไร

แนวคิดเรื่องความมั่นคงของรัฐ สามารถถูกตีความแทบจะครอบคลุมจักรวาลได้อย่างน่าอัศจรรย์ในสถานการณ์หลากหลายต่างๆ ในเรื่องศาสนาซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนนั้น ปฏิกริยาโต้ตอบของรัฐ ในแต่ละกรณีจะขึ้นอยู่กับบรรยากาศทางการเมืองในขณะนั้นด้วย เช่น ในยุคบรรพกาลสงครามเย็น ภายใต้อิทธิพลของสหรัฐอเมริกา แนวคิดความมั่นคงนิยามผ่าน 'การแทรกแซงบ่อนทำลายของคอมมิวนิสต์' รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ในขณะนั้นจึงระดมพฤติกรรมของสำนักสงฆ์ถ้ากระบอก ซึ่งมีนโยบายช้ายำบักผู้ติดยาเสพติด และทำให้พระสงฆ์มีวัตรปฏิบัติบางอย่างต่างจากสงฆ์ทั่วไป เช่น ไม่ออกบิณฑบาต หรือพระสงฆ์จำต้องช่วยยึดคนให้หญิงที่อาละวาด สำนักถ้ากระบอกยุคนั้นก็ไม่สนใจที่จะจดทะเบียนให้ถูกต้องเป็นทางการด้วย พระครูบุญ ปานจันทร์ เจ้าอาวาสจึงถูกเพ่งเล็งจากทางการและถูกจับขังคุกอยู่ระยะหนึ่ง แต่หลังจากที่รัฐส่งสายสืบเข้าไปสอดส่องภายในอย่างใกล้ชิด และไม่พบพฤติกรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ จึงได้ปล่อยตัวพระครูออกมา

กรณีของสันติอโศกเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นนโยบายความมั่นคงทางศาสนาของรัฐ สันติอโศกสร้างความชอบธรรมแก่ขบวนการปฏิรูปของตนด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ต่อต้านกระแสบริโภคนิยม และกลุ่มสงฆ์ที่ตกอยู่ในกระแสดังกล่าว ที่สำคัญ การวิพากษ์วิจารณ์นั้นยังก้าวข้ามเส้นแบ่งของ 'โลกียะ' และ 'โลกุตระ' ในแง่ที่เป็นจารีตความประพฤติของสงฆ์ นั่นก็คือ การที่สันติอโศกย้ำถึงความจำเป็นที่สงฆ์ต้องเข้ามามีบทบาททางการเมืองอย่างเปิดเผยการสนับสนุนพรรคพลังธรรมและพลตรีจำลอง ศรีเมือง นำไปสู่กระแสต้านเจียบๆ จากพรรคการเมืองฝ่ายตรงข้ามด้วย การตีความบาปที่คลาดเคลื่อน การมีวัตรปฏิบัติเข้มงวดต่างจากสงฆ์ทั่วไป หรือการสร้างชุมชนทวนกระแสขึ้นมา เป็นสิ่งที่รัฐและมหาเถรสมาคมจับตามองมาตลอด แต่จุดเปราะบางที่รัฐ

ถือว่ากระทบต่อความมั่นคงและยอมรับยอมรับไม่ได้ ก็คือเมื่อสันติโลกแสดงจุดยืนด้านกระแสหลักด้วยการประกาศแยกตัวเป็นอิสระจากการปกครองของมหาเดรสมาคม ซึ่งเท่ากับเป็นการท้าทายและปฏิเสธอำนาจรัฐโดยตรง นี่ก็จุดแตกหักซึ่งแม้จะมีความพยายามเจรจาต่อรองกัน แต่ก็ไม่เป็นผล เนื่องจากอัตลักษณ์ของชาวอโศกวางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างภาพชัดตรงข้ามกับสังฆกระแสหลักรวมทั้งค่านิยมทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองกระแสหลักอีกด้วย ปรัชยานิยมทวนกระแสที่มีลักษณะวิพากษ์อย่างถอนรากถอนโคน ทำให้ชาวอโศกไม่มีทางเลือกนอกจากย้ายในท่าทีและจุดยืนทางอุดมการณ์ของตน การตอบโต้จากรัฐและมหาเดรสมาคมจึงไม่อาจเป็นอื่นได้เช่นกัน คือ จำต้องนิยามสันติโลกให้เป็น 'คนนอกคอก' ที่ละเมิดกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งรัฐจำเป็นต้องมีหน้าที่จรรโลงความเป็นระเบียบด้วยการใช้กฎหมายเพื่านเมืองจัดการขึ้นเด็ดขาดด้วยการประกาศวิพากษ์นิยม-กรรม จับทำนโพธิวัณสิกและดำเนินคดีในชั้นศาล

มาตรการขั้นเด็ดขาดนี้ ไม่ค่อยนำมาใช้กับขบวนการศาสนาบ่อยครั้งนัก โดยปกติรัฐจะพยายามใช้ยุทธศาสตร์การผนวกกลืน (incorporation) มากกว่า ซึ่งมีรูปแบบที่หลากหลายตัวอย่างที่น่าสนใจก็เช่น กรณีของการผนวกกลืนกลุ่มสงฆ์นักพัฒนาในภาคอีสานให้เข้ามาอยู่ในร่มเงาของโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง งานวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในงานพัฒนา^{๓๐} ชี้ให้เห็นว่าในสามทศวรรษที่ผ่านมา มีพระสงฆ์ในอีสานจำนวนหนึ่งผันตัวเองให้กลายเป็นผู้นำในการพัฒนาชนบท เพราะปัญหาเรื้อรังของความยากจนและหนี้สินในหมู่บ้านที่ท่านอยู่ทำให้ท่านต้องเข้าสวมบทบาทผู้นำในการแก้ปัญหา การกระบวนการณ์เกิดขึ้นอย่างเป็นไปเอง อย่างเป็นธรรมชาติ ปราศจากการจัดตั้ง แนวคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนาของพระสงฆ์เหล่านี้มีลักษณะหลากหลาย ปรับให้เข้ากับพื้นที่และปัญหาเฉพาะหน้าตามความจำเป็นความสำเร็จของพระสงฆ์นักพัฒนาอิสระนี้ เป็นเสมือนสิ่งที่ชี้ให้เห็นจุดต้นของโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง

ของรัฐซึ่งมีลักษณะจัดตั้งรวมศูนย์ โดยใช้พุทธธรรมในลักษณะปฏิบัติการจิตวิทยาในการพัฒนาชนบทและนิยามปัญหาและเสนอยุทธศาสตร์การพัฒนาไปในทิศทางตรงข้ามกับกลุ่มสงฆ์นักพัฒนาอิสระ^{๓๑} อย่างไรก็ตามเมืองานของพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านั้นเห็นผลและได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย รัฐจึงใช้วิธีมอบตำแหน่งหมู่บ้านดีเด่นในโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองให้แก่หมู่บ้านของพระภิกษุเหล่านั้นเสียเลย เรียกได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ผนวกกลืนที่นิ่มนวล ได้ผลถึงสามตัวด้วยกัน ประการแรก เป็นการให้ความชอบธรรมและโครงการของรัฐ ประการที่สอง เป็นวิธีกลบเกลื่อนความแตกต่างที่ติดกันชัดเจนระหว่างยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ได้รับผลของรัฐและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เป็นอิสระ ประการที่สามเป็นการ 'กระตุ่นแบบนิ่มนวล' ให้พัฒนาอิสระตระหนักถึงการเฝ้าจับตามองของรัฐด้วยการให้รางวัลจึงเป็นเสมือนการเรียกขึงทางอ้อมให้พระภิกษุเหล่านั้นให้ความร่วมมือกับทางการ

ยุทธศาสตร์การผนวกกลืนที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือในกรณีพระปณิกธุดงค์ที่เป็นที่เคารพของประชาชนงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ เป็นตัวอย่างที่เด่นชัดเช่นเดียวกับพระป้าอีกหลายองค์ ท่านเป็นที่เคารพรักและเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในชนบทกันดารห่างไกล ที่ซึ่งภคิไกรฐอาจเอื้อมไปดูแลไม่ทั่วถึง การให้สมณศักดิ์แก่พระธุดงค์เปี่ยมบารมีเหล่านี้ตลอดจนจัดงานพระราชทานเพลิงศพอย่างใหญ่โต จึงเป็นสัญลักษณ์ของการแผ่ขยายอำนาจรัฐไปโอบไอบประชาชนในเขตรอบนอก และยังเป็นการสืบทอดจารีตโบราณอันศักดิ์สิทธิ์ของความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันและกันระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันสงฆ์ จุดเปรียบเทียบที่น่าสนใจคืองานศพของท่านพุทธทาสภิกขุ เมื่อศิษย์ของท่านจึงจัดงานเผาศพอย่างเรียบง่าย ก่อนที่รัฐจะยื่นมือเข้ามาจัดงานใหญ่โตอย่างเป็นทางการซึ่งจัดงานให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของท่านพุทธทาสนี้มีความหมายเชิงยุทธศาสตร์ที่น่าสนใจยิ่ง เพราะเป็น

การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์อย่างเรียบง่าย ทั้งท่าทีและ
จุดยืนของท่านพุทธทาส ซึ่งตลอดชีวิตพยายามออก
ห่างจากศูนย์กลางอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ แม้รัฐ
จะมอบสมณศักดิ์พระราชคณะชั้นสูงให้ก็ตาม การ
‘รักษาระยะห่าง’ อย่างจริงใจของท่านนี้ อาจตีความได้ว่า
คือการวิพากษ์การปกครองคณะสงฆ์ทางอ้อม เป็นการ
รู้เท่าทันและปฏิเสธอย่างมีนวลที่จะไม่ให้ถูกรัฐผนวกกลืน
รวมทั้งอาจหมายถึงว่า ท่านพุทธทาสต้องการชี้ให้เห็นว่า
พระสงฆ์จะรักษาสภาพบริสุทธิ์เหนือโลกได้ก็เพียงเมื่อมี
ความเป็นอิสระระดับหนึ่งจากการถูกครอบงำโดยรัฐเท่านั้น

๕.๓ วัดพระธรรมกายกับรัฐ : การนำเสนอภาพลักษณ์ ผู้นำการปฏิรูป

วัดพระธรรมกายรู้ตัวว่าถูกจับจ้องการเคลื่อนไหว
จากผู้ใหญ่ในกรมการศาสนา มหาเถรสมาคม รวมทั้ง
จากสายลับของสภากาชาดมาตั้งแต่การจับจองอาศ
ตถ์กันไปบ้าง ขณะที่ฝ่ายกรมการศาสนาและมหาเถร
สมาคมสนใจการแสดงออกในเชิงวัตรปฏิบัติของพระ
การตีความคำสอน หรือพิธีกรรมที่ไม่เพี้ยนไปมากนัก
จากจารีตเถรวาทที่มีการปฏิบัติมาภายใต้การอุปถัมภ์
ของรัฐไทย ฝ่ายสภากาชาดมาตั้งแต่การจับจองอย่างระมัด
ระวังในเรื่องความสามารถพิเศษของวัดในการระดม
มวลชนจำนวนมาก เพราะความสามารถดังกล่าว
เมื่อมองจากเชิงยุทธศาสตร์แล้วมันคงใช้ในการควบคุม
ประชากร เป็นความสามารถที่รัฐต้องการให้มีหน่วยงาน
หรือองค์กรใด ๆ มาเป็นคู่แข่งกันของรัฐ พุทธอีกนัยหนึ่งก็
คือ รัฐต้องการที่จะผูกขาดอำนาจดังกล่าวไว้เสียเอง

ตั้งแต่สมัยเริ่มก่อตั้งวัดใหม่ๆ ผู้นำวัดก็เลือกที่จะ
ทำตนให้อยู่ในกรอบกฎเกณฑ์ที่รัฐจะยอมรับได้ โดย
เลือกยุทธศาสตร์การปรับตัวแบบจารีตนั้นก็คือ ปรับตัว
ในระบบอุปถัมภ์ โดยหาการสนับสนุนจากร่มเงาของม
ใหญ่ที่ทรงพลังในคณะสงฆ์ฝ่ายปกครอง เนื่องจากเป็น
วัดมหานิกาย วัดจึงเน้นการผูกสัมพันธ์ที่แนบแน่น
กับพระราชคณะชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกายหลายท่านที่
เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เช่น สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

(สุวรรณ สุวณฺเณโชโต) อดีตเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร
และอดีตเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ ซึ่งแสดงความเมตตาต่อ
วัดพระธรรมกายมาตลอด โดยรับเป็นองค์พระอุปัชฌาย์
ให้แก่โครงการบวชพระธรรมทายาทซึ่งจัดที่วัดเบญจม-
บพิตรทุกๆ ปี สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ช่วง
วรปุญฺญ) เจ้าอาวาสวัดปากน้ำและเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ
องค์ปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นพระอุปัชฌาย์แก่ท่านธัมมชโย
มาก่อน ก็เมตตาเป็นองค์อุปัชฌาย์แก่การบวช
‘พระใน’ ของวัดพระธรรมกาย สมเด็จพระธีรญาณ
มุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถระ) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิ
เคยเป็นประธานสงฆ์ในพิธีผูกพัทธสีมาอุโบสถวัดพระ
ธรรมกาย นอกจากนั้นสมเด็จพระพุทธมาจารย์ (เกี่ยว
อุปฺเสโน) เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก เจ้าอาวาสวัด
สระเกศ และสมเด็จพระมหามุนีวงศ์ เจ้าอาวาสวัด
นเรนทราธิบดีก็เมตตาต่อวัดพระธรรมกายมา
ตลอดเช่นกัน วัดพระธรรมกายจะแสดงความอ่อนน้อม
ให้เกียรติแก่พระเถระชั้นผู้ใหญ่ด้วยการนิมนต์ท่านมา
เป็นองค์ประธานในพิธีสำคัญของวัด เสนอรายละเอียด
ประวัติของท่านเหล่านั้นในฐานะปูชนียบุคคลลงในวารสาร
กัลยาณมิตรของวัด หรือแสดงมุทิตาอักษรในโอกาสที่
ท่านเหล่านั้นได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ด้วยการส่งเจ้าหน้าที่
ระดับสูงเข้าเยี่ยมคารวะ และจัดพิมพ์ประวัติเชิดชู
ผลงานของท่านอย่างละเอียดในหนังสือที่ทำขึ้นอย่าง
งดงามเป็นพิเศษเพื่อเฉลิมฉลองโอกาสเฉพาะดังกล่าว

นอกจากความพยายามสร้างพันธมิตรระดับสูง
วัดก็ไม่ละเลยพันธมิตรที่อยู่ใกล้ตัว วัดพยายาม
สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับพระภิกษุและเจ้าหน้าที่ฝ่าย
ปกครองในท้องที่จังหวัดปทุมธานี พระภิกษุระดับ
บริหารในท้องที่จะได้รับเชิญมาในพิธีสำคัญของวัด และ
ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ วัดได้มอบศาลาทรงไทย ๑ หลัง
มูลค่ากว่าแสนบาทให้แก่ที่ว่าการอำเภอคลองหลวงสำหรับ
ให้ประชาชนที่มาติดต่อราชการได้พักผ่อน และปีถัดมา
ก็มอบปัจจัย ๑ แสนบาทสำหรับสร้างอาคารที่ว่าการ
อำเภอคลองหลวงด้วย ฯ”

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีพระผู้ใหญ่หลายองค์ให้ความสนับสนุน แต่ก็ยังมีพระที่จับจ้องความเคลื่อนไหวของวัดอย่างไม่ไว้ใจด้วย เช่นพระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ) แห่งวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในเรื่องความกระตือรือร้นที่จะปกป้องพุทธศาสนาของรัฐ ท่านได้กล่าวถึงวัดพระธรรมกายไว้ว่า

“ถ้าเราจะมองในช่วงยาว อาตมายังมองเห็นว่า ธรรมกายต้องเป็นอีกนิยามหนึ่ง โอกาสที่จะมาบรรจบเข้ากับแนวทางแบบมหานิกายเดิมนั้นยาก ทั้งนี้เพราะว่าวิธีการทำงานของเขามีลักษณะที่ล่อยตัวห่างออกไปโดยลำดับ แต่ก็ไม่ใช่ใจจางแบบพระโพธิรักษ์ วิธีการของธรรมกายนี้มีมโนลกว่า แต่จำเข็มลึกมากกว่า ถ้ามีการเปลี่ยนแปลง ก็จะเป็นอันตรายมากกว่าอันใดอีก เพราะธรรมกายมีกำลังพลมากมายในพรหมที่เดียว” *

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ก็เคยได้แย้งเรื่องการตีความความหมายของพระนิพพานกับสายแนววิชาการธรรมกายดังกล่าวแล้วในบทที่ ๔ ในส่วนของกิจกรรมของวัด ท่านแสดงความเป็นห่วงการที่สายวัดพระธรรมกายมุ่งยึดในแนวทางของตนจนเกิดปัญหาขัดแย้งในหมู่ฆราวาสพุทธของมหาวิทยาลัยต่างๆ

“ถ้าพูดในแง่ศีลธรรมก็ ... สอนได้ดี สอนมงคลสูตร สอนเรื่องความดีงาม สุภาพอ่อนน้อม สะอาดเรียบร้อย ... เอาจริงเอาจังในหน้าที่การงาน การละเว้นอบาปฯ เป็นเรื่องดีทั้งนั้น ... แต่จะจำกัดแค่นั้นมันไม่พอ เพราะเรื่องพุทธศาสนา ... จะต้องพิจารณาเรื่องตัวจิตด้วย ... ความแตกต่างระดับที่รู้มันบางทีรุนแรงยิ่งกว่าระดับความประพฤติ สงครามศาสนาที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องของจิต ... เรื่องที่รู้จึงเป็นเรื่องใหญ่ ... เพราะจิตเป็นแก่นเป็นตัวการของกลุ่ม ... ศีลธรรมเป็นแค่องค์ประกอบหลัก เรื่องพุทธศาสนาจึงต้องดูที่หลักการ เพราะเรื่องนี้จะเป็นตัวกำหนดในระยะยาว” *

วัดตระหนักดีว่าการยอมรับเป็นสิ่งสำคัญ จึงมุ่งแสวงหาความอุปถัมภ์ตามจารีตโบราณจากสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย ในหนังสือที่ระลึกฉลองวาระครบรอบยี่สิบปีของการก่อตั้งวัดนั้น หน้าแรกๆ ของหนังสือเป็นภาพสี่แสดงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสอง

พระองค์เสด็จมาเป็นองค์ประธานในงานพิธีวางศิลาฤกษ์พระอุโบสถของวัดในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ และมีภาพของสมเด็จพระราชชนนีที่เสด็จมาเททองหล่อพระประธานในปี ๒๕๒๒ ในงานบุญใหญ่มาฆบูชาในปี ๒๕๓๗ วัดได้กราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพร้อมทั้งพระชายาและโอรสธิดาให้เสด็จมาเป็นองค์ประธาน นอกจากนี้ พระองค์ยังได้เสด็จในพิธีงานศพของโยมพ่อของหลวงพ่อ รองเจ้าอาวาสอีกด้วย

ความร่วมมือกับรัฐก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่วัดให้ความสำคัญ เมื่อรัฐบาลจัดงานฉลองในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖๐ ชันษา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ วัดพระธรรมกายก็จัดโครงการปีคุณธรรมเฉลิมพระเกียรติเป็นการถวายความจงรักภักดี โครงการนี้ประกอบด้วยกิจกรรมเผยแพร่ธรรมในลักษณะต่างๆ ทั้งหมด ๙ โครงการย่อย ส่วนใหญ่เป็นโครงการที่วัดริเริ่มมาก่อนหน้านี้แล้วเช่น โครงการอุปสมบทหมู่ธรรมทายาท การอบรมระยะสั้นแก่ข้าราชการและพนักงานรัฐวิสาหกิจตลอดจนโครงการรุดงค์ไปจังหวัดต่างๆ การรวมโครงการต่างๆ เข้ามาภายใต้ชื่อโครงการเฉลิมพระเกียรตินี้เป็นยุทธวิธีที่น่าสนใจ ด้านการโอกาสที่วัดจะได้เผยแพร่กิจกรรมต่างๆ ให้เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เมื่อคำนึงถึงการที่วัดถูกโจมตีจากสื่อมวลชน การเผยแพร่กิจกรรมภายใต้โครงการดังกล่าวจึงเป็นวิธีสร้างการยอมรับในหมู่มหาชนที่ชาญฉลาด

วัดเน้นย้ำถึงความพร้อมที่จะร่วมมือกับรัฐบาลด้วยการตีพิมพ์จดหมายทางการ ๒ ฉบับไว้ในหนังสือเผยแพร่กิจกรรมต่างๆ ในโอกาสครบรอบยี่สิบปีของการก่อตั้งวัด ฉบับหนึ่งเป็นจดหมายจากสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ขอความร่วมมือจัดงานชุดองค์เฉลิมพระเกียรติในงานสัปดาห์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองในวันฉัตรมงคลของปี พ.ศ. ๒๕๒๙ อีกฉบับหนึ่งมาจากกรมกิจการพลเรือนทหารบกในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ขอความร่วมมือจากวัดให้นำสาธุชนไปร่วมนั่งสมาธิปฏิบัติธรรมที่พุทธมณฑล เนื่องในงานปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ

อลองงานเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^{๖๖} สิ่งที่น่าสนใจก็คือ เมื่อผู้วิจัยสอบถามชาววัดบางคนในเรื่องดังกล่าว^{๖๗} พบว่าในตอนแรกนั้น วัดตั้งใจจะจัดงานปฏิบัติสมาธิถวายพระพรที่วัด แต่ต่อมาเมื่อได้รับการร้องขอจากกรมกิจการพลเรือนจึงต้องขนมวณของวัดไปที่พุทธมณฑลแทนนัยแฝงที่ดีความได้ก็คือ วัดไม่ควรถูกงานใหญ่ซ้อนทับกับงานใหญ่ของรัฐบาล ความสามารถของวัดในการจัดระดมมวณและจัดพิธีกรรมขนาดใหญ่ได้อิทธิพลระดมการดาอาจทำให้งานใหญ่ของรัฐดูด้อยลงไป คล้ายกับทำสิ่งที่เกินหน้าเกินตาการร้องขอดังกล่าวจึงมีนัยแฝงของการ ‘ปราชัย’ อยู่ในอีกประการหนึ่ง ตกยภาพในการระดมจัดตั้งมวณคือสิ่งที่ทวงทหารสนใจจับจ้องมาตลอดเพราะเกรงจะกระทบกับ ‘ความมั่นคง’ สิ่งนี้สะท้อนวิธีคิดที่ว่ากลไกการจัดตั้งมวณควรเป็นสิ่งที่รัฐผูกขาดควบคุม และไม่ต้องการให้มีองค์กรใดมาทำตนเป็นคู่แข่ง จดหมายขอความร่วมมือจึงเป็นสัญลักษณ์ของ ‘การผนวกกลืน’ คือนำเอาความสามารถในการจัดการของวัดมารับใช้รัฐ ขณะเดียวกันก็เป็นการเตือนทางอ้อมอีกด้วย ส่วนการที่วัดตีพิมพ์จดหมายดังกล่าวทั้ง ๒ ฉบับก็อาจตีความได้ว่าด้านหนึ่งตั้งใจจะแสดงความพร้อมที่จะอยู่ในกรอบที่รัฐขีดไว้ให้ แต่อีกด้านหนึ่งนั่นการเปิดเผยถึงการ ‘ร้องขอ’ จากรัฐก็ดูเหมือนกับจะแฝงความภาคภูมิใจในศักยภาพที่เป็นจุดแข็งของคนด้วย

ในช่วงที่วัดเกิดเรื่องพิพาทกับชาวบ้านเช่าที่ดินนั้น เป็นอีกช่วงหนึ่งที่รัฐบาลมีโอกาสดำเนินการตรวจสอบวัดอย่างเป็นทางการ เมื่อเรื่องลุกลามจนเป็นข่าวพาดหัวหนังสือพิมพ์หลายฉบับติดต่อกัน รัฐสภาจึงมีมติให้ยื่นหนังสือเรียกร้องให้กระทรวงมหาดไทยเข้ามาตรวจสอบการบริหารงานและกิจการของวัด กระทรวงจึงสั่งทีมของเจ้าหน้าที่จากกรมการศาสนามาตรวจเยี่ยมวัด ขณะเดียวกัน นายตำรวจที่เป็นหัวหน้าชุดปฏิบัติการพิเศษของกรมตำรวจก็ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งว่าหน่วยงานนี้ได้จับตามองกิจกรรมและการเคลื่อนไหวของวัดอย่างใกล้ชิดมาาก่อนแล้ว^{๖๘} ข้อมูลนี้สอดคล้อง

กับคำให้สัมภาษณ์ของท่านรองเจ้าอาวาสว่า วัดรู้มานานแล้วว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจส่งสายสืบปลอมปนมากับเจ้าหน้าที่ของธนาคารที่วัดมีเงินฝากอยู่เพื่อมาตรวจสอบฐานะการเงินของวัด^{๖๙} วัดสนองตอบต่อท่าทีเหล่านี้ด้วยการเชิญผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ต่างๆ มาเยี่ยมชมวัด และใช้สื่อมวลชนของวัดเองอธิบายเรื่องต่างๆ ต่อสาธารณชนต่อมา กระทรวงมหาดไทยก็ประกาศเป็นทางการว่าวัดมิได้ทำสิ่งใดให้เป็นที่เป็นที่เสื่อมเสียหรือผิดกฎหมายรวมทั้งกรณีการซื้อที่ดินด้วย

ยุทธศาสตร์การวางท่าทีของวัดพระธรรมกายนั้นจะเห็นว่า แม้ในด้านหนึ่งพยายามคงความเป็นตัวของตัวเองโดยยึดมั่นแนวปฏิบัติของตนว่าเป็นเอกายนมรรค รวมทั้งยืนยันความจำเป็นที่ต้องประสานกับค่านิยมบางอย่างของวัฒนธรรมบริโภคนิยม ทว่าในด้านของการวางตนในระบบอำนาจของรัฐไทย วัดพยายามเสนอภาพลักษณ์ของผู้อยู่ในกรอบ (conformist) ทั้งกรอบของกฎหมายและกรอบของประเพณีในระบบอุปถัมภ์ ขณะเดียวกัน ก็เสนอภาพลักษณ์ของผู้นำที่กระตือรือร้นในด้านวิชาการและการสนับสนุนการศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนา

วัดพระธรรมกายพยายามสร้างกิจกรรมเกี่ยวกับการศึกษาสงฆ์ด้วยการจัดให้มีการเรียนการสอนปริยัติธรรมที่วัด (โครงการเริ่มเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒) และจัดครูข้างนอกมาสอนเสริมในสายสามัญบางวิชา ซึ่งส่วนใหญ่จะเน้นด้านภาษา และเทคนิคการเทศน์ นอกจากนั้น มูลนิธิธรรมกายยังสนับสนุนทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรที่เรียนดีทั่วประเทศทุกปี ซึ่งมีพิธีมอบทุนที่จัดอย่างเป็นทางการ มีบรรยากาศงดงามขิมขลังและเชิญพระเถระชั้นผู้ใหญ่มาเป็นประธานและสักขีพยานด้วยการมอบทุนการศึกษาสงฆ์เป็นเสมือนการเชื่อมสายสัมพันธ์กับพระภิกษุวัดต่างๆ และเป็นการแสดงบารมีของวัดด้วย สำหรับโครงการการศึกษาขนาดใหญ่นั้น มูลนิธิธรรมกายได้พยายามมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ที่จะเสนอโครงการขอจัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมกายนานาชาติ

ชาติในพื้นที่บริเวณ ๒,๐๐๐ ไร่ โครงการนี้เห็นค่าความสำเร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ เมื่อมูลนิธิจัดงานสัมมนาเชิงปฏิบัติการเพื่อหาแนวทางจัดตั้งมหาวิทยาลัยดังกล่าว โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิในด้านการบริหารการศึกษาระดับอุดมศึกษา ทั้งในและนอกทบวงมหาวิทยาลัยมาร่วมมากมาย หากโครงการนี้ได้รับการอนุมัติและเปิดดำเนินการ จะเป็นสัญลักษณ์ของการยอมรับขั้นสำคัญขั้นหนึ่งของรัฐและถือเป็นความสำเร็จก้าวใหญ่ของวัดที่จะเผยแพร่แนวคิดให้มั่นคงผ่านกระบวนการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่เป็นทางการ

พุทธศาสตร์ด้านวิชาการที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การสร้างการยอมรับในเวทีนานาชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ วัดพุทธมณฑลจัดงานสัมมนาวิชาการนานาชาติทางพุทธศาสนาครั้งใหญ่ โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนาสาขาต่างๆ จากทั่วโลกกว่า ๘๐ คนจาก ๑๖ ประเทศ และมีผู้เข้าร่วมทั้งหมดกว่า ๒๐๐ คน ทั้งพระและฆราวาส งานจัดขึ้นที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชมีพิธีเปิดเป็นทางการโดยมีผู้แทนสมเด็จพระสังฆราชอริยเจนีพระดำริสของพระองค์มากล่าวอำนวยการ รวมทั้งมีการกล่าวนำโดยประธานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอีกด้วย ผู้เข้าร่วมงานต่างประทับใจในการจัดงานที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนั้นแขกต่างประเทศจำนวนหนึ่งยังได้ร่วมเชิญเข้าร่วมพิธีเวียนเทียนในงานมาฆบูชาที่วัดเท่าที่ผู้วิจัยมีโอกาสดูด้วยกับแขกบางท่าน ต่างรู้สึกทั้งประทับใจและสัมผัสกับบรรยากาศความศักดิ์สิทธิ์เป็นอย่างมาก

งานดังกล่าวถือสาส์นสำคัญบางประการ อย่างแรกคือการ "เปิดตัว" ความเป็นธรรมภายในระดับนานาชาติโดยเน้นถึงศักยภาพขององค์กรและความเป็นพุทธที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ดังจะเห็นจากการเลือกตั้งชื่องานสัมมนาว่า "พระพุทธศาสนาสู่ศตวรรษที่ ๒๐" (Buddhism into the Year Two Thousand) ประการต่อมาเป็นการบอกทางอ้อมแก่ผู้เข้าร่วมสัมมนาทั้งไทยและเทศว่า วาทกรรมพุทธศาสนาสามารถมีความ

หลากหลายได้มาก กว่าวาทกรรมที่ผลิตและนำเสนอโดยรัฐไทย วิธีบอกที่มีความล่อแหลมน้อยวิธีหนึ่งก็คือ การบอกผ่านทางภาษาวิชาการ หากพิจารณาหัวข้อต่างๆ ของการสัมมนา พบว่าหัวข้อจำนวนมากเป็นเรื่องของนิกายต่างๆ ในมหายาน ทั้งด้านประวัติความเป็นมาและข้อถกเถียงทางปรัชญารวมถึงนิกายในยุคแรกๆ ก่อนที่การแยกเป็นสายระหว่างเถรวาทและมหายานจะเด่นชัด รวมถึงสถานการณ์ของพุทธศาสนาปัจจุบันในประเทศต่างๆ ทั้งตะวันตกและตะวันออก ผู้เข้าร่วมตลอดงานจะสัมผัสได้กับ "ความหลากหลาย" ของพุทธศาสนา แม้ว่าความหลากหลายดังกล่าวนี้จะเป็นที่ทราบกันดีในหมู่มุสลิมนิกายประวัติศาสตร์พุทธศาสนา นัยสำคัญที่แฝงอยู่ก็คือ การ "เลือก" นำเสนอหัวข้อต่างๆ เหล่านั้นของเจ้าภาพให้เห็นว่าวัดให้ความสำคัญและความสนใจแก่ความหลากหลาย หากพิจารณาว่าการตีความในเรื่องความหมายของธรรมกายที่ต่างจากจารีตเถรวาทนี้คือจุดที่วัดถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการในวงการศาสนาของไทย และนักวิชาการของวัดก็ต้องสวาทหาหลักฐานในคัมภีร์มหายานเพื่อสนับสนุนการตีความของตน ก็นับว่าพุทธวิธีแสดงความเป็นตัวของตัวเองผ่านเวทีวิชาการนานาชาติเป็นวิธีการอันมีมนวลสุขุมยิ่ง อย่างไรก็ดีวัดตระหนักอยู่เสมอถึงความจำเป็นในการยอมรับจากผู้ใหญ่ ดังนั้น ภายในเพียงอาทิตย์แรกหลังการจัดงานนี้ ผู้แทนระดับสูงของวัดก็ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชเพื่อถวายรายงาน ประเมินผลของการจัดงาน พร้อมขอขานวาทิตีประกอบด้วย

ในเวทีนานาชาติมูลนิธิธรรมกายได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ และได้รับความไว้วางใจโดยตัวแทนมูลนิธิได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหารศูนย์ภาคียุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกด้วย ในรายงานกิจกรรมของวัดประจำปี ๒๕๓๗ วัดมีการติดต่อกับองค์กรด้านพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ถึง ๕๐ ประเทศทั่วโลกในทุกทวีป อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าวัดสนใจกระชับความสัมพันธ์กับวัดพุทธมหายานเป็นพิเศษ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ท่านรอง

เจ้าอาวาสเดินทางไปเยือนวัดจงหว่ที่ไต้หวันและได้ผูก
สัมพันธ์จนมีโครงการแลกเปลี่ยนพระภิกษุเพื่อศึกษารวม
และขนบธรรมเนียมของกันและกันในปีเดียวกันนั้น ทาง
วัดได้จัดระดมทุนหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ชื่อว่า พระ
พุทธที่ปิงกร เพื่อนำไปประดิษฐานที่วัดโคคุไทจิในนิวยอร์ก
เช่นที่เมืองชิโรชิม่า และในโอกาสที่ท่านเจ้าอาวาสวัด
แห่งนี้พาคณะมาเยี่ยมเยือนวัดพระธรรมกาย ก็ได้เรียน
วิธีทำสมาธิแบบธรรมกายจนพระภิกษุผู้มาเยือนรูปหนึ่ง
สามารถบรรลุถึงสภาวะธรรมขั้นละเอียดในเวลาไม่
นานอีกด้วย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ท่านรองเจ้าอาวาสได้ไป
ร่วมพิธีบรรพชาอุปสมบท ณ วัด Ten Thousand Bud-
dhas และได้กล่าวปาฐกถาในที่ประชุมใหญ่ที่มีผู้เข้า
ร่วมจากนานาชาติกว่าพันคน ในเดือนมีนาคม ๒๕๓๖
เจ้าอาวาสวัดผอกวงซานซึ่งเป็นวัดมหายานในไต้หวันที่มี
สาขาสืบถึง ๑๔๐ แห่งทั่วโลกนำคณะมาเยือนวัดพระ
ธรรมกาย มีพิธีต้อนรับอย่างใหญ่โตสมเกียรติ

ผลงานวิชาการที่วัดภูมิจึงมีอีกโครงการหนึ่งก็คือ
การจัดบันทึกพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ฉบับอักษรโรมัน
ของสมาคมบาลีปกรณ์ ประเทศอังกฤษ (Pali Text
Society) โครงการนี้เริ่มในปี ๒๕๒๗ โดยช่วงแรกทำ
ฉบับอักษรไทย แต่เมื่อวัดทราบว่ามีมหาวิทยาลัยมหิดลก็
กำลังทำโครงการคล้ายกัน จึงเปลี่ยนมาทำฉบับอักษร
โรมันแทน โครงการนี้แล้วเสร็จในปี ๒๕๓๔ โดยร่วมมือ
กับผู้เชี่ยวชาญของมหาวิทยาลัยเบิร์กลีย์สร้าง driver
ภาษาบาลี และใช้กำลังอาสาสมัครจำนวนมากในการ
พิมพ์และตรวจทานคำผิด มูลนิธิกำหนดจะนำพระไตร
ปิฎกคอมพิวเตอร์นี้ขึ้นหูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวด้วย

การสนับสนุนพระภิกษุของวัดพระธรรมกายไปศึกษา
ต่อต่างประเทศก็เป็นอีกวิธีหนึ่งของการขยายฐานความ
สัมพันธ์และความเชื่อถือในระดับนานาชาติ อย่างไรก็ตาม
วิธีนี้ก็มิมีผลลัพท์บางประการที่อยู่นอกเหนือจากการ
ควบคุมของวัดด้วย เมื่อพระภิกษุที่ไปศึกษาต่อได้รับความ
คิดใหม่ ๆ และมีโลกทัศน์ที่เปิดกว้าง มีความมุ่งมั่น

จะเปลี่ยนแปลงสิ่งใหม่ ๆ ในวัด ที่สุดแล้วก็สามารถนำ
ไปสู่การกระทบกระทั่งกับกลุ่มที่ไม่ต้องการให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป กรณีของท่านเมตตานันโทเป็น
ตัวอย่างที่ดี เมื่อกลับมาจากต่างประเทศใหม่ ๆ ท่านเป็น
ความหวังของชาววัดหลายฝ่ายที่เชื่อว่าท่านจะเป็นผู้นำ
รุ่นต่อไป ท่านเป็นผู้ผลักดันโครงการสัมมนานานาชาติ
โครงการพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ และที่สำคัญคือ
โครงการปรับโครงสร้างการบริหารวัด ในที่สุดการขัดแย้ง
กับผู้ในระดับสูงคนอื่น ๆ จึงเกิดขึ้น การที่ท่านออกจาก
วัดพระธรรมกายมาอยู่ที่วัดราชโอรสารามเป็นสิ่งที่
ชี้ให้เห็นว่า การบริหารแบบกระจายอำนาจยังไม่อาจเกิด
ขึ้นได้จริง ดังนั้นจึงน่าจับตามองต่อไปว่าพระภิกษุของ
วัด ๓ รูปคือ พระสมชาย ฐานวุฑโฒที่มหาวิทยาลัย
โตเกียว พระชัยสิทธิ์ สิทธิวัฒน์ที่มหาวิทยาลัยเกียวโต
และพระสมเกียรติ วรวงษ์ไธที่ประเทศไต้หวัน เมื่อจบการ
ศึกษากลับมาแล้วจะสามารถผลักดันวัดไปสู่ความ
เปลี่ยนแปลงในทิศทางใหม่ ๆ ได้หรือไม่อย่างไร

การขยายฐานนานาชาติในเชิงบุคคลยังไม่สำคัญ
เท่ากับการขยายฐานในเชิงองค์กร วัดพระธรรมกาย
พยายามขยายศูนย์กัลยาณมิตรไปในต่างประเทศ ที่
สหรัฐอเมริกา มีวัดพุทธเมย์วูดที่ลอส แองเจลิส เป็น
ฐานสำคัญ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ มีการจัดตั้งศูนย์กัลยาณ-
มิตรที่โตเกียว ไต้หวัน และฮ่องกง ศูนย์เหล่านี้มีการจัด
กิจกรรมในลักษณะเดียวกับที่ประเทศไทย ทั้งสอนสมาธิ
จัดอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อน โดยวัดส่งพระภิกษุและ
เจ้าหน้าที่ไปกำกับดูแล ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ มีการจัด
พิธีทอดกฐินเป็นครั้งแรกพร้อมกันที่โตเกียวและไทเป
เฉพาะที่โตเกียวแห่งเดียว วัดสามารถระดมสาธุชนได้ถึง
๔๐๐ คน ที่ไทเปมีคนร่วมงานราว ๕๐ คน

ผลงานต่าง ๆ เหล่านี้สร้างความสำเร็จและความ
น่าเชื่อถือมาสู่วัด การยอมรับจากพระเถระชั้นผู้ใหญ่
เห็นได้จากการที่ท่านเจ้าอาวาสได้รับพระราชทานสมณศักดิ์
เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญฝ่ายวิปัสสนาธุระที่พระ
สุธรรมยานเถระเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ส่วนท่านรองเจ้าอาวาส

ก็ได้เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่พระภาวนาวิริยคุณในปีถัดมา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่ก็ได้มอบปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่ท่านเจ้าอาวาส ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ท่านรองเจ้าอาวาสได้เข้ารับรางวัลเสมาธรรมจักรในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนาจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ซึ่งงานนี้จัดที่สนามหลวงโดยกระทรวงมหาดไทย นอกจากนี้ วัดยังได้พยายามแสวงหาการยอมรับในแวดวงมหาวิทยาลัยด้วย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ มีความพยายามจากสมาชิกฆราวาส ระดับแกนนำกลุ่มกัลยาณมิตรในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นกรรมการอยู่ในคณะกรรมการส่งเสริมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่จะเสนอชื่อท่านเจ้าอาวาสและรองเจ้าอาวาสให้ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศิลปศาสตร์จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอนี้ไม่ผ่านการพิจารณาของมหาวิทยาลัยด้วยเหตุผลที่ว่า มหาวิทยาลัยยังไม่มีนโยบายมอบปริญญากิตติมศักดิ์แก่พระภิกษุ^{๒๐}

ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นการเลือกวางท่าทีทางการเมืองของวัด วัดเลือกจะเสนอภาพวัดสมัยใหม่ที่เป็นผู้นำการปฏิรูปการจัดระเบียบและองค์การวัด ตลอดจนความเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ยาวไกลทางการศึกษา แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ยืนยันเอกลักษณ์ความเป็นตัวของตัวเองโดยเฉพาะในแนวทางการปฏิบัติสมาธิและการตีความความหมายของธรรมกาย รวมทั้งพระนิพพาน และเนื่องจากระบอบกิตติมศักดิ์เป็นการถือช่วงชั้นและการสร้างพันธมิตรใน

ระบบอุปถัมภ์ว่าเป็นปัจจัยทางการเมืองที่จำเป็น ตลอดจนตระหนักดีว่าสิ่งสำคัญที่รัฐเป็นห่วงก็คือ ศักยภาพในการระดมมวลชนที่อาจคุกคาม ‘ความมั่นคง’ ซึ่งอาจทำให้รัฐไม่สามารถควบคุมวัดได้ ดังนั้น การแสดงความเต็มใจให้ความร่วมมือแก่หน่วยราชการก็ดี การเลือกสร้างพันธมิตรระดับสูงทั้งในแวดวงพระภิกษุและฆราวาสก็ดี ล้วนเป็นการบอกทางอ้อมถึงการเต็มใจจะเป็น ‘คนดีของระบบที่เป็นอยู่’ ผู้นำวัดมีความเชื่อว่า หากสถาบันสงฆ์ต้องการนำการปฏิรูป พระสงฆ์ก็ต้องเข้าสู่ใจกลางระบบอำนาจในสังคมเสียก่อน แล้วจึงจะใช้ศรัทธา มหาชนเหนี่ยวนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีได้ เมื่อครั้งที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ท่านรองเจ้าอาวาส ท่านได้กล่าวถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและการเมืองได้ ซึ่งนับเป็นข้อสรุปที่ชัดเจนยิ่งเกี่ยวกับจุดยืนทางการเมืองของวัด

‘ที่สำคัญคือจะต้องสร้างบารมีให้เป็นที่ยอมรับนับถือจากมหาชนให้ได้ แล้วนี่จะทำให้เกิดการเมืองหรือผู้อยู่ในอำนาจหันมาพึ่งเราเอง ปัญหาปัจจุบันอย่างหนึ่งของโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์ก็คือ เจ้าอาวาสมีอำนาจเพียงในเขตกำแพงวัดหรือภายในขอบเขตชุมชนที่ท่านอยู่เท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น หากองค์กรกลางของการปกครองคณะสงฆ์อ่อนแอเข้าด้วยแล้ว พระก็จะไม่สามารถสร้างอิทธิพลหรือแรงกดดันต่อนักการเมืองได้ แต่เมื่อพระองค์นั้นมีบารมี ผู้อยู่ในอำนาจก็จะเป็นฝ่ายเข้าหาท่านเอง ดูตัวอย่างหลวงปู่แหวนหรือหลวงปู่ฝั้นสี หากท่านเลือกที่จะเล่น (การเมือง) ด้วยจริง ๆ ใครจะรู้ว่าอะไรจะเกิดบ้าง’^{๒๑}

การอ้างอิง

๑. เช่นงานของ B. Smith (ed.), *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos and Burma*, NIMA Books, 1978; S.J. Tambiah, *World Conqueror and World Renouncer*, Cambridge, 1976; Y. Ishii, *Sangha, State and Society, : Thai Buddhism in History*, The University of Hawaii Press, 1976; S. Suksamran, *Buddhism and Politics in Thailand: A Study of Socio-Political Change and Political Activism of the Thai Sangha*, ISEAS, 1982
๒. งานที่วิเคราะห์ลักษณะเชิงโครงสร้างสถาบันสงฆ์ในพุทธศาสนาเถรวาทโดยเปรียบเทียบกับโครงสร้างของคริสตจักรยุคกลางคือ Ilana F. Silber, 'Opting out in Theravada Buddhism and Medieval Christianity: A Comparative Study of Monasticism as Alternative Structure' in *Religion*, 15, 1985 p. 251-277
๓. ดูรายละเอียดเหตุการณ์นี้ใน เล็กชัย โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, บรรณาธิการ, ๒๕๒๒, น. ๑๘๖-๒๐๕
๔. ดู Tambiah, op.cit., ch.2 and 4 ; H. Bechert, 'Theravada Buddhist Sangha: Some General Observations on Historical and Political Factors in Its Development', *The Journal of Asian Studies*, Vol. 29, No.4, 1970, p. 761-778
สมมติ จันทวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ความคิดทางกรรมวิธีและสังคมไทย*, สถาบันไทยคดี, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓
๕. ในบริบทประวัติศาสตร์ไทย หน้าที่ตั้งกล่าวของรัฐขึ้นอยู่กับลักษณะเชิงโครงสร้างของรัฐเองด้วย ในยุคที่โครงสร้างรัฐไทยยังไม่มีลักษณะรวมศูนย์ที่แน่นอน แต่เป็นการเกาะกันอย่างหลวมๆ โดยอำนาจศูนย์กลางจะจางลงหลุดออกไปเรื่อยๆ นั้น ความเป็นอิสระของสถาบันสงฆ์จากส่วนกลางจะมีมากกว่า ถ้าเป็นยุคที่อำนาจศูนย์กลางอ่อนแอ ก็จะเกิดสภาวะไร้ระเบียบในชุมชนสงฆ์ด้วยเช่นกัน แต่หากเป็นยุคที่โครงสร้างรัฐเป็นแบบรวมศูนย์ เช่นการปฏิรูปสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว สถาบันสงฆ์ก็จะถูกผนวกกลับในโครงสร้างรัฐแนบแน่นขึ้นดูรายละเอียดใน Tambiah, op.cit., ch. 7-8
๖. คัมภีร์มหาวิงสะเล่าว่า ในสมัยพระเจ้าอโศก เมื่อทรงนิมนต์สามเณรนี้ใคร่ผู้ทำให้พระองค์กลับใจมานับถือพระพุทธศาสนาทำให้พระราชาจึง ทรงนิมนต์ให้สามเณรนั้นบวชบวชบวชและโปรดให้เทศน์ให้พระองค์ฟังจากที่นั่น, Tambiah, *ibid.* p. 160-161
๗. ดูรายละเอียดใน คณินันต์ จันทบุตร *สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๒, บทที่ ๔ และ แสง ชุตมศรี, *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์
๘. ความเคลื่อนไหวของพระพิมพ์ธรรมที่มีลักษณะ unorthodox และมีลักษณะก้าวหน้า เช่นการกระชับความสัมพันธ์ทางศาสนากับพม่า และการประกาศหลักการอนุชาดให้คอมมิวนิสต์บวชได้ มีส่วนมากในการทำให้ภาพความหวาดระแวงดูเป็นจริงเป็นจัง
๙. งานที่ศึกษาเรื่องความเป็นพลเมืองของรัฐที่แทรกอยู่ในคำสอนทางศีลธรรมและศาสนา คือ สุวรรณา วงศ์ไวยวรรณ, *พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม*, สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙, งานของ Tambiah, op.cit., 1976 ก็กล่าวถึงการใช้พระสงฆ์เป็นหัวหอกบุกเบิกการศึกษาขั้นพื้นฐานทางโลกในยุคที่กาลที่ห้าด้วย
๑๐. พินิจ ลาภอนันนท์, *บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท*, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙
๑๑. ดูพุทธศาสน์การพัฒนาวงแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองได้โน พลศักดิ์ จิโรศิริ, *อุดมการสร้างสรรค์แผ่นดินไทยให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง*, สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๐
๑๒. งานที่ศึกษาสัญลักษณ์ทางการเมืองและศาสนาของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพระป่านักดูคงได้เป็นอย่างดีคือ Tambiah, *The Buddhist Saints of Forest and the Cults of Amulet*, Cambridge, 1984
๑๓. มุลนิธธรรมกาย, 'พระสุธรรมยานเถรกับงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา', น. ๙๗, ใน *มุขิตาธิการพระพุทธศาสนาสุโขทัย* บันทึกที่ตีพิมพ์และพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ที่ ๓๙ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๓๗

๑๔. นกตล, กาญจนภักดี, การศึกษาเปรียบเทียบบทนาทของวัดพระธรรมกายกับพุทธสถานสันติอโศกในการเผยแพร่ศาสนา
ในหมู่ชาวไทยในสังคมไทยปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑, น. ๕๙

๑๕. นกตล, เพ็งอ้าง, น. ๕๔

๑๖. บุญนิธิธรรมกาย, ยี่สิบปีวัดพระธรรมกาย, ๒๕๓๒, น. ๑๑๖-๑๑๗

๑๗. สัมภาษณ์ คุณ ส. เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๓๒

๑๘. บางกอกโพสต์, ๒๒ มิถุนายน ๒๕๓๒

๑๙. กราบสัมภาษณ์ท่านรองเจ้าอาวาสเมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๓๓

๒๐. สัมภาษณ์ คุณ ข. อดีตแกนนำกลุ่มกัลยาณมิตร เมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๔๐

๒๑. กราบสัมภาษณ์ท่านรองเจ้าอาวาสเมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๓๓

บทสรุป

กระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมของวัดพระธรรมกาย เราจะเห็นส่วนที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมทุนนิยมบริโภค แสดงตัวผ่านรูปแบบการจัดและบริหารองค์กรสมัยใหม่ การรับเทคโนโลยีมาใช้เป็นกลไกสำคัญของการเผยแพร่ธรรมและการสร้างภาพลักษณ์ กระบวนการทำให้บุญกลายเป็นสินค้าที่มีความดึงดูด ซึ่งทำผ่านการปรับใช้กลยุทธ์ทางการตลาด นอกจากนั้นค่านิยมที่ติดมาด้วยก็คือ การเน้นเรื่องความมีประสิทธิภาพ เน้นประสิทธิภาพของโครงการ เน้นกระตุ้นให้เกิดการแข่งขันกับตัวเอง เน้นการวัดความสำเร็จที่ผลของงาน และเน้นการขยายวัดในเชิงปริมาณทั้งด้านจำนวนสมาชิกด้านขนาดของวัด ขนาดของโครงการ และจำนวนทุนที่ใช้

แม้ภาพปรากฏจะทำให้ดูเหมือนว่าวัดเป็นต้นแบบของวัดที่ทันสมัย ทว่าในอีกด้านหนึ่งวัดก็ยังคงเลือกสงวนรักษาและสืบทอดจารีตที่เป็นมรดกของ วัฒนธรรมศักดิ์สิทธิ์บางประการ ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ได้แก่ การปกครองด้วยระบบอาวุโส การมีสายงานบังคับบัญชาและระบบความสัมพันธ์แบบมีช่วงชั้น (hierarchical structure) การเน้นความเชื่อฟังนอบน้อม และวินัยของผู้ผู้น้อย จารีตดังกล่าวรับกันมาผ่านความนิยมของระบบโชดสภายในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ นอกจากนั้น การเลือกวงทำที่ต่อหัวอำนาจในสังคมทั้งรัฐและมหาเถรสมาคมก็ใช้ยุทธศาสตร์ของการสร้างความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ โดยเลือกเข้าหาผู้ใหญ่ในจังหวัดที่เหมาะสม

การประสานทำที่บางประการของ พุทธปัญญาชนเข้ากับพุทธชาวบ้านก็เป็นสิ่งที่ทำให้วัดสามารถสนองตอบความต้องการและรสนิยมทางศาสนาแก่สมาชิกได้หลายระดับ ความเป็นพุทธชาวบ้านเห็นได้จากการตีความเรื่องความหมายของ 'ธรรมกาย' และ 'พระนิพพาน' ซึ่งเป็นจุดหมายพ้นโลกให้กลายมาเป็นสิ่งที่ใกล้ตัวมากยิ่งขึ้น โดยระบุคุณสมบัติเชิงวัตถุภาวะ (แม้จะเป็นมิติพิเศษที่ต่างจากวัตถุภาวะทั่วไปก็ตาม) ที่ทำให้ 'ธรรมกาย' และ 'พระนิพพาน' กลายเป็นสิ่งที่จับจริง และสัมผัสได้ด้วยอายตนะพิเศษที่ได้รับการฝึกฝนมา แม้บุคคลที่ฝึกจะยังไม่สามารถบรรลุนิพพานได้จริงก็สามารถไปเยี่ยมได้ก่อน นอกจากนั้น ความเชื่อในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนามีบทบาทแก้ไขวิกฤติในชีวิตประจำวันได้ เป็นจุดดึงดูดที่ทำให้ผู้ศรัทธาเกิดความเชื่อมั่นว่า 'พระธรรมกาย' จะปกป้องคุ้มครองจากภัยทั้งปวง

ส่วนทำที่แบบพุทธปัญญาชนแสดงออกผ่านการอธิบายปาฏิหาริย์ด้วยภาษาวิทยาศาสตร์ และการตระหนักถึงความเป็นสากลนิยม ซึ่งอยู่ในรูปการแสวงหาพันธมิตร และการขยายฐานในระดับนานาชาติ รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับงานวิชาการและการตระหนักว่า การศึกษาแผนใหม่เป็นปัจจัยสำคัญของการปฏิรูปสังคม การทรงคนที่จะบุดมศึกษามาวชหรือเป็นเจ้าหน้าที่ ตลอดจนโครงการขอเปิดมหาวิทยาลัยธรรมกาย และ

การดึงเทคโนโลยีการสื่อสารมาใช้ในการบันทึกพระไตรปิฎก เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าการจะเข้ามามีบทบาทหน้าในการปฏิรูป ต้องรักษานโยบายนำทางการศึกษาด้วยอย่างไรก็ตาม ต้องตระหนักว่าการแบ่งขั้วเป็นพุทธชาวบ้านหรือพุทธปัญญาชนเช่นนี้ เป็นการแบ่งในเชิงมโนทัศน์ของการวิเคราะห์ ในความเป็นจริง สมาชิกคนหนึ่งๆ อาจมีทัศนะและรสนิยมทางศาสนาทั้งสองแบบปะปนกันได้ เส้นแบ่งระหว่างขั้วทั้งสองมีความลื่นไหลและยืดหยุ่นเสมอ เราอาจเรียกลักษณะที่เป็นเสมือนคู่ตรงข้ามแต่ก็อยู่เคียงกันและเสริมพลังแก่กันของขั้วทั้งสองได้ว่า เป็นปฏิสัมพันธ์ของกระบวนการทำลายมายาการและการสร้างความศักดิ์สิทธิ์แบบใหม่ (de-mystification vs. resacralization)

จะเห็นได้ว่า การเลือกมสานองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของวัดพระธรรมกายนี้ มีความคล้ายคลึงกับจารีตการปรับตัวของผู้ปกครองประเทศตั้งแต่กลางยุคศตวรรษที่ ๑๙ หากพิจารณาพุทธศาสตร์การปรับตัวของผู้นำลัทธิมาประยุกต์ในยุคที่เผชิญการบีบคั้นของจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้น จะเห็นลักษณะการเลือกมสานวัฒนธรรมที่คล้ายกัน ในด้านหนึ่ง ‘ความทันสมัย’ หมายถึงการศึกษาแผนใหม่ เทคโนโลยี และการปรับองค์กร เจ้านายชั้นสูงยุครัชกาลที่ห้าจึงถูกส่งไปศึกษาต่างประเทศเพื่อนำเทคโนโลยีและวิชาการแผนใหม่ต่างๆ กลับมาพัฒนาความทันสมัยยังหมายถึงการปรับโครงสร้างองค์กรรัฐด้วย การปฏิรูประบบราชการให้เป็นระบบภายใต้การรวมอำนาจสู่ศูนย์กลางจึงเกิดตามมา ในอีกด้านหนึ่ง มีการเลือกสงวนรักษาจารีตความสัมพันธ์ทางสังคมแบบไม่เท่าเทียมเอาไว้ และแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองหลังยุค พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ตาม จะเห็นว่าโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเก่าก็มิอาจถูกรื้อถอนตามด้วย เราเห็นแนวโน้มที่ขั้วอำนาจปีกอนุรักษ์ค่อยๆ กลับเข้ามามีบทบาทหน้าอีก ดังนั้น ในความทันสมัยของยุคใหม่นี้ ผู้นำที่ขึ้นป็นตรงยอดสูงสุดของอำนาจจะมี ‘การศึกษา’ แผนใหม่เป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่งแทน

ฐานันดรศักดิ์หรือชาติตระกูล ความสัมพันธ์ในระบุด่านาจอปถัมภ์จึงถูกสงวนรักษาและสามารถอยู่เคียงคู่กับความทันสมัยได้

องค์ประกอบสำคัญของวาทกรรม ที่ทำหน้าที่เป็นกลไกการเชื่อมประสาน และเป็นกระบวนการถ่ายทอดค่านิยมต่างๆ ของวัดเข้าสู่จิตสำนึกของสมาชิกคือการปฏิบัติสมาธิและพิธีกรรม พลังของสมาธิและพิธีกรรมอยู่ที่สามารถผสมองค์ประกอบที่ขัดแย้งกันสองประการในด้านหนึ่ง สมาธิเป็นกิจกรรมพิเศษที่ทำให้สมาชิกระหนักและสัมผัสกับศักยภาพแห่งปัจเจกภาพของเขา สมาธิที่ได้ผลช่วยเพิ่มพลังปัจเจกภาพอีกด้วย ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อพลังดังกล่าวอยู่ภายในบ้านหลอมของการเน้นเรื่องแนวปฏิบัติเอกราชอมรรค การเน้นเรื่องระเบียบวินัย ตลอดจนความเชื่อในจักรวาลวิทยาเรื่องมูลการณ์แห่งสรรพสิ่ง พลังปัจเจกภาพจึงถูกคัดทางเสียไปในทิศเดียวกัน เอกลักษณ์เฉพาะตัวของปัจเจกถูกกลบด้วยเอกลักษณ์ขององค์กรแทน กิจกรรมและพิธีกรรมมหาชนที่มีการนั่งสมาธิรวมหมู่ เป็นโอกาสของการผลิตซ้ำและทวีความเข้มข้นให้แก่กระบวนการพูนเพิ่มและสลายปัจเจกภาพซึ่งเป็นไปได้พร้อมๆ กันในโอกาสดังกล่าว

เราจะพบองค์ประกอบวาทกรรมที่เป็นเสมือนคู่ตรงข้ามของเหรียญเดียวกันได้อีก ในกรณีของ การสร้างภาพลักษณ์ที่แยกตัวโดดเด่นและการพยายามทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบ (segregation vs. integration) แม้จะต้องสร้างภาพการเป็นสมาชิกที่ดีในโครงสร้างอำนาจรัฐไทย แต่ฐานะชบวนการเกิดใหม่ก็ทำให้ต้องแสดงความโดดเด่นและเป็นตัวของตัวเองออกมา ไม่ว่าจะเป็นเครื่องแบบชุดขาว สัญลักษณ์ลูกแก้ว เทคนิคสมาธิ ลักษณะโบสถ์และพิธีกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เหล่านี้ล้วนเป็น ‘ภาษา’ เฉพาะของชาวธรรมกายที่ใช้สื่ออัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม ขณะเดียวกัน ความพยายามทำตนให้เข้าเป็นสมาชิกที่ดีของระบบนี้ ก็ยังพบได้ในความพยายามบูรณาการในระดับนานาชาติอีกด้วย

การสร้างความเป็นตัวของตัวเองต้องทั้งนำดึงดูดแต่ไม่
ล่อแหลม บารมีระดับนานาชาติจึงเป็นเกาะที่สำคัญ
อย่างหนึ่ง นี่ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการสร้างเอกลักษณ์
ของกลุ่มที่เกิดขึ้นไม่มีมิติที่ซับซ้อนยิ่ง

เมื่อพิจารณาแนวทางเสนอการปฏิรูปศาสนา
ของวัดพระธรรมกาย พบว่ามีลักษณะคล้ายกับกระแส
พุทธปฏิรูปอื่นๆ ตรงที่พยายามดึงบทบาทผู้นำชุมชน
ของสงฆ์ขึ้นมา ความพิถีพิถันและความเข้มงวดในการ
คัดเลือกบุคลากรทั้งพระภิกษุและเจ้าหน้าที การเน้น
วินัย ระเบียบวินัยปฏิบัติที่เคร่งครัด และการกระตือรือร้น
ศึกษาของบุคลากรเป็นจุดคล้ายคลึงกับกลุ่มปฏิรูปหลาย
กลุ่ม และชี้ให้เห็นว่า จุดสำคัญของการปฏิรูปสงฆ์
นอกจากการปฏิรูปการศึกษาแล้ว ขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่
เรียกร้องให้มีการทบทวนประเพณีการบวช โดยกวัดข้น
ต่อการรับสมาชิกให้มากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นเสมือน
การวิพากษ์จารีต ‘บวชตามประเพณี’ ที่ว่าได้ กลุ่ม
พุทธปฏิรูปตระหนักว่า จารีตการบวชตามประเพณีที่ไม่
เข้มงวดในการกรองคนนี้ เป็นช่องโหว่ที่ทำให้ผ้าเหลือง
กลายเป็นที่หลบภัย หรือเป็นเครื่องมือทำมาหากินของ
คนหลายกลุ่มได้ ดังปรากฏเป็นข่าวอยู่เนืองๆ

จุดโดดเด่นของข้อเสนอในการปฏิรูปของวัดอยู่
ตรงที่การให้ความชอบธรรมอย่างเปิดเผยแก่การมสาน
องค์ประกอบของวัฒนธรรมทุนนิยมบริโภคนิยม ในแง่ที่เป็น
การปรับตัวที่จำเป็นของพุทธศาสนาในโลกสมัยใหม่
การปรับตัวดังกล่าวเท่ากับเรียกร้องให้ทบทวนจารีตของ
เส้นแบ่งระหว่างการอยู่ในโลกและการอยู่พ้นโลก อัน
เป็นกรอบความประพฤติดั้งเดิมของสงฆ์เสียใหม่ ข้อเสนอ
ดังกล่าวนี้ ในด้านหนึ่งมีจุดแข็งตรงที่ เป็นยุทธศาสตร์
ของการดึงดูดธรรมให้เข้ามาใกล้ในโลกประจำวันของสมาชิก
มากขึ้นเป็นการตอบสนองความต้องการของผู้คนที่เคยชิน
กับความเป็นระบบ สะดวกสบาย การบริการในระบบ
ตลาดสมัยใหม่ นอกจากนั้น การจัดตั้งองค์กรในลักษณะ
แยกเป็นกลุ่มย่อยโดยมีสายการควบคุมแบบค่อนข้าง
แน่นแฟ้น (tightly knitted group) ยังช่วยกระตุ้น

ความสามัคคีและความรู้สึกผูกพันต่อชุมชนของ
สมาชิกกลุ่มย่อย นับว่าวัดสามารถสนองตอบทั้งรสนิยม
ของวัฒนธรรมบริโภคนิยมรวมทั้งสร้างความผูกพัน
ระหว่างวัดกับชุมชนซึ่งขาดหายไปในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา
ความสำเร็จดังกล่าวจึงทำให้สามารถเพิ่มจำนวนสมาชิก
ได้มากและรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม การประนีประนอมกับค่านิยม
ทางโลกก็ก่อปัญหาตามมาด้วยเช่นกัน คือประการแรก
ปัญหาของความลึกลับ การประสานค่านิยมระบบอาวโธ
กับการสนับสนุนการแข่งขันทำป่าในสายงานบริหาร
สมัยใหม่ และการมีระบบตัดสินใจแบบรวมศูนย์ทำให้เกิด
ความลึกลับและความตึงเครียดในหมู่ผู้ปฏิบัติงาน
อยู่ไม่น้อย ซึ่งผู้นำพยายามแก้ปัญหาโดยใช้สมาธิเป็น
กลไกช่วยการปรับสภาพจิตใจ แต่ก็ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหา
ในเชิงโครงสร้างการบริหารได้ ปัญหาความลึกลับอีก
ประการหนึ่งก็คือความขัดแย้งระหว่างการเน้นสากลนิยม
กับแนวปฏิบัติเอกราชนิยม ความเป็นสากลนิยมที่แท้
น่าจะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนทัศนะและกิจกรรมร่วมกับ
ศาสนาอื่นๆ ด้วย การขยายฐานต่างประเทศของวัด
จะเน้นที่วัดพุทธมหายาน และการขยายเครือข่ายกลุ่ม
กัลยาณมิตรมากกว่าสากลนิยมจึงดูเหมือนเป็นการทำให้
‘ความเป็นธรรมกาย’ ถูกรู้ระดับนานาชาติมากกว่า
เป็นการมีปฏิสัมพันธ์ (inter religious dialogue)
อย่างเปิดกว้างกับศาสนาอื่นๆ

ปัญหาอีกประการหนึ่งของกรณีสถานวิธบริหาร
แบบธุรกิจสมัยใหม่ ก็คือปัญหาเรื่อง ‘ขนาด’ การเน้น
การขยายตัวเชิงปริมาณ และโครงการขนาดยักษ์ ใน
ด้านหนึ่งเป็นการสร้างบารมีที่ดึงดูด แต่อีกด้านหนึ่ง
ก็ต้องอาศัยการระดมทุนมหาศาล การต้องสานสัมพันธ์
กับผู้อยู่ในอำนาจที่จะพิจารณาอนุมัติโครงการใหญ่
รวมทั้งการกระชับสัมพันธ์กับสมาชิกระดับที่เป็นแหล่ง
เงินทุนรายใหญ่ ทำให้มีแนวโน้มของการประนีประนอม
กับอำนาจและค่านิยมทางโลกในระบบ เป็นอันตราย
ที่อาจถูกค่านิยมดังกล่าวครอบงำ ซึ่งที่สุดก็จะทำให้

เสียสมดุลของการวางตนให้พ้นโลกไป นอกจากนั้น การขยายตัวในเชิงองค์กรขนาดใหญ่ภายใต้ความสัมพันธ์ในระบบอาวุโส ก็มีแนวโน้มการเกาะกลุ่มและแบ่งกลุ่ม ซึ่งสามารถสร้างความขัดแย้งในการชิงตำแหน่งผู้นำ ระดับรอง ๆ ระหว่างกลุ่มได้

ไม่ว่าผู้อ่านจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับแนวทักกล่าวก็ตาม การติดตามศึกษาความเปลี่ยนแปลงอนาคตของวัดก็น่าสนใจ เนื่องจากวัดถือกำเนิดและเติบโตมาจากการตอบสนองความต้องการทางศาสนาที่บริบทเมืองสมัยใหม่ วัดพระธรรมกายจึงเป็นกรณีศึกษาที่ชี้ให้เห็นความซับซ้อนของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของยุคสมัยของเรา

คำขอบคุณ

ผู้วิจัยขอขอบคุณศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสสนับสนุนผู้วิจัย ตัดแปลงและปรับปรุงส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง Buddhist Reform Movements in Contemporary Urban Thai Context : Dhammakaya and Santi Asoka มาเป็นงานวิจัยชิ้นนี้

ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.วิทย์ วิตพรเวทย์ ซึ่งให้คำแนะนำบางประการแก่ผู้วิจัย ผู้วิจัยได้เรียนวิชาพุทธปรัชญา และปรัชญาเบื้องต้นกับท่านเมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว ประสบการณ์นั้นเป็นจุดเริ่มสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจพุทธปรัชญาและวิชาปรัชญา และค้นพบว่าพื้นฐานบางประการในวิชาปรัชญาเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการเข้าใจปัญหาพื้นฐานของทฤษฎีสังคมศาสตร์ ขอกราบคารวะครูคนแรกที่ทำให้รู้สึกตัวว่าปรัชญาเป็นวิชาที่มีเสน่ห์

ขอขอบคุณบรรณาธิการ และกองบรรณาธิการพุทธศาสนศึกษาที่พิจารณาตีพิมพ์งานวิจัยนี้ให้เป็นที่ยอมรับแก่สาธารณชน

ขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าอาวาส ท่านรองเจ้าอาวาส และพระภิกษุวัดพระธรรมกายที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้เข้ากราบสัมภาษณ์ โดยเฉพาะท่านรองเจ้าอาวาสที่เมตตาตลอดเวลาอธิบายเรื่องต่าง ๆ ทุกละครั้งแม้จะเป็นเวลาที่ท่านมีธุระยุ่งก็ตามที และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่และสมาชิกฆราวาสที่ได้กรุณาให้ข้อมูล และความเป็นมิตรต่อผู้วิจัย

ท้ายสุด ในขณะที่ตรวจแก้ต้นฉบับอยู่ที่หน้าห้องไอชียุทีคุณแม่ของผู้วิจัยนอนป่วยหนักอยู่นั้น ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงขอบเขตจำกัดของสังคมวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นเพียงแง่มุมหนึ่งของศาสนศาสตร์ และไม่อาจทดแทนแง่มุมด้านจิตวิญญาณที่ศาสนาโลมใจมนุษย์ได้ งานวิจัยชิ้นนี้ขออุทิศให้แด่คุณแม่เอมเหืองพุทธ ผู้ซึ่งความอดทนและความเสียสละของท่านทำให้ผู้วิจัยมีวันนี้ได้